SANJA POTKONJAK

Teren za etnologe početnike

BIBLIOTEKA

Izdavač
© Hrvatsko etnološko društvo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Za izdavača
Mr. sc. Zoran Čiča
Prof. dr. sc. Damir Boras

Uredništvo
Mr. sc. Zoran Čiča
Dr. sc. Tihana Rubić
Dr. sc. Luka Šešo

Recenzenti
Dr. sc. Tea Škokić
Dr. sc. Tomislav Pletenac

Lektura i grafička priprema
Vesna Beader

Dizajn naslovnice
Ana Sladetić

Grafičko oblikovanje
Ivana Pavlović

Naklada: 200

Tisak: Kolor klinika, Zagreb

ISBN 978-953-55302-8-2

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 889644

Objavljivanje knjige financijski je potpomognuto sredstvima Programskih ugovora Sveučilišta u Zagrebu za akademsku godinu 2013/2014.

SANJA POTKONJAK

Teren za etnologe početnike

hed
BIBLIOTEKA

FF press

Zagreb, rujan 2014.

Ethnologus fit, non nascitur!

Sadržaj

1. UVOD **7**

Sasvim osobni uvod: za etnografiju metodološke poduke 8

2. ŠTO JE TO ETNOGRAFIJA? **10**

3. PRIRODA TERENA: GDJE, ŠTO I KOGA ISTRAŽUJEMO? **17**

Povijest terena 19

Suvremenost terena 22

4. ETNOGRAFSKI SUBJEKT SPOZNAVANJA: ETNOLOG U ZAJEDNICI, STRANAC ILI DOMAĆI ČOVJEK **27**

Tematizirati osobno (biografsko) sebstvo u etnologiji – o ulozi autobiografskih elementa u istraživačkom procesu 32

5. KAKO DIZAJNIRATI ISTRAŽIVANJE? **36**

Formalna prijava istraživanja 43

Informirani pristanak 45

6. ETIKA U ETNOLOŠKOM I KULTURNOANTROPOLOŠKOM ISTRAŽIVANJU **48**

7. ETNOGRAFIJA U PRAKSI: PROMATRAČKE I SUDIONIČKE TEHNIKE ISTRAŽIVANJA, INTERVJUI **63**

Ulazak u teren 63

Trop 67

Sudioničko promatranje 68

Intervjui 71

8. PRORADA ZBILJE: TEHNIKE BILJEŽENJA I ANALIZIRANJA ETNOGRAFSKIH PROMATRANJA I INTERVJUA **77**

Bilješke 78

Crtice ili kratke bilješke (*jottings*) 78

Terenske bilješke ili terenski dnevnik (*fieldnotes, field diary, field journal*) 79

Transkripti 80

Kodiranje 82
Memos 84

9. ETNOGRAFSKO PISANJE: FUNKCIJE ETNOGRAFSKOG TEKSTA I STILOVI AUTORSTVA 85
Stilovi autorstva 88

10. ZAKLJUČAK 92

11. POJMOVNIK 94

12. LITERATURA 98

13. O AUTORICI 103

1.

UVOD

Knjiga *Teren za etnologe početnike* nastala je kao nastavno pomagalo namijenjeno studentima dodiplomskog studija etnologije i kulturne antropologije. Zamišljena je kao priručnik koji će se koristiti kao pomoć u planiranju i provedbi etnografskog terena te analizi građe prikupljene u etnografskom istraživanju. Također, tematizira i osnovne etičke koncepte struke te njihovu ulogu u izvedbi standardnih promatračkih i sudioničkih istraživanja.

Kao obvezno pomagalo u terenskoj nastavi *Teren za etnologe početnike* ima za cilj jednostavnim sredstvima i jezikom približiti osnovne probleme etnografskog istraživanja. Kao didaktičko pomagalo naslanja se na generičke kompetencije studija etnologije i kulturne antropologije, posebice na razvijanje sposobnosti praktične upotrebe kvalitativnih metoda u provođenju etnografskog istraživanja te ovladavanje vještinama poput donošenja odluka, kreativnog i suradničkog djelovanja u planiranju i provedbi istraživanja te socijalne interakcije inicirane etnografskim terenom.

Sadržaj knjige usklađen je s programom kolegija "Metodologija etnologije i kulturne antropologije" na studiju Etnologije i kulturne antropologije Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, odnosno s potrebom razvoja vještina osmišljavanja i provođenja etnografskog istraživanja pod stručnim vodstvom. Predstavlja tehnike istraživanja, odabiranje i upotrebu postojećih etnografskih alata u istraživanju, primjenu tehnika promatranja i sudjelovanja, intervjuiranja, obrade građe – kodiranja, komentiranja te konceptualiziranja podataka prikupljenih u istraživanju, kao i strategije pisanja etnografije. U konačnici, priručnik razmatra etičke rizike etnografskog istraživanja i primjenjivanje standardnih modela rješavanja etičkih problema.

Jednostavno rečeno, priručnik želi odgovoriti na najčešća pitanja u pripremi i provedbi praktične nastave: što je teren?, gdje odlazimo na teren?, koga na terenu "susrećemo"?, što je promatranje, a što sudjelovanje u etnografskom terenu?, što je kvalitativni intervju?, što je etnolog kao instrument spoznaje?, kako se nosimo s vlastitom ulogom u stvaranju znanja?, kako (danas) pišemo etnografiju?, s kojim se etičkim problemima susrećemo u domišljanju istraživanja, izlasku na teren i objavi rezultata?

Ovaj je priručnik proizašao iz uvida da se praktični dio nastave odvija u sjeni ideje da je za etnografski teren dostatno samo negdje otići, nekoga nešto priupitati, transkribirati razgovore i temeljito ih i opsežno prenijeti u etnografskom tekstu.

Postupanje prema modelu "otiđi tamo i samo to odradi"[1] (Hamilton 2009: 75) dugovječna je etnografska fantazma, zavodljiva zato što etnografiju vidi kao spontano sabiranje znanja koje se "dogodi" kada se etnolog prepusti ili izloži tuđim, drugačijim (ponekad i dalekim) svjetovima i iskustvima. Problemi nastaju tada kada je potrebno akademski legitimirati pripremu i provedbu vlastitog znanstvenog istraživanja. Sudioničku i promatračku strategiju etnografije stoga ne treba zamijeniti s turističkim obilaskom, niti ugodnim razgovorom koji se odvija u spontanom susretu s nekom zanimljivom osobom, iako se često može doimati tako. Etnografiji prethodi, s njom je istovremen i slijedi joj sustav elaboriranih tehnika i strategija koje su usmjerene na prikupljanje i razumijevanje "iskustva iz prve ruke".

Izlazak iz vlastite sobe ili učionice, vlastitog grada i domaćeg okružja kako bi se odradio teren, ili pak etnografskom logikom organiziran "ulazak u vlastite svjetove", obilježja su koja etnografiju često čine neodoljivom za (izvanjskog) promatrača. No ono što je posebno važno naglasiti jest to da etnografski teren, osim svojeg spektakularnog i uzbudljivog lica istraživanja svakodnevice, ima i svoje naličje. Ovdje ću pokušati ocrtati to naličje koje omogućava da etnologiju promatramo kao znanstvenu disciplinu.

Nadam se da će spoznaja da je etnografiju moguće argumentirano braniti i kao vrstu metodološke strategije i način razumijevanja stvarnosti osnažiti buduće etnologe i kulturne antropologe, koje sam u naslovu ovog priručnika nazvala etnolozima početnicima, ne samo u njihovoj akademskoj legitimaciji, već i u vještinama koje će koristiti u svojem budućem radu u izvanakademskom okružju.

SASVIM OSOBNI UVOD: ZA ETNOGRAFIJU METODOLOŠKE PODUKE

Ovaj tekst potaknut je razgovorima i raspravama s generacijama studenata kolegija "Metodologija etnologije i kulturne antropologije", koji su s užitkom odrađivali svoje terene, ocjenjivali praktičnu nastavu i predavanja povezana s terenskom nastavom zanimljivima, te se s jezom prisjećali "teorijskog" dijela metodološke poduke. Zbog toga je i sam kolegij uvijek započinjao naputkom da se sastoji od dva dijela – onog metametodološkog, teorijskog i epistemološkog, kao i onog drugog u kojemu se po-

1 *"Go there (…) and just do it".*

dučava i praktično provodi teorijska nastava etnologije. Bez iznimke, i rekla bih s punim pravom, studentski užitak mogao se smjestiti na stranu praktičnog dijela nastave. Izlaganje terenu i učinci prvog promatranja, pisanje dnevničkih bilježaka, tropova ulaska, odrađenog prvog intervjua rijetko su koga, pa i najobeshrabrenije studente, ostavljali ravnodušnim. Više od svega, činili su ih ponosnima. Terenski je rad nerijetko bio praćen sjajnim prvim etnografskim studijama napisanim na osnovi inspirativnih tema, a završna izlaganja i prikazi rezultata provedenog terena pretvarali su se u odmjeravanje etnografskih snaga i vještina etnologa-u-nastajanju.

Želja mi je priručnikom problematizirati samoprihvaćeno izbjegavanje definiranja toga što se na terenu zapravo događa, osim što se rasprostire mrežu za svoju lovinu, kako je to davno i prilično netaktično izrekao Bronislaw Malinowski, otac prvog empirijski utemeljenog i epistemološki obranjenog antropološkog terena (usp. Malinowski 1979: 8). Kako ne bih zbunila svoje čitatelje, valja reći da ovo nije knjiga o Malinowskom, osim što bez njega i naslanjanja na njegove, za disciplinu emancipativne, uvide danas ne bismo istu pojmili na način na koji je pojmimo. Ako ni zbog čega drugog, kult odlaska, bivanja na terenu, povlačenja s njega i pisanja – istim se ritmom i obvezom javlja u svim etnografskim pedagogijama i praksi etnografije. Čini se da su etnologija i kulturna antropologija zauvijek vjenčane s odlaskom na teren. No, kako ovaj tekst ne opovješćuje epistemološke rasprave o etnološkom terenu, dakle prirodi etnografije naspram etnologije u povijesti rasta i razvoja discipline, polemike oko toga treba li etnologiji teren ostavit ću sa strane i pokušati ocrtati osnovne obrise suvremenog etnografskog terena. Njega nazivamo terenom "nakon Malinowskog" (usp. Marcus 2009). On je obilježen praksom koja traži eksplicitnije ocrtavanje vlastitih terenskih djelovanja u provođenju etnografskog istraživanja kako zbog složenosti suvremenih svjetova u koje etnolog ulazi u dvadeset i prvom stoljeću, tako i zbog akademske reputacije discipline.

U Zagrebu, rujan 2014.

2.

ŠTO JE TO ETNOGRAFIJA?

> *Nadam se da u ovom revnom pokušaju da odredim bit etnografije neću ostaviti dojam da se radi o toliko jednostavnoj stvari koju svatko može poduzeti ili toliko ezoteričnoj da se njom mogu baviti samo odabrani koji su se u njoj već potvrdili. (Walcott 1987: 44)*

Za početak, potrebno je naznačiti okvire etnologije i kulturne antropologije kao znanosti koja je tijekom vremena oblikovala svoj predmet i teorije koristeći se prvenstveno kvalitativnim metodama. Ovdje odabrani popularni opći rječnici, kao i strukovni pojmovnici i enciklopedije donose definicije koje nam mogu pomoći orijentirati se u heterogenom sadržaju ove discipline, te nam približiti pojam etnografije koji se javlja u svakoj od navedenih definicija. Konzultirani rječnici upućuju nas na različite disciplinarne tradicije, ali i različito poimanje etnografije kao metode kvalitativnog istraživanja ili pak paradigme kojom se objašnjava svijet. U anglosaksonskim tradicijama etnografiju prepoznajemo kao konstitutivni dio kulturne/socijalne antropologije, a u europskim disciplinarnim okvirima kao dio etnologije i, u novije vrijeme. kulturne antropologije.

U pokušaju da se odredi široki raspon pojma etnografije konzultirani su često korišteni i popularni tekstovi koji ukazuju na njegovo raznoliko poimanje.

Primjerice, *Merriam Webster* donosi popularnu definiciju etnografije kao:

– proučavanja i sistematskog opisivanja ljudskih zajednica; ali i
– deskriptivnog proizvoda nastalog temeljem etnografskog istraživanja.[2]

Oxfordski rječnik engleskog jezika etnografiju šturo definira kao:

– znanstveni opis ljudi i kultura te njihovih običaja, navika i međusobnih razlika.[3]

Encyclopaedia Britannica nudi proširenije objašnjenje:

> Etnografija je deskriptivna studija specifičnog društva ili proces kojim se takvo istraživanje provodi. Suvremena se etnografija gotovo u potpunosti temelji na

2 http://www.merriam-webster.com/dictionary/ethnography.
3 http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/ethnography?q=ethnography.

> terenskom radu i zahtijeva potpuno uranjanje (*immersion*) antropologa u kulturu i svakodnevicu ljudi koji predstavljaju subjekte istraživanja. (…) Suvremene etnografije obično se bave zajednicama, a ne pojedincima, fokusiraju se i koncentriraju na opise suvremenih okolnosti, a ne povijesnih događaja. Tradicionalno, etnografija je naglašavala važnost zajedničkih osobina neke grupe, no suvremene etnografije svoj su interes počele okretati prema varijacijama u kulturnom sistemu. Etnografske zajednice nisu više usmjerene na mala i primitivna društva, nego se fokusiraju i na društvene oblike poput urbanih geta.[4]

Iz navedenih definicija može se iščitati višestrukost značenja i upotrebe pojma: etnografija je deskriptivna znanost, rezultat provođenja etnografskog istraživanja i istraživanje sâmo. Također se pokazuje da sadržaj najčešće jasno upućuje na povijesni okvir i disciplinarne okolnosti u kojima se etnologija i kulturna antropologija razvijala. Može se reći da iznesene definicije pokušavaju obuhvatiti i promjene koje je etnografija kao kvalitativna strategija istraživanja doživljavala u svojem razvoju. Glavno je obilježje pojma da se poistovjećuje sa sudioničko promatračkim (participativno opservacijskim) tehnikama istraživanja, to jest stjecanjem iskustva iz prve ruke, te da je etnografsko istraživanje kao takvo usmjereno na zajednice manjega opsega. Središnje mjesto definicija jest i usmjerenost istraživanja ka *opisivanju* (deskripciji) kulture i njezinih konstitutivnih dijelova. Unatoč nastojanju da se osvrnu na predmet i obuhvat etnografije kao strategije istraživanja, ove su definicije pokazale redukcijsku narav u pokušaju zahvaćanja tehnika kojima se etnografija danas služi. Jednako tako, one upućuju na razliku u definiranju predmeta etnografskog istraživanja koja se očituje u usmjeravanju etnografije prema kulturnim aspektima življenja (kulturi u najširem smislu), odnosno organizacijskim aspektima ljudskog života (društvenosti u najširem smislu). Poseban manjak navedenih definicija može se prepoznati u shvaćanju svrhe etnografije prije svega kao opisa kulture.

U pokušaju da zahvatimo i disciplinarno definiranje etnografije osvrnut ćemo se na definicije disciplinarno referentnih rječnika ili enciklopedija struke.

A Dictionary of the Social Sciences (1964) natuknicu etnografija preusmjeruje na pojam etnologija. Naznačivši preklapanje pojmova, rječnik etnografiju definira na sljedeći način:

> Danas se pojam etnografija dosljedno upotrebljava u antropološkoj literaturi kada se referiramo na *deskriptivno proučavanje ljudskih društava.* (Beattie 1964: 246, kurziv u originalu)

4 http://www.britannica.com/EBchecked/topic/194292/ethnography.

Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology etnografiju definira dvojno – kao proizvod/produkt, ali i proces, te naglašava svrhu etnografije kao eksplanatorne i interpretativne znanosti. Etnografija tako označava:

> proizvod/produkt (etnografski tekst – članak ili knjiga koju je napisao antropolog) i proces (sudioničko promatranje ili terenski rad). Produkt i proces su međuovisni. (…) Etnografiju (…) možemo zamišljati kao jednu točku antropološke triangulacije. Druge dvije točke triangulacije su komparacija i kontekstualizacija. Sve tri točke toga trokuta definiraju način na koji antropolozi dolaze do podataka, upotrebljavaju ih u pisanju etnografija. (…) Ovaj antropološki trokut koji obuhvaća etnografiju, komparaciju i kontekstualizaciju zapravo predstavlja način na koji sociokulturna antropologija kao disciplina funkcionira u pokušaju da *objasni* i *interpretira* ljudsku kulturu i društveni život. Etnografije predstavljaju (…) žanr, način pisanja oblikovan načinom konstrukcije znanja. Etnografije se razlikuju i od putopisa, reportaža, anketiranja, čak i od osobnih terenskih zapisa (koji čine poseban žanr). (Sanjek 2005: 193, istaknula S. P.)

Encyclopedia of Anthropology također upućuje na pojam etnografije, pri čemu naglašava njezinu orijentaciju na istraživanje svakodnevice te raznolikost metodoloških pristupa:

> Etnografija označava proučavanje ljudi u njihovom prirodnom okolišu te omogućava provođenje detaljne studije jedne zajednice ili grupe pri čemu je istraživač uronjen u kulturu istraživane grupe. Etnografija se ponekad poistovjećuje sa sudioničkim promatranjem ili terenskim radom, ona podrazumijeva istraživanje ljudskih zajednica, odnosno ljudi u njihovom svakodnevnom okruženju. (…) Etnografija omogućava bliskost istraživača i istraživanih koja se ostvaruje u direktnom razgovoru. (…) Etnografi pokušavaju *razumjeti* društvene svjetove istraživanih iz perspektive istraživanih te *oblikovati teorijske zaključke* o njima. (…) Etnografija podrazumijeva zbir tehnika, a ne jednu tehniku. Dubinski intervjui, životne povijesti, nenametljivo procjenjivanje, sekundarne analize tekstova, komparativno-povijesne metode, samo su neke od tehnika kojima se koristi etnografija. (Robinson-Caskie 2006: 853, istaknula S. P.)

Jedini hrvatski pojmovnik strukovnog nazivlja, nastao kao rezultat projekta *Izgradnja temeljnog nazivlja u antropologiji – ANTRONA* (Institut za antropologiju), etnografiju definira usko kao:

– sustavno prikupljanje podataka o kulturnim obilježjima određene zajednice metodom promatranja sa sudjelovanjem.[5]

5 http://struna.ihjj.hr/naziv/etnografija/21086/#naziv.

Možemo reći da se strukovni rječnici i enciklopedije u definiranju pojma donekle razlikuju od onih općih. Elementi sličnosti u definiranju pojma mogu se naći u činjenici da strukovni rječnici također pokazuju dvojnu (i istovremenu) upotrebu pojma, označujući njime način istraživanja i proizvod nastao specifičnim strategijama istraživanja, no temeljni razlikovni element strukovnih definicija najčešće je ukazivanje na metodsku pluralnost. Etnografija shvaćena kao niz istovremenih i ravnopravnih tehnika spoznavanja upućuje na usmjerenost etnografskog istraživanja ka zahvaćanju znanja na način kako ga oblikuju njegovi nositelji. Ona označava usredotočenost na neposredno iskustvo kao izvor znanja te na široko shvaćanje predmeta etnografskog istraživanja. Predmet istraživanja su široko shvaćeni kulturni i društveni procesi koje razaznajemo u njihovim dinamičnim pojavnostima. Etnografija se više ne definira kao proučavanje seoskih zajednica, ruralnih ambijenata te egzotičnih, dalekih i drugačijih ljudi i krajeva, već u svoj obzor uključuje gradske, bliske i domaće svjetove (usp. Gulin Zrnić 2006).

Etnografija je sastavni dio akademske discipline koju nazivamo etnologija i kulturna antropologija. Upotreba tog pojma različita je ovisno o disciplinarnoj tradiciji u kojoj se pojavljuje (američkoj, britanskoj, europskoj kontinentalnoj, domaćoj). Njezine promjene mogu se pratiti ovisno o paradigmama koje oblikuju interese, metode i teorijske okvire u svakoj od disciplinarnih tradicija u određenom povijesnom trenutku, koje time daju različit sadržaj i opseg strukovnom jeziku i značenje samom pojmu.

Etnografija je u hrvatskom jeziku dugo označavala monografski uradak, tekst nastao ne temelju etnografskog istraživanja jednog lokaliteta ili specifične teme. U domaćoj etnološkoj tradiciji ona je bila poimana isključivo kao tekstualni rezultat etnološkog istraživanja.

No kako bi naša disciplina bolje komunicirala s drugim etnološkim i kulturnoantropološkim tradicijama, u ovom će priručniku etnografija podrazumijevati i praksu koja prethodi pisanju, a sastoji se od odlaska na teren, uključivanja u život neke zajednice, stjecanja svakodnevnog iskustva koje određuje život zajednice, neformalnih razgovora, intervjuiranja, sudioničkog promatranja i svega onoga što čini izvore znanja za oblikovanje etnološkog i kulturnoantropološkog teksta. Etnografija za nas nije samo opis onoga što vidimo nego i osvješćivanje načina na koji saznajemo.

Etnologija i kulturna antropologija nije samo deskriptivna znanost. Ona je interpretativna (Geertz 1973) i kritička znanost (Marcus i Fischer 2003). Ona djeluje unutar interpretativne i kritičke paradigme.[6] Njezino temeljno obilježje je da na zna-

6 Te su dvije paradigme svojim utjecajem i recepcijom obilježile posljednjih četrdeset godina etnologije i kulturne antropologije. Paradigmama smatramo "univerzalno prihvaćena znanstvena dostignuća koja nekoj zajednici praktičara neko vrijeme pružaju modele problema i rješenja" (Kuhn 1999: 10). Također, Kuhn smatra da paradigmu možemo definirati

nje gleda kao na proizvod koji se oblikuje u odnosima moći između društvenih lokacija nositelja znanja (kazivača ili sugovornika) i posredovatelja znanja (etnologa), odnosno disciplinarnih i društvenih asimetrija.

Etnologija i kulturna antropologija iskustvena je i interakcijska znanost, koja polazi od stajališta da postoje različita razumijevanja svakodnevice i stvarnosti te odbacuje vrijednosnu neutralnost stvaratelja znanja. Također je i refleksivna znanost, jer znanje shvaća kao dio osobnog iskustva prorade zbilje.

U pravilu, utemeljena na etnografiji, etnologija i kulturna antropologija počiva na odnosu, interakciji etnologa i zajednice, osovljena je na promatranje i sudjelovanje, te ojačana izravnim kontaktom. "Ona je određena time što se fokusira na svakodnevicu, intimno znanje stečeno osobnim kontaktom sa zajednicama i grupama" (Marcus 1995: 99). Temelji se na neformalnim razgovorima i formalnim intervjuima pa je u tom smislu određena dijaloškom (interpersonalnom) komunikacijom antropologa i njegovih sugovornika (Clifford 1983).

Kada govorimo o "odnosu" (*rapport*) valja upozoriti na njegovu dugotrajnu upotrebu u nastojanjima da se opiše i utvrdi djelokrug discipline i temeljno obilježje metode. Susret, dobar odnos, interakcija, bliskost i intimnost najčešći su pojmovi koji opisuju način na koji se događa etnografija. Engleske riječi za susret (*encounter*), za uspostavljanje odnosa, interakciju, koje su ušle u žargonski jezik struke pokazuju nam njezino središnje usmjerenje. Etnografija se događa između dvaju svjetova, dvoje ili više ljudi, u susretu, u situaciji u kojoj se pregovaraju znanja o nekoj pojavi.

Unutar etnologije i kulturne antropologije mogu se konstruirati i znanja o sebi (*ethnographic-self*). U tom slučaju govorimo o autoetnografiji, autoantropologiji – pisanju o vlastitim iskustvima koja posreduju socijalnu zbilju. U autoetnografiji etnolog je nositelj, stvaratelj znanja i posrednik znanja. U povijesnom smislu autoetnografske dionice sastavni su dio klasičnih etnografija. U suvremenoj etnografiji autoetnografski narativ može preuzeti veći dio ili, katkada, i glavninu teksta. Autoetnografija strateški pozicionira etnologa kao instrument spoznavanja i privilegira njegovo kulturno iskustvo kao jednako važno u razumijevanju kulturne i društvene stvarnosti.

Zašto možemo reći da je etnografija način na koji etnolozi i kulturni antropolozi "promatraju i razumiju svijet"? Kada kažemo da etnografija nije samo način na koji se svijet promatra, već i način na koji se svijet razumije, zapravo želimo reći da se etnografija ne odvija samo pridržavanjem kvalitativnih načela istraživanja koja se sastoje od osiguravanja temeljitog opisa (usp. Walcott 1987). Kada kažemo: "etnografija je način na koji razumijemo svijet", pozvali smo se na razumijevanje znanja koje uklju-

i kao "prihvaćeni model ili obrazac" koji "svoj status stječu zbog toga što su uspješnije od svojih suparnika u rješavanju nekoliko problema koje je određena skupina praktičara prepoznala kao akutne" (Kuhn 1999: 35).

čuje i to kako saznajemo, ali i ono što se može saznati, te kako vrednujemo znanje dobiveno u istraživanjima malog opsega. Tom konstatacijom želimo reći da etnolozi i kulturni antropolozi imaju specifični interes da svijet, društvo, zajednicu koje promatraju (odnosno istražuju i pokušavaju shvatiti) ne samo opišu, već i interpretiraju. Clifford Geertz svojevremeno je povezao praksu etnografskog terena i to kako etnografi razumiju svijet rekavši da pravu svrhu antropologije shvaćamo tek tada kada pažljivo razmotrimo što je to "bavljenje etnografijom". Do znanja dolazimo etnografijom: "uspostavljajući odnose, birajući informante/sugovornike, transkribirajući tekstove, mapirajući teren, praveći genealogije, vodeći dnevnik i tako dalje" (1973: 5-6). To su tehnike, odnosno postupci čija je svrha "gusti opis" (*thick description*). Ono što etnografiju čini specifičnom jest "intelektualni pokušaj" kojim se nastoji *razumjeti* promatrane ili istraživane pojedince ili zajednice, dok se antropologija[7] kao disciplina ostvaruje u kulturnoj hermeneutici, tumačenju, odnosno interpretaciji onoga što smo razumjeli.

Sličan stav o odnosu kvalitativnih metoda i svrhe etnografije ima Harry Walcott (1987: 40-41). Walcott smatra da etnografiju ne možemo olako poistovjeti s kvalitativnim istraživačkim metodama, dugim boravkom na terenu, uspostavljanjem dobrog odnosa s članovima zajednice koju istražujemo, niti detaljnim opisom. U tekstu u kojem objašnjava svrhu etnografije i namjere proizašle iz takvog pristupa stvarnosti, Harry Walcott pokazuje da je svrha etnografije kompleksnija i da je shvaćanje etnografije isključivo kao metode nedostatno. Etnografija je za njega, prije svega, "kulturna interpretacija" (ibid.: 43). Interpretacija je krajnji cilj etnografije i sredstvo kojim se tijekom procesa promatranja stalno iznova rafiniraju "znanja" koja stječemo. Etnografija stoga znanja istovremeno konstruira i dekonstruira. Etnografija se ne sastoji od opisa i "nabrajanja događaja", već od "propitivanja". Tako Walcott tvrdi da "čak i kad se kultura kao koncept koristi kao vodilja u promatranju stvarnosti i analizama" (ibid.: 45), ono što etnografiju čini specifičnom jest osjetljivost za to kako se ono što se promatra i u čemu se sudjeluje konstruira kroz istraživanje i interpretaciju. Za bavljenje etnografijom nužno je biti kritičan i prema vlastitim istraživačkim i kategorijalnim alatima kojima se služimo kako bismo razumjeli svijet. Posebice je važno potonje (poput kulture, zajednice, naroda) propitivati kontinuirano – prije, tijekom i nakon izlaganja procesu "učenja" o predmetu istraživanja.

Za potrebe ovoga pregleda možemo zaključiti da je etnografija obilježena dvojnošću. "S jedne strane, etnograf mora iznaći način da uđe u nove svjetove i uspostavi odnose. S druge strane, etnograf mora naučiti kako u pisanom obliku predstaviti ono što je opservirao i *razumio* temeljem iskustva" (Emerson, Fretz i Shaw 1995: 15,

7 Clifford Geerzt pojmove etnografija i antropologija upotrebljava naizmjence i istovremeno, ne praveći razliku između njih. Zbog "izlagačke konvencije" pojam etnografija "upotrebljava kad govori o sociokulturnoj antropologiji, odnosno poglavito o onom njezinom dijelu koji ima etnografsku orijentaciju" (Geertz 1988: v).

istaknula S. P.). Etnografija je presudna za etnološko i kulturnoantropološko poimanje stvarnosti. Ona je pretpostavka antropološkog načina zaključivanja o svijetu, odnosno pretpostavka antropološke interpretacije i angažiranog odnosa prema načinu oblikovanja znanja. Najbliže je možemo objasniti kao proces koji započinje etnologovim odlaskom/ulaskom na teren. Sastoji se od postupaka promatranja, sudjelovanja, intervjuiranja, neformalnog razgovaranja kojima se pokušava *odrediti značenje situacije*, pojave ili događaja koji se istražuju sa svrhom njihova razumijevanja.

PRAKTIČNA PITANJA ZA RASPRAVU I ZADACI:

Koja su temeljna obilježja etnografije kao metode?

Kako objašnjavamo odnos etnografije i etnologije i kulturne antropologije?

Koji je specifično etnografski doprinos društvenim znanostima?

3.

PRIRODA TERENA: GDJE, ŠTO I KOGA ISTRAŽUJEMO?

Lokacija istraživanja nije isto što i predmet istraživanja. Antropolozi ne istražuju sela (plemena, gradove, susjedstva…); oni istražuju u selima. (Clifford Geertz 1973: 22)

Predložio sam da lokalnost (locality) – privilegiran i privilegirajući predmet etnografije – nije utvrđena društvena činjenica već je uvijek stvar-u-nastajanju (…) (Arjun Appadurai 1997: 115)

Etnografija odražava okolnosti susreta, svojom voljom izmještenog antropologa i ne svojom voljom lokaliziranog "Drugog"! (Arjun Appadurai 1988:16)

Ako tvrdnju Clifforda Geertza iz natpisnice ovog poglavlja pokušamo shvatiti kao upozorenje da lokacija etnografskih istraživanja nije presudna za antropologe, moramo se zapitati što lokacija znači. Posebice ako prihvatimo tvrdnju da suvremena etnografska istraživanja za predmet svog istraživanja uzimaju pojave koje se teško mogu odrediti nekom fiksnom lokacijom. Geertzova tvrdnja pokazuje da "lokacija" ne određuje bit etnografije. Lokaciju u geertzovskom smislu određuje razumijevanje kulturne dinamike, odnosa i procesa koje nalazimo u odabranoj zajednici koju, među ostalim odrednicama, određuje i njezin *lokus*.

S druge strane, etnografski teren, kako će to ustvrditi Akhil Gupta i James Ferguson, predugo je ostao zaklonjen našim pitanjima: čime se etnografija bavi?, što je etnografija? Oni će stoga ponoviti pitanje: gdje se taj "misteriozni terenski rad" događa danas i zašto je to pitanje ostavljeno nekako sa strane, izvan našeg interesa (usp. Gupta i Ferguson 1997: 2)?

Prva asocijacija povezana s etnografskim terenom, a koja i danas bitno određuje posebnost etnologije i kulturne antropologije, jest "odvajanje" etnologa od njegovog matičnog prostora. S terenom povezujemo odlazak, izmještanje, preseljenje, put, dolazak na neku lokaciju, povratak kući. Teren tako možemo definirati kao boravak izvan poznatog prostora.

Nerijetko je pokušaj promišljanja terena opterećen shvaćanjem etnografskog "mjesta" kao doslovnog, teritorijaliziranog, upisanog u prostorne koordinate, omeđenog geografskim okvirom.

No "mjesto" u kojem se događa i provodi etnografsko istraživanje mijenjalo se tijekom vremena i određeno je paradigmatski kako u pojedinim razdobljima, tako i u pojedinim pravcima u povijesnom razvoju discipline. Kada kažemo da je mjesto paradigmatski određeno u etnologiji i kulturnoj antropologiji pritom mislimo da se mjesto u kojem se događa etnografija konceptualizira i mijenja prateći promjene koje su etnologiju i kulturnu antropologiju odredile u njezinu postojanju. Stoga je razumijevanje povijesnih mijena paradigmi koje su određivale teren presudno za razumijevanje promjena u etnološkom definiranju "mjesta". Ono nije naprosto fizička lokacija u koju se "preseljavamo" kako bismo "odradili" teren. Danas smatramo da je ideja terena heterodoksna (Gupta i Ferguson 1997), a način na koji sagledavamo teren heterogen.

To "mjesto", taj teren i terenski rad valjalo bi propitati prije nego što pristupimo konkretnom planiranju svojega prvog etnografskog istraživanja. Ono što znamo jest da je potrebno "smisliti" gdje će se odvijati naše prvo istraživanje, odlučiti se koji je teren dohvatljiv, ne samo zbog vremenskog okvira u kojem moramo provesti istraživanje, već i zbog toga što nam neki tereni zbog svoje udaljenosti naprosto nisu dohvatljivi. U konvenciji od petnaest tjedana u okviru kojih se mora izvesti vježba prvog terena, takav se pothvat čini istovremeno strašan i izazovan. Pokušajte stoga promisliti koji su to tereni dohvatljivi baš vama, koji se to događaji odvijaju sada i ovdje i za koje nije potrebno čekati poseban trenutak koji će vam omogućiti da se "fizički" prebacite u "mjesto" vašeg budućeg terenskog istraživanja. To mjesto, doduše, možete dohvatiti fizički ili virtualno. Iako na ovom mjestu nećemo tematizirati virtualno "posjećivanje" vašega terena, nećemo ga ni posve staviti izvan dohvata neke od vaših potencijalnih etnografija.[8] Ovdje je važnije da proradimo mit o statičnoj konceptua-

8 Posebno su zanimljive vježbe jedne generacije etnologa koji su svoj prvi teren odradili u virtualnom prostoru interaktivne računalne igre. Ulazak u teren tako je ostao zabilježen na najneobičniji mogući način. Poštujući princip odvajanja, odlaska, puta i ulaska, prijelaza iz poznatog u novi svijet, jedan od studenata posvetio je dvadeset i četiri sata odlasku na teren. Uključivši se u igru prvi put, izabravši avatara, dosljedno je opisao svoj ulazak u virtualni svijet. Zabilježio je prvi trenutak "stupanja na teren", upoznavanja ljudi, uspostavljanja odnosa, predstavljanja, šetnje virtualnim krajolikom, odabiranja sugovornika (drugih avatara), intervjuiranja – čitav je izlazak na teren obavljen i zabilježen u virtualnom prostoru. Povratak "kući" i u "krevet" nakon dvadesetčetverosatnog boravka na terenu pokazao se jednako zahtjevnim kao i put koji je druga etnografska grupa poduzela kada je krenula ranojutarnjim autobusom put Banovine, u nepoznati i dotada neposjećen kraj kako bi napravila trodnevno istraživanje ekološkog sela Blatuša. *Online* etnolog svoj je virtualni svijet prikazao kao vrlo konkretno mjesto istraživanja. Jednako "stvarno" i obuhvatno kao što su to pokazali etnolozi na "klasičnom" terenu po povratku s puta na Banovinu. Obje su grupe etnologa svoje "bivanje tamo" dokazale etnografskim bilješkama, izvatkom iz dnevnika i tropom ulaska te fotografskim dnevnikom. Za obje je grupe teren bio nešto izazovno, novo i jedinstveno. Ono što je još važnije, fascinacija "odlaskom" i dokumentacija "bivanja tamo" za etnografsku publiku sastavljenu od kolega u oba je slučaja bila podjednako intrigantna. U oba slučaja etnografska publika teren je smatrala legitimnim. Presudno je bilo "izmicanje", "žrtvovanje" u putovanju, pokušaj da se shvati neki drugi svijet tako da mu se izložimo vremenski, fizički i prostorno.

lizaciji mjesta koju povezujemo s fizičkom lokacijom te spoznajna ograničenja takve konceptualizacije terena, kao i to kako osmisliti održivo terensko istraživanje. Naši tereni (stoga) prije svega moraju biti mogući! Nemogući su oni čija je temporalnost (vremenska određenost) izvan našeg dosega. To su tereni koji se mogu "dogoditi" tek nakon što vaš zadatak već treba biti izveden.[9] Nemogući su "egzotični" tereni i tereni "dalekih svjetova" – kako iz njihove prostorne nedohvatljivosti, tako i uslijed financijskih razloga. Nemogući su kompleksni tereni koji se materijaliziraju u dugom vremenskom trajanju, s mnoštvom protagonista, na više lokacija. Nas zanima jednostavan, dohvatljiv teren koji će nam omogućiti prvu etnografiju – iskustveno uranjanje u manje ili više (ne)poznate lokacije i manje ili više (ne)poznate svjetove. To će, prije svega, biti domaći teren, teren-na-dohvat-ruke. Njegova je posebnost u tome što ga dosad nismo shvaćali kao teren. Nismo se intenzivno i intencionalno bavili prostorom, ljudima i kulturnim i društvenim praksama u njemu – onako kako to zahtijeva etnografsko istraživanje. Dosad ga nismo promatrali kao "teren". Nismo ga shvaćali "pozornicom" za svijet i realnost koja se na njemu odvija i koju želimo istražiti i razumjeti. Teren stoga može biti nešto što nam je poznato i blisko (i prostorno i iskustveno), ali sada postaje mjesto u kojem se vježba prva etnografija. U njega ulazimo, njega promatramo i propitujemo kao da smo prvi put u njemu, čineći tako obične, "zdravorazumske scene vidljivima", to jest tražimo ono što smo dosad "gledali, ali nismo zamjećivali" (Garfinkel 1967: 36), niti smo pokušali analitički razumjeti.

No kako bismo pobliže odredili gdje će se dogoditi prvi teren u okolnostima koje su nam dane, potrebno je još osvrnuti se ukratko na povijesno razumijevanje terena u domaćoj disciplini i globalnom disciplinarnom nasljeđu, prije svega američkom i britanskom. To je potrebno da bismo mogli problematizirati suvremene načine antropološkog odnosa prema terenu i odgovoriti na pitanje: gdje, što i koga istražujemo kada radimo etnografsko istraživanje i planiramo svoj teren?

POVIJEST TERENA

Za hrvatsku je etnologiju mjesto u kojem se odvija, događa etnografija ili provodi terensko istraživanje bilo znakovito određeno povijesnom konceptualizacijom etnologije kao znanosti o narodu. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek (2006), baveći se idejom terena u hrvatskoj etnologiji, ponudili su trodijelni paradigmatski okvir koji sintetizira heterodoksne modele pristupa terenu i te-

9 Na primjer, istraživali biste komemoraciju u Kumrovcu, Bleiburgu ili Vukovaru. Istraživali biste Dan maturanata, odnosno istraživali biste nešto što se ne može zahvatiti sada i ovdje, to jest u vremenskom okviru u kojemu se događa vaša terenska nastava.

renskom radu, ukazujući na koegzistenciju različitih pristupa terenu i predmetu istraživanja. Prikazujući povijest konceptualizacije terena i terenskog rada Čapo Žmegač, Gulin Zrnić i Šantek pokazuju da se teren u radovima hrvatskih etnologa tematizirao uglavnom implicitno (2006: 10), bez napisanih terenskih programa ili uputa. Pa ipak, način na koji su rane etnografije konceptualizirale teren te učinci tih etnografskih studija bitno su "disciplinirali" koncepcije terena i sadržaj terenskog istraživanja. Te su etnografije svojim utjecajem odredile to kako se poimao predmet etnografskog istraživanja, zamišljao etnografski teren i subjekti etnografskih studija. Konkretne terene ili njihove koncepcije u razumijevanju naših prethodnika u hrvatskoj etnologiji možemo historizirati *kronološki* – kroz institucionalne diskurse; *genealoški* – s obzirom na diskurzivna obilježja pojedinih autora i programatska čitanja ključnih tekstova; ili rekonstrukcijom ideje terena – kroz određenje njegovog predmeta. Mogli bismo reći da je etnografski teren u hrvatskoj etnologiji moguće historizirati kroz:

– osnivački model (povezan s idejama Antuna Radića)
– etablirajući model (povezan s idejama Branimira Bratanića)
– reformatorski model (povezan s paradigmatskim obratom iniciranim radovima istraživača iz Instituta za etnologiju i folkloristiku)

Tri paradigme opisuju povijesnu dominaciju ideja o terenu koje su obilježile kraj devetnaestog i početak dvadesetog stoljeća, razdoblje sredine dvadesetog stoljeća i razdoblje nakon sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Osnivački model obilježen je fiksacijom etnološkog interesa u ruralni prostor, selo, vernakularnu kulturu kao eksplicitni terenski standard. Njegov rodonačelnik, Antun Radić, predmet istraživanja prepoznat će u narodu. A na retoričko pitanje o subjektu takvog istraživanja konstatirat će: "narod? – ne misli se tu čitav narod (…) već se misli onaj veći dio naroda, koji – recimo za sada – živi po selima, rukama radi, koji u većini ne nosi francuskoga odijela, koji nije učio nikakvih, ili gotovo nikakvih škola" (Radić 1897: 1, istaknula S. P.). No i takav seoski, predmoderan, neakulturiran, subjekt etnologovog interesa je neuhvatljiv i sklizak, kako (sa žaljenjem) primjećuje već i Radić: "narod – onako kako ga treba pravo promišljati – teško je naći u narodu (…) opažao ga ovdje ili ondje, – to nije više on, to je ovaj ili onaj stalež, ovaj ili onaj oblik naroda, promijenjen, promjenjiv" (Radić prema Prica 2001: 75).

Etablirajući model nije do te mjere obilježen jasnim određenjem vlastite lokacije u ruralnom prostoru koliko nečim što bismo mogli nazvati orijentiranošću na rekonstrukciju povijesnih i kulturnih oblika etničke kulture i kulturno-historijskom metodom (usp. Prica 2001: 31, 43; Čapo Žmegač, Gulin Zrnić i Šantek 2006: 14). Povezujemo ga s intenziviranjem anketnog prikupljanja etnografskih podataka u okviru projekta *Upitnica etnološkog atlasa Jugoslavije*, kako bi se "upoznao i proučio narodni život, mišljenje i običaji, jednom riječju narodna kultura, onakva kakva se izgradila

u samom narodu kroz duga vremenska razdoblja".[10] Cilj anketa bio je prikupljanje etnografskih podataka o pojavama na što više lokaliteta, čime bi se omogućilo kartografsko mapiranje kulturnih obilježja i njihova usporedba.

Reformatorski ili kritički model ostvaruje snažan zaokret prema širenju i deteritorijalizaciji etnografskog terena i heterogenom shvaćanju pitanja "gdje" etnolozi istražuju i koga istražuju. Pokazujući interes za suvremene kulturne i društvene procese i kulturu svakodnevice, ovaj je model pitanje: gdje se može izvoditi etnografsko istraživanje?, pretvorio u etnografsku konstataciju: svuda oko nas. Teren tako postaje ekstenzivan, a prostorno se "događa" u etnografu interesantnoj "lokalnosti". Teren novog modela etnografije mogao se stoga konceptualizirati posvuda: u selu, u gradu i "između"; nacionalno, nadnacionalno i transnacionalno; lokalno, multilokalno i translokalno. Reformirani pogled na teren i predmet etnografskog istraživanja ostvaruje se i kritikom ranijih metodoloških modela (Rajković 1974; Rihtman-Auguštin 1984), uvođenjem alternativnih metodoloških strategija (dugotrajno bivanje na terenu s praksama sudioničkog promatranja) (Supek Zupan 1979), izmjenom fokusa istraživanja i artikuliranjem novih istraživačkih lokusa – poput grada, prigradske kulture, kao i izmjenom temporalnog određenja etnografskog predmeta istraživanjem koje se od retrospektivnih istraživanja (pred)moderne kulture i društva okreće prema kulturi suvremene svakodnevice (Rihtman-Auguštin 1988; Muraj 1989). Značajnu suvremenu prekretnicu u metodološkom promišljanju terena ostvarila je artikulacija etnologije bliskoga – varijanta antropologije kod kuće, etnologije u domaćim prostorima koja problematizira istraživanje domaćeg, osobnog i vlastitog te primjenjuje strategije kritičke antropologije (Čapo Žmegač 2006; Gulin Zrnić 2006).

Ako pogledamo kako je angloamerička etnološka tradicija mijenjala svoju konceptualizaciju terena, valja nam konstatirati od čega je pošla u prvoj polovici dvadesetog stoljeća. Od svojih začetaka ta je disciplina bitno određena dvjema revolucijama terenskog rada. Prvu, inicijalno britansku revoluciju u socijalnoj antropologiji povezujemo s radom Bronislawa Malinowskog. Pokušavši objasniti gdje etnolozi provode svoja istraživanja i kako je određenje terena funkcioniralo tijekom prve polovice dvadesetog stoljeća, Gupta i Ferguson govore o "metafori terena" i "arhetipu normalne antropološke prakse" (1997: 8, 11). Arhetipsko poimanje terena dugujemo upravo radu Malinowskog. Za Malinowskog, etnografija se događa kroz dugotrajni boravak u *nekom mjestu* temeljem kojeg stječemo osobnu povezanost ili bliskost s određenom grupom ljudi i njihovim praksama. Blizina i intenzitet, proizašli iz "življenja *u samom selu*", "proživljavanja" nečega što Malinowski naziva "njihovim svjetovima", etnologu omogućavaju uključenost u živote ljudi u njihovom "prirodnom", to jest fizičkom i kulturnom okolišu (Malinowski 1979: 16-17, istaknula S. P.). Malinowski je svoj te-

10 Upitnica I 1963: 1.

ren definirao pomoću Drugih te svoj interes nalazi u "drugim kulturama" u "prostranstvima Zemlje" (ibid.: 461). Etnografski su teren, prema tome, određivali: Drugost i različitost te intenzitet, uključenost i smještenost koji su omogućavali blisko znanje i razumijevanje.

Američki je teren svoju revoluciju doživio samoanskom epizodom Margaret Mead. Riječ je o revolucionarnom, izmještenom, dugotrajnom terenu, koji uključuje neposredovano iskustvo bliskosti s drugačijima od nas samih. Teren je, kako ga ocrtava Mead, "omogućio drugi način proučavanja ljudskog razvoja – pristup antropologa, koji proučava čovjeka u svim njegovim najraznovrsnijim društvenim sredinama" (Mead 1972: 24). Izvodilo ga se, kako je Mead predlagala, "metodom antropologa". "Koja je metoda, dakle, dostupna nama koji želimo provesti eksperiment s ljudima, ali nemamo moći da stvorimo eksperimentalne uvijete ili da bilo gdje u našoj civilizaciji nađemo kontrolirane primjere različitih uvjeta? Jedina metoda je metoda antropologa – otići u neku *drugačiju* civilizaciju i proučavati ljudska bića u *drugačijim kulturnim okolnostima* u nekom *drugom dijelu svijeta*" (ibid., istaknula S. P.). Mead svojim nacrtom terena postavlja dva kriterija: kriterij različitosti i kriterij udaljenosti. Kao i kod Malinowskog, ta su dva kriterija spojila ljude, kulturu i prostor u jednu utemeljujuću i prevladavajuću metaforu antropološkog terena. Ona je glasila: ljudi koje antropologija istražuje su kulturno različiti (od nas samih) i prostorno su nam daleko. Antropološki subjekti su "daleki drugi".

SUVREMENOST TERENA

Vratimo li se na Geertzovu konstataciju o tome da teren određuje nešto drugo, a ne samo fizičko mjesto, približit ćemo se suvremenim načinima problematizacije terena i s njim povezane konceptualizacije oprostorenog predmeta istraživanja.

Reformaciju u poimanju terena i njegove konkretizacije – mjesta, u antropologiji su, među ostalima, pokrenule ideje koje se razvijaju osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, a nalazimo ih u radovima Georgea Marcusa o multilokalnoj etnografiji (1995), Georga Marcusa i Michaela Fischera o repatrijaciji antropološkog istraživanja (2003), Akhila Gupte i Jamesa Fergusona o problemu lokacije, Arjuna Appaduraija o proizvodnji lokalnosti (1988, 1988a, 2011) te, primjerice, Ulfa Hannerza o transnacionalnosti (1996). Ti su antropolozi, kao teoretičari globalizacije, translokalnih fenomena, mobilnosti i tokova kapitala, postavili pitanje o tome gdje antropolozi istražuju i s kojim se subjektima susreću ili ih priželjkuju susresti, te kako definiraju antropološki teren suvremenih svjetova. Oni su problemu "proizvodnje" mjesta i "konstrukcije" antropološkog subjekta i predmeta posvetili posebnu pažnju polazeći

od učinaka teorija postkolonijalizma i političke dekolonijalizacije u drugoj polovici dvadesetog stoljeća. Prije svega, njihovi napori da redefiniraju teren proizlaze iz razumijevanja svijeta kakvog živimo danas. Svijeta povećane cirkulacije ideja; svijeta novih tehnologija, mobilnosti ljudi i dobara; svijeta kojim dominira globalni ekonomski poredak neoliberalnog kapitalizma.

George Marcus i Michael Fischer, na tragu dekolonizacijskih zahtjeva u antropologiji, prepoznaju važnost okretanja interesa od istraživanja Drugih prema istraživanju "nas samih", odnosno prema "kulturnim različitostima unutar američkog društva" (2003: 133). Svoj stav objašnjavaju potrebom promišljanja političkih posljedica istraživanja dalekih i drugačijih svjetova te postavljaju zahtjev repatrijacije antropološkog terena koji označava okretanje interesa spram vlastitih zajednica i "kulturnih varijacija" u njima. George Marcus (1995) okrenuo se razmatranju učinaka "svjetskog sistema" i prožimajuće ekonomske logike kapitalizma u razvijanju teorije multilokalne etnografije (*multi-sited ethnography*). Spoznajno metodološka strategija multilokalne etnografije najavila je smjenu dominacije istraživanja u "malim" zajednicama, fiksiranima u jedno mjesto, samodostatne kulturne prakse i imobilnosti (ljudi, vrijednosti, ideja), kakvog je podrazumijevao klasični etnografski model. Multilokalna etnografija nastaje kao posljedica pokušaja da se prate suvremeni kulturni i društveni procesi, odnosno da se nađe odgovor na to kako raditi etnografiju u uvjetima "transformacije lokacija kulturne proizvodnje" (ibid.: 97). Kao odgovor na kompleksne lokacije suvremene produkcije kulture i društvenosti, proizašao posebice iz uvida nedostatnosti modela prostorne fiksacije kulture i kulturnih sadržaja u konvencionalnim i klasičnim etnografijama, multilokalna etnografija traži nove modele pristupa svakodnevici. Ona podrazumijeva uzajamnu uvjetovanost makro sistema i klasičnih "mjesta" etnografskog istraživanja (lokalnih zajednica), ali ne tako da "svjetski sistem" predstavlja puki okvir i kontekst za proučavanje, već postaje sastavni dio razumijevanja antropološkog predmeta. Svjetski sistem utjelovljen je u antropološkom predmetu i praksama lokalnih subjekata koji su predmet interesa antropologa, a svaki je lokalni subjekt svojim kulturnim praksama činioc "svjetskog sistema". Stoga multilokalna etnografija realizaciju etnografskog projekta vidi kao "proučavanje cirkulacije kulturnih značenja, objekata i identiteta u rasteru vremena-prostora" (ibid.: 96).

Prva premisa promišljanja terena, kako nam sugeriraju suvremene antropološke teorije, traži da se revidira moć zamišljanja klasičnog antropološkog terena – fiksiranog, geografski određenog, singularnog lokaliteta u kojem jednom za svagda utvrđujemo lokalne subjekte kao nositelje autentične lokalne kulture. Problemu ideje lokalnog, proizvodnje lokalnosti i lokacije antropološki autori posvećuju sve više pažnje upravo zato što je "nevinost" i "naivnost" istraživanja singularnog lokaliteta izvan obuhvatnih svjetskih društvenih i kulturnih procesa dovedena u pitanje. Zato

lokalitet, odnosno lokaciju terenskog istraživanja moramo shvatiti kao ideju koju su konstruirali antropolozi. Ona je oprostorena kako bi se lakše pristupilo "društvenim rutinama, neformalnim oblicima znanja i utjelovljenim praksama" (Gupta i Ferguson 1997: 36) koje prate antropolozi kada pokušavaju dokučiti kulturnu i društvenu praksu neke grupe. Lokacija je, za Guptu i Fergusona, postala sama po sebi dio etnografskog promišljanja terena, a ne zdravo-za-gotovo prihvaćen i oprostoren preduvjet etnografskog terena. Gupta i Ferguson (ibid.: 38) pokazuju da je "lojalnost" prema terenu kao "fizičkom lokalitetu" u dekoloniziranom i deteritorijaliziranom svijetu suvremenosti potrebno podrobnije promisliti. Za Guptu i Fergusona lokacija ne označava samo mjesto, nego i načine na koje vidimo utjelovljene subjekte na terenu i načine na koji antropolozi proizvode svoje znanje. Zbog toga apeliraju na promišljanje politike lokacije kao strategije. Tako "posvećenost lokalnom" postaje zahtjev za razumijevanje "spoznajnih i političkih pitanja koja proizlaze iz lokacije" subjekata koje istražujemo i nas samih kao etnologa (ibid.: 39), a ne iz lokaliteta kao fizičkog mjesta. Pitanja lokacije, kako je definiraju Gupta i Ferguson, pokazuju snažan zahtjev za propitivanjem subjekata koje povezujemo s lokacijom, kao i propitivanjem proizvodnje znanja (kako unaprijed mislimo lokaciju i domišljamo subjekte).

Problematizaciji mistifikacije (o neraskidivosti) veze "mjesta", subjekata i predmeta istraživanja znatno je pridonio Arjun Appadurai svojom analizom upotrebe koncepta domorodnosti (*native*) u antropologiji (1988a). Appadurai pokazuje da je povijesna veza između mjesta i domorodnog subjekta odredila statično poimanje predmeta antropološkog istraživanja. U teoriji autentičnosti Appadurai iznosi tri obilježja logičke pogreške u promišljanju domorodnog subjekta: on je implicitno reprezentativan za sebe i kulturnu povijest svog kraja; on je "nepokretljiv", on pripada mjestu, "utamničen je mjestom"; i, konačno, iz pogrešno uspostavljene ili pretpostavljene veze subjekta i mjesta proizlazi pogrešna antropološka ideja u kojoj mjesta i ljudi postaju metonimije za antropološke koncepte (Appadurai 1997: 39-40). Tipične antropološke ideje koje oprimjeruju logičku pogrešku autentičnosti su, primjerice, koncept ponosa povezan s mediterancima (mediteranske studije), koncept hijerarhijskih zajednica povezan s indijskim potkontinentom ili, ako nastavimo niz, možemo pogrešno ustvrditi da je koncept iracionalnosti povezan, na primjer, s Balkanom.

Appaduraijev zahtjev da izmijenimo način na koji promatramo lokalno temelji se na fenomenološkoj i materijalnoj ideji lokalnosti koja je ozbiljno ugrožena, odnosno izmijenjena "globalnim kulturnim tokovima" (2011: 265). Zbog toga Appadurai traži da razmotrimo učinke delokalizacije. Lokalnost je obilježena kontekstom i relacijom (oblikuje se u odnosu prema drugima), a ne toliko prostorom (ibid.). Appadurai fenomenološku lokalnost definira kao "ideju" sačinjenu od "osjećaja društvene bliskosti, tehnologija interaktivnosti i relativnosti konteksta" (ibid.: 265-266). Aktualizira-

na, ostvarena lokalnost događa se u "susjedstvu". U susjedstvu se lokalnost "situira", čine ga "situirane zajednice" s odrađenim "potencijalom za "društvenu reprodukciju" (ibid.: 266). Taj potencijal ima fenomenološku kvalitetu da organizira iskustva kao zajednička, ali i moć da proizvodi "materijalne efekte koji se ne mogu odvojiti od stvarnih sredina" (ibid.: 272). Za Appaduraija je zato važnije tko je nositelj lokalnosti, tko je subjekt koji je definira. Uz subjekte koji oblikuju lokalnost, važni su i etnografski pristupi i etnolozi, koji svojim načinom na koji tretiraju predmet, mjesto i subjekte istraživanja postaju suučesnici u proizvodnji lokalnosti (ibid.: 270).

Ulf Hannerz, u svojoj studiji o globalnoj ekumeni, kozmopolitizmu i lokalnom, primjećuje da je rast "svjetske kulture" bitno doprinio shvaćanju da je "kulture vrlo teško jasno usidriti u jedan teritorij" (2003: 102). Kako bi protumačio učinke globalizacije na antropološko poimanje lokalnosti, Hannerz predlaže razrješavanje problema upotrebom koncepta transnacionalnosti i globalne ekumene. Njima nastoji objasniti "međusobnu premreženost svijeta" (ibid.: 7) te "procese i odnose koji prelaze nacionalne granice" (ibid.: 6). On istražuje takva mjesta "u kojima je posebno jasan odnos između lokalnog, s jedne strane, i premrežene globalne ekumene, s druge strane" (ibid.: 12). Ta su mjesta gradovi, pa će Hannerz za sebe ustanoviti da je tijekom godina od urbanog antropologa postao antropolog transnacionalnog života, pri čemu promjena kroz koju je prošao nije vezana uz *lokus* već uz fokus (ibid.). Upravo se u fokusu na to što radimo i kako gledamo na stvari temelji razlika u pristupu mjestu istraživanja o kojoj ovdje vodimo brigu.

No, da bismo stvarno poduzeli neko terensko istraživanje potrebno je suočiti se s koncepcijom mjesta kao kulturnoznačenjskog prostora (usp. Čapo i Gulin Zrnić 2011: 35). Ovako sagledano mjesto kojim se bavimo "nastaje" intenzivnim i otjelovljenim društvenim praksama. Prostor terena određen je povezivanjem s mjestima, sjećanjem na mjesto, svakodnevnom praksom življenja u mjestima, zamišljanjem mjesta. Sve su to aspekti mjesta koje ćemo prije našeg prvog odlaska na teren promisliti kao bitne faktore koji utječu na naše izbore i načine na koji "domišljamo" i izvodimo svoje terene. Mjesta u koja odlazimo shvaćat ćemo kao višeznačenjska, promjenjiva i dinamična; kao mjesta, ali i kao nemjesta (Augé 2005). Radikaliziranje terena u novoj konceptualizaciji mjesta značit će da ne prihvaćamo teren kao okvir za stabilne identitete, nositelje kulture i kulturnih vrijednosti koji prožimaju mjesto (ibid.: 49). "Idealan etnografov teren" u tom je smislu nestao, a dimenzija nadmodernosti, planetarno iskustvo prostora na drugačiji će način odrediti "korisnika prostora" (ibid.: 37). Takav će pristup otvoriti mogućnost za nove oblike promišljanja mjesta koji će obuhvatiti protočnu kulturu i mobilne subjekte.

Terene možemo definirati i kao heterotopije: "stvarna mjesta – koja postoje u svakom društvu i u njegovim su temeljima – predstavljaju nešto kao protu-mjesta,

to su stvarno otjelovljene utopije – stvarna mjesta u kojima se ogledaju i sva druga stvarna mjesta svijeta te se u njemu simultano predstavljaju, propituju i izvrću" (Foucault 1986: 3). Heterotopije su materijalizacije društvenih praksi i ideja i s njima povezanih odnosa moći i vrijednosti, zamišljene kao "nevidljivi" i nepropitani tereni, analitički prešućena mjesta.

Za razumijevanje problema kojim se bavimo kada pokušavamo odrediti mjesto etnološkog terena nužno je shvatiti da su naši subjekti, kao i mi sami, sastavni dio svake pojedine konceptualizacije terena. Mogli bismo zaključiti da su sljedeća tri elementa konstitutivni dio promišljanja svakog terena: mjesto, predmet istraživanja i ljudi čija životna iskustva pokušavamo saznati, razumjeti i interpretirati. Uz njih, važnu ulogu imaju i sami etnolozi, o kojima će biti riječi u sljedećem poglavlju.

Definicija mjesta u etnografskom smislu sadrži sljedeće: ono je određeno ljudima i osjećajima koje dijele, a koji su proizašli iz zajedničkog nastanjivanja, boravka, rada na tom mjestu. Određeno je kulturnim i društvenim, političkim i ekonomskim kontekstima. Ono je višeznačno i u stalnoj mijeni. U svojoj materijalnosti ono nosi tragove prošlosti, ima svoju sadašnjost i u njemu i oko njega može se nazirati budućnost kakvom je vide akteri koji mjesto čine interesantnim za antropološka istraživanja. Mjesto je kao takvo društveni proizvod, nastaje i održava se u interakciji niza aktera, odražava određenu društvenu stvarnost i istovremeno proizvodi stvarnost. Zato mjesto poimamo kao koncept određen interakcijama neke zajednice ili grupe koja u njemu i pomoću njega proizvodi materijalne manifestacije svojeg svakodnevnog života i vrijednosne ideje o "ljudima koji mu pripadaju". Mjesto lokalizira i konkretizira etnografsko istraživanje, ali je, isto tako, konstrukt koji se oblikuje kulturnim i društvenim praksama te samim etnografskim istraživanjem.

PRAKTIČNA PITANJA ZA RASPRAVU I ZADACI:

Kako se u hrvatskoj etnologiji mijenjao odnos prema mjestu istraživanja i predmetu istraživanja?

Pokušajte raspraviti značenje koncepta lokalnosti.

Što je multilokalna etnografija?

Kako možemo pristupiti problemu oprostoravanja etnografskog istraživanja?

4.

ETNOGRAFSKI SUBJEKT SPOZNAVANJA: ETNOLOG U ZAJEDNICI, STRANAC ILI DOMAĆI ČOVJEK?

Ne postoji jedan način da se gleda na čovjeka; svako oko vidi drugačije, iz svog ugla. I moja promišljanja o životu koji me okružuje nastala su tako da sam koristila sebe kao sredstvo spoznavanja, a ono što sam prikupila upijala sam na sebi svojstven način. (Zora Neale Hurston 1942: 31)

Je li za etnologiju važno tko istražuje? Ovo pitanje čini se gotovo nedolično u raspravama o konstrukciji objektivnog znanja. No u etnologiji je povezivanje osobnog iskustva istraživača i (općeg) znanja podjednako važno kao i bilo koje drugo pitanje s kojim krećemo u znanstveno istraživanje.

Etnolog historizira (opovješćuje) i unosi svoje iskustvo u kontekst koji istražuje definirajući osobnu lokaciju iz koje istražuje, osvješćujući parcijalnost promatračke i sudioničke perspektive i svoju ulogu u istraživanju. Etnolog kao dionik (konstruktivističke) znanstvene tradicije ne tvrdi univerzalnost svoga znanja, već posvećuje pažnju jasnom definiraju svojih spoznajnih polazišta. Etnolog je svjestan da je važno tko promatra, tko sudjeluje i tko razgovara (te, u konačnici, tko piše). To nije bitno samo iz razloga da se opravda konstrukcijska narav znanja, već i da se razjasne pozicije moći iz kojih se u istraživanje ulazi, s kojih se društvenih i političkih pozicija pristupa problemu i objašnjava svijet, kao i da se čitateljima naših etnografskih i kulturnoantropoloških studija jasno ukaže da je spoznaja utemeljena u jednom od mogućih svjetova i istina koji o istraživanom fenomenu cirkuliraju u promatranoj, odnosno istraživanoj svakodnevici.

Etnografija ovime nije uskraćena za općenite tvrdnje i generalne zaključke utemeljene na promatranju i sudjelovanju u stvarnosti. Etnolog svojim pozicioniranjem opravdava i objašnjava način na koji promatra svijet i zaključuje o njemu.

Jedno od značajnih pitanja u etnologiji odnosi se na razumijevanje uloge etnologa/istraživača u etnografskom radu. Tematizirati poziciju istraživača podrazumijeva određivanje različitih razina "lojalnosti", osobnih predispozicija i uvjetovanosti koje bitno utječu na to kako istraživanje konceptualiziramo, izvodimo i, u konačnici, prikazujemo u rezultatima. Taj je postupak čest u suvremenim etnografijama i naziva se refleksivno, autoetnografsko (autoantropološko), autobiografsko pozicioniranje.

Drugo značajno pitanje, koje proizlazi iz pozicioniranja istraživača prema predmetu istraživanja, odnosi se na istraživanja koja se odvijaju u prostoru bliskog, naoko samorazumljivog, uglavnom dohvatljivog i bitno obilježenog činjenicom da je etnolog dio zajednice koju istražuje. Etnolog u takvim istraživanjima dijeli kulturno iskustvo s istraživanima, djelatan je član društva. To je istraživanje, za razliku od etnografije koja proučava iskustva dalekog, okrenuto promišljanju iskustva bliskoga.

Kritika upućena istraživačima koji se bave etnografijom u vlastitim sredinama polazi od pretpostavke prevelike osobne angažiranosti i smanjene mogućnosti da distancirano (objektivno) prosuđuju zbog velike subjektivne angažiranosti (usp. Aguliar 2010: 15). Prema kritičarima insajderskog istraživanja, domaći ili insajderski istraživači ne mogu se dovoljno perceptivno i kognitivno udaljiti od predmeta svojeg istraživanja. Te se kvalitete pripisuju autsajderskom istraživaču koji lakše "apstrahira biheviorale podatke" (ibid.). No, John Aguilar, u svojem pregledu insajderskih etnografija, upućuje i na razloge zbog kojih je insajderski istraživač posebno osposobljen te navodi njegove prednosti u odnosu na autsajderskog istraživača. Insajderski istraživač dijeli znanje s članovima grupe koju istražuje. To je znanje utemeljeno na življenju u kulturi i razumijevanju eksplicitnih kao i implicitnih kulturnih pravila, neizgovorenih osjećaja i stavova, onoga što se u kulturi podrazumijeva (usp. ibid.). Osposobljen je svojom socijalizacijom za razumijevanje svega onoga što "stranac u kulturi" mora tek naučiti. Dakle, dok s jedne strane etnolog autsajder svojim ulaskom u kulturu prolazi fazu re-socijalizacije ili ponovnog učenja "kulturne gramatike" kroz svakodnevno, življeno iskustvo (Emerson, Fretz i Shaw 1995: 2), insajderski istraživač rođenjem i kontinuiranim življenjem u danoj sredini mora analitičkim postupcima racionalizirati stečeno i intuitivno razumijevanje kulture. U svakom slučaju, rasprave o identitetu domaćeg istraživača (istraživača domaće kulture) povezuju u jednu cjelinu pitanje tko je istraživač i kako identitetne pretpostavke istraživača utječu na istraživanje, kao i to kako odabrano mjesto istraživanja (osobito ako je ono oblikovano kao istraživanje vlastitog) utječe na (samo)percepciju etnološkog rada. Mogli bismo ustvrditi da se općenite zamjerke etnologiji kao disciplini koja znanje oblikuje na temelju indukcije (zaključujući iz pojedinačnog prema općem), s posebnom sumnjom u validnost i provjerljivost podataka prikupljenih u nekontroliranim uvjetima dijaloga ili putem promatranja i sudjelovanja u življenoj kulturi, posebice naglašeno upućuju radu etnologa koji istražuju na "domaćem" terenu.

Raspravljajući o načinu istraživanja "vlastitog, domaćeg i osobnog", Valentina Gulin Zrnić poslužila se Aguilarovom argumentacijom, za koju možemo reći da spaja kritiku i afirmaciju insajderskog istraživanja, kako bi dodatno osnažila domaće istraživanje. Svojim konceptom autokulturne defamilijarizacije Gulin Zrnić opisuje način na koji se može umiriti kritika insajderskog istraživanja. Opisujući okolnosti istraživanja na bliskom i vlastitom terenu konstatira da je u etnografiji bliskoga presudan "otklon od ustaljenih i zdravorazumskih, interioriziranih mišljenja i praksi, izlazak iz osobnog, iskustvenog polja življenja i vrednovanja" (Gulin Zrnić 2006: 83). Gulin Zrnić ukazuje na dvije razine problema s kojima se tako zacrtana etnografija susreće. S jedne strane, etnolog je vođen osobnim iskustvima koja ga određuju te aspektima "vlastitog" kao građanina i sudionika kulture i društva koje istražuje (ibid.: 91). Taj postupak prepoznavanja razlike između etnografovog sebstva i vlastite kulture u koju je etnolog uronjen i angažiran osobno, profesionalno, prijateljski, kulturno Gulin Zrnić naziva defamilijarizacijom ili poetskim očuđivanjem te ga predstavlja kao središnju os racionalizacije u autoantropologiji i etnologiji bliskog. Slijedom takve argumentacije, klasični etnografski kanon koji je predstavljen istraživanjem po osi "drugi-drugdje-drugačiji" mijenja se u "drugi-ovdje-drugačiji" (ibid.: 79-80, istaknuto u originalu). Odnosno, mogli bismo ustvrditi da etnolog rijetko kada dolazi u situaciju u kojoj postoji istraživačka pozicija na ravni "mi-ovdje-isti".

Takva situacija u kojoj bi se domaći etnolog, zato što istražuje na domaćem terenu, automatski poistovjećivao s istraživanim subjektima ne postoji iz niza razloga. Jedan od njih naznačile su Kirin Narayan i Jasna Čapo. U hrvatskoj je etnologiji na nemogućnost potpunog i automatskog poistovjećivanja domaćeg etnologa i domaće istraživane zajednice uputila Jasna Čapo pišući o problemu restitucije etnografskog znanja i moralnim dilemama proizašlim iz nesporazuma oko lojalnosti zajednici istraživanih i profesionalnoj zajednici (Čapo Žmegač 2006). U svojem radu o prisilnim migracijama srijemskih Hrvata pokazala je da se, unatoč tome što se istraživanje odvijalo u okrilju domaće etnografije ili etnografije bliskog, ne može automatski pretpostaviti sličnost i identičnost stavova etnologa i istraživanih. Svoje je razmišljanje predstavila dvojbom o lojalnosti etnologa samom sebi i pozivanju na akademsku autonomiju u zaključivanju i lojalnosti domaćoj zajednici i domaćim temama, pokazavši tako da i kada se bavi "vlastitim" temama, domaći etnolog nije nužno" pravobranitelj domaćih tema", već autonoman subjekt koji o predmetu zaključuje kroz osobne i profesionalne politike lokacije (ibid.).

Slično promišlja i Kirin Narajan koja je ustvrdila da faktori poput obrazovanja, roda, spolne orijentacije, klase, rase, duljine kontakta mogu nadjačati kulturni identitet koji asociramo sa statusom insajdera ili autsajdera (1993). Takvi "kulturalno zapleteni" i višestruki identiteti, o kojima govori Narayan, inicirani su (vlastitom)

identitetnom polimorfnošću etnologa. Iz njih proizlaze višestruke lojalnosti ili smještenosti, što određuje svojevrsnu hibridnu poziciju antropologa. U nizu određenja koja utječu na to kako domaći etnolog pristupa svojem predmetu istraživanja i koliko mu je blizak, dva su određenja iznimno utjecajna. Kirin Narayan uočava da etnologa u njegovom radu određuje prije svega bikuturalnost. Ona je posljedica učinaka utjelovljne hibridnosti (*enacted hybridity*) – zbog koje se etnolog (kao autor) pozicionira u dva svijeta. Ta dva svijeta odnose se na "identitetni simultanitet, simultanu pripadnost svijetu angažirane znanosti i svijetu svakodnevice" (Narayan 1993: 672). Iz te dvostruke pripadnosti, iz učinaka dvojne lojalnosti i bikulturalnosti, nastaju neki od etnoloških problema u istraživanju i pisanju o domaćim svjetovima (kakav je slučaj u raspravi Kirin Narajan), ali i u pisanju o stranim svjetovima.

O tom se problemu može govoriti i kao o "kolapsu identiteta" (usp. Kondo 1990: 17). Dorinne Kondo objašnjava kako je nakon niza samonametnutih zahtjeva i nemogućnosti da se pozicionira kao etnologinja među poznatima i bliskima, pokušala "uspostaviti distancu" prema zahtjevima istraživane zajednice usmjerene na nju kao etnologinju i "sunarodnjakinju". Kondo smatra da je efekt postajanja i "bivanja domaćom" dramatično ugrozio njezinu profesionalnu poziciju etnologinje. Kondo je stoga posegnula za postupkom fizičkog izmicanja iz zajednice (preseljenjem iz podstanarstva s obitelji koja je predstavljala "čuvare" ulaza u zajednicu i ključne informante) te pokušala "naglasiti razlike između kultura i različitih aspekata identiteta: istraživačice, učenice u kulturi, kćeri, supruge, Japanke, Amerikanke, Japano-Amerikanke" (ibid.). Prepoznajući izgovorene i neizgovorene zahtjeve zajednice prema sebi kao opresivne, Kondo je svoje stanje nemogućnosti da autonomno radi kao etnologinja opisala kao posljedicu "fragmentiranosti identiteta". Zapravo, njezin primjer pokazuje kako je, pokušavajući ući u kulturu koju istražuje, i sama doživjela identitetno urušavanje i "postala Drugi" (ibid.: 16). Pritom Kondo nije postala bilo kakav drugi, ona je postala sama sebi neraspoznatljiva osoba, više član zajednice nego etnologinja. Zato o "ambivalenciji pozicije bivanja insajderom/autsajderom na terenu" Kondo govori kao o stanju koje ju je dovelo do toga da svoje vlastito terensko iskustvo uronjenosti shvati ključnim za oblikovanje etnologije u kojoj je identitet istraživača sastavni dio njegovog epistemološkog određenja.

Zašto nam je, dakle, važno shvatiti da je etnolog bitan element u etnografskom istraživanju koji snažno utječe na samo istraživanje? Ponovimo pitanja koja nas zaokupljaju u argumentaciji da je etnologija bliskoga valjana i znanstveno validna jednako kao i istraživanja u kulturnim i društvenim kontekstima koji etnologa pozicioniraju kao radikalno različitog od zajednice ili grupe koju istražuje. Kako istraživanje bliske kulture utječe na etnologa i, obratno, kako domaći etnolog djeluje u istraživanju vlastite kulture i društva? Jesu li zahtjevi za refleksivnim pozicioniranjem etno-

loga, to jest propitivanjem načina na koji se osobne, identitetne pretpostavke odražavaju na etnološko istraživanje opravdali svoj cilj? Kojim etnološkim konvencijama razrješavamo pitanja "parcijalnosti" i "subjektivnosti" etnografskog istraživanja?

U jednostavnom istraživanju koje provodimo polazimo od pretpostavke da ćemo ga smjestiti u nama bliske svjetove, u dohvatljive i vlastite zajednice i da ćemo se problemima koje povezujemo s pozicioniranjem istraživača proizašlim iz etnologije bliskog baviti svakodnevno na svojem terenu. To znači da je u našem slučaju etnolog povezan, uronjen i socijaliziran u kulturu koja je predmet njegova istraživanja. Da bismo pojasnili vlastitu istraživačku poziciju pokušat ćemo pokazati kako uronjenost i socijaliziranost u zajednicu istraživanih određuje što etnolog vidi i kako shvaća svijet, odnosno koje probleme takva uronjenost donosi.

Donald Messerschmidt (2010) naznačio ih je nekoliko. Prvi je problem kako raspoznati što je važno, kako "uočiti" stvari koje su toliko bliske da prolaze nezamijećene oko nas – dakle, kako "inducirati, probuditi raspoznavanje" u poznatom okružju. Nadalje, biti insajderskim etnologom znači propitati koliko smo slični, isti ili različiti od naših sugovornika i sudionika u istraživanju te kako ta bliskost ili istost, odnosno "bliska različitost" određuje sam proces istraživanja. Drugim riječima, želimo shvatiti kako osobno etnografovo iskustvo življenja u zajednici istraživanih utječe, doprinosi i pomaže (ili odmaže) razumijevanju vlastitog svijeta.

Messerschmidt (ibid.: 8) tvrdi da je antropologija kod kuće razvijena u trenutku kada su se kroskulturna istraživanja iz različitih političkih i s njima povezanih spoznajnih razloga "vratila u domaće prostore", a prostori istraživanja postali etnolozima bliski suvremeni svjetovi u kojima se istražuju "članovi vlastite zajednice, susjedi, kolege…".

U slučaju u kojem naše istraživanje možemo imenovati "antropologijom kod kuće", "ljudi koje istražujemo zapravo su oni s kojima se možemo u nekim slučajevima poistovjetiti; pripadnici smo iste etničke grupe, supkulture, istog socijalnog porijekla, povijesti, tradicije, jezične grupe, boje kože, spola, kao i ljudi s kojima dijelimo institucionalnu ili birokratsku poziciju i moć te smo s njima bliski ili ih svakodnevno susrećemo i s njima surađujemo" (ibid.).

Za ovakva istraživanja važno je da etnolog više nije "potpuni" stranac, štoviše, on je "domaći čovjek", koji s istraživanima dijeli grupne vrijednosti, kulturno znanje i kulturnu kompetenciju (zna ili može procijeniti što zajednica istraživanih od njega, kao člana zajednice, očekuje, razumije kako društvo funkcionira). Domaći je etnolog onaj koji sa zajednicom koju istražuje dijeli "neizgovoreno razumijevanje" (Narayan 1993). Kad kažemo da u istraživanjima kod kuće etnolog nije potpuni stranac, mislimo da ne postoji "kulturna i geografska distanca" između promatrača i promatranog,

koja je bila preduvjet klasičnih etnografija (usp. Pierano 1998: 105). Pa ipak, iako domaći svjetovi u koje etnolog ulazi s istraživačkim ciljem nisu etnologu strani na način na koji su strani etnologu koji u svojem istraživanju mora savladati neku vrstu kulturnog šoka i "naučiti" osnovne kulturne vrijednosti kako bi ih opisao i interpretirao, domaći etnolog, etnolog insajder upotrebljava analitičke tehnike kojima "racionalizira" svoju prividnu "istost" ili "relativnu kulturnu blizinu" (Augé 2002: 31) s predmetom istraživanja.

Dok je za etnologa autsajdera "radikalna drugost" i "ekstravagantna drugost" (Geertz 1988: 113) to što se istražuje, za domaćeg etnologa predmet istraživanja je "bliska drugost" (*nearby otherness*) (Augé 2002; Gulin Zrnić 2006: 80). Domaći etnolog uvjetno "postaje" stranac time što analitičkim postupkom defamilijarizacije, očuđenja i refleksije prepoznaje i promišlja blisku drugost.

TEMATIZIRATI OSOBNO (BIOGRAFSKO) SEBSTVO U ETNOLOGIJI – O ULOZI AUTOBIOGRAFSKIH ELEMENTA U ISTRAŽIVAČKOM PROCESU

Paul Rabinow, u knjizi *Reflections of the Fieldwork in Morocco*, definirao je antropologiju kao "bilježenje iskustva" (1977: 4). No, ne radi se o bilo kakvom ili bilo čijem iskustvu koje je Rabinow bilježio u svojem istraživanju "dalekog", već o iskustvu istraživača. Za definiranje antropologije kao "iskustvene, refleksivne i kritičke aktivnosti" (ibid: 5) važno je tko stoji iza iskustva, o čijem se iskustvu govori. Zbog postupka koji je ključan za razumijevanje svijeta koji nam se u konačnici prikazuje kao etnografski "zapis o iskustvu" postaje jasnije zbog čega Rabinow važnu ulogu daje osobi etnologa. Za Rabinova, hermeneutički postupak etnografskog tumačenja započinje kao "razumijevanje sebe zaobilaznim putem, pomoću razumijevanja drugih" (ibid.). Time je Rabinow nepovratno u središte etnografskog postupka postavio etnologa kao instrument pomoću kojeg se odvija etnografsko razumijevanje stvarnosti.

Kada danas govorimo o načinu na koji osobno iskustvo utječe na istraživanje, govorimo o efektu koji specifična osoba istraživača ima na istraživanje. Jednom zamijećen kao važan element spoznajnog procesa, efekt osviještenog etnografovog sebstva naznačio je trenutak paradigmatske promjene koju nazivamo "autobiografski obrat". Autobiografski obrat u etnologiji podrazumijeva pristup istraživanju i pisanju koje sistematično opisuje i propituje "osobno iskustvo kako bi se ilustriralo ukupno kulturno iskustvo" (Eliss, Adams i Bochner 2010: 9). S druge strane, autobiografski obrat pokazuje i prihvaća da "osobno iskustvo utječe na istraživački proces" (ibid.: 3). Autobiografski obrat u etnologiji i kulturnoj antropologiji javlja se pod različitim

imenima: imenuje se refleksivnom etnografijom, autoetnografijom (autoantropologijom) i intimnom etnografijom. Za nas je u ovoj raspravi autobiografski obrat važan kao dio procesa osmišljavanja istraživanja i prikupljanja podataka. Propitivanje uloge autobiografskih elemenata u etnografskom istraživanju služi nam kako bismo jasnije odredili tko se krije iza istraživačkog projekta – tko je istraživač, zapitali se je li istraživanje oslobođeno biografije, vođeno biografijom istraživača ili je biografijom opterećeno, te kakav je odnos biografije i istraživanja.

Možemo reći da nam osvještavanje istraživača kao "varijable" u etnografiji omogućuje da donosimo istraživačke odluke s obzirom na osobnu angažiranost i "uključenost" u istraživanu kulturu, posebice propitujući sljedeće odnose:

– istraživačke teme / motivacije
– istraživačkog puta / metodologije
– stila prezentacije / pisanja.

Utjecaj osobnih karakteristika istraživača na istraživanje u etnologiji i kulturnoj antropologiji počeo se propitivati osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća i objašnjavao se "povezivanjem" biografskih podataka i generalnog znanja, osobne priče i širih društvenih procesa (Waterstone i Rylko-Bauer 2006: 397). Autoetnografija (autoantropologija) pozicionira se kao metoda koja uvlači u spoznajni okvir posebno i pojedinačno, osobno i parcijalno. Prvo spominjanje pojma autoetnografije (autoantropologije) može se povezati s predavanjem sir Raymonda Firta koji je, u strukturalističkom seminaru održanom 1966. godine na London School of Economics, evocirao davnu razmiricu između Louisa B. S. Leakeya (paleontologa) i Jomo Kenyatte (kasnijeg predsjednika Kenije, tadašnjega studenta Bronislawa Malinowskog), a koja se odvijala na jeziku Kikuyi (Bantu grupa jezika). Oba aktera, Leakey, predstavnik "bijele Afrike" i Kenyatta, predstavnik domomorodnog stanovništva, ušli su u nerazumljiv spor. Iako se priroda spora ne zna, Hayano zaključuje da je njegov izvor najvjerojatnije bio u raspravi o "validnosti antropoloških podataka s obzirom na karakteristike, interese i porijeklo istraživača" (Hayano 1979: 114). Ovim je primjerom Hayano naglasio biografske kompetencije kao važan element političkog i znanstvenog legitimiteta etnografije, kao i antikolonijalno i postkolonijalno uporište autoetnografije. Smatra se da je sam pojam autoetnografije razvio i sustavno objasnio David Hayano svojim radom "Auto-ethnography. Paradigms, Problems and Prospects" (1979). Za Hayana, autoetnografija je prije svega određena "istraživačevom povezanošću i bliskošću (*intimacy*) s njegovim subjektima" (ibid.: 13).

Autoetnografiju stoga možemo odrediti kao metodu koju zanima "etnografija vlastite grupe, odnosno autobiografsko pisanje koje ima etnografsku intenciju" (Reed-Danahay 1997: 2). Takav pristup koji u prvom planu ima "etnografiju sebstva" (*self-ethnography*) i "autobiografsku etnografiju" nazivamo autoetnografijom. Pojav-

ljuje se u tri oblika: kao nativna antropologija (autoetnografija bivših kolonijalnih subjekata), etnička autobiografija (autobiografsko pismo etničkih manjina), te autobiografska etnografija (etnografije prožete etnologovim osobnim iskustvom) (usp. Reed-Danahay 1972: 2). Takva je podjela tek jedan od mogućih načina prepoznavanja važnosti utjecaja postkolonijalne i postmoderne etnografije na preoblikovanje etnografskih metoda i teorija. Značaj autoetnografije nalazi se u uvažavanju disciplinarnog razvoja koji zahtijeva odgovor na pitanje kako istraživati osobno zaleđe/povijest u poznatom okružju, u bliskim svjetovima, u vlastitoj grupi ili zajednici te, naposljetku, kako se znanstveno osvrnuti na osobno iskustvo, ako smatramo da je ono konstitutivno za oblikovanje toga što znamo.

Kao odvjetak autoetnografije, u skorije vrijeme razvija se u okviru studija sjećanja i intimna etnografija, koja smješta istraživanje u usku grupu najbližih srodnika. Takvo istraživanje vođeno je osobnim pripovijestima i životnim iskustvima vlastite obitelji kojima se "adresiraju emocionalne, kognitivne i kulturne" poveznice istraživača s velikom slikom, institucionalnom moći, poviješću, kulturom kao takvom (Waterstone i Rylko-Bauer 2006: 398).

Judith Okley i Hellen Callaway (1992: 9) primijetile su kako je u povijesti etnografskog istraživanja autobiografsko bilo snažno prisutno na terenu (kroz naglašenu empatijsku stranu etnografskog istraživanja), dok se istodobno od istraživača tražilo da bude "neutralan, neosoban i znanstven". U pokušaju da se iznađe izlaz iz nemoguće pozicije, koja s jedne strane nalaže da rezultate etnografskog rada predstavljamo kao "objektivne danosti", a s druge strane nalaže da budemo svjesni socijalne konstrukcije znanja i velike uloge etnologa u tome što se uopće može saznati, suvremena etnologija i kulturna antropologija etnološko znanje definira kao situirano i parcijalno. Etnološko znanje odražava realnost, ali tek jedan njezin dio, koji je vidljiv iz jedne pozicije promatranja, društvene i individualne pozicije koja je karakteristična za antropologa u danom trenutku. "Neobjektivnost nastupa kada ovaj parcijalni aspekt počinjemo smatrati globalnim" (Maquet prema Narrayan 1993: 679).

Prihvaćanje partikularnih i osobnih lokacija/karakteristika prihvaćanje je limitiranosti uvida koji su karakteristični za svakog etnologa. "Pozicionirano znanje i parcijalne perspektive" tako postaju opće mjesto određenosti etnologovog uvida i mjesto prepoznavanja etnologije i kulturne antropologije kao discipline svjesne svojih metodskih i spoznajnih mogućnosti.

Drugim riječima, sposobnost etnologije da proizvodi kulturno relevantna znanja obilježena je etnologom (i to ne bilo kojim etnologom) i situirana u specifični istraživački kontekst. Geertz tvrdi da je važno shvatiti da se radi o "baš tom etnologu, u tom trenutku, na tom mjestu, s tim informantima, s tim ciljem, s tim iskustvima

predstavnika specifične kulture, pripadnika određene klase" (Geertz 1988: 5). Etnolog je taj koji postavlja pitanja, promatra, osjeća i svijet vidi na način na koji to može. Iz sebe, zbog sebe i prema sebi te pozicioniran prema sasvim specifičnim i, u pravilu, neponovljivim okolnostima. Ta je situiranost razlog zbog kojeg će Evans-Prichard izjaviti: "I osobne predrasude ne mogu se potpuno izbrisati: čovjek može tumačiti samo ono što vidi, u skladu sa svojim iskustvom i u skladu s time što on jest" (Evans-Pritchard prema Geertz 1988: 62). Zato će svako etnografsko istraživanje rezultirati svojevrsnom poosobljenom etnografskom interpretacijom koju bitno određuje to tko govori (ibid.: 7). Ili, kako to šarmantno konstatira Geertz, kad bi, primjerice, neki drugi etnolog pokušao otići na isto mjesto i ponoviti Prichardovo istraživanje među Zandama, zasigurno ne bi došao do istih zaključaka, "vjerojatnije bi posumnjao u svoje vlastite sposobnosti nego u njegove [Pritchardove] ili jednostavno zaključio da Zande nisu sebi slične" (ibid.: 5).

PRAKTIČNA PITANJA ZA RASPRAVU I ZADACI:

Kako definiramo autokulturnu defamilijarizaciju?

Koja obilježja razdvajaju etnologa autsajdera od etnologa insajdera?

Kako biografski elementi utječu na istraživanje?

Kako bismo definirali autoetnografiju (autoantropologiju)?

Kako objašnjavamo utjecaje identitetnih predispozicija etnologa na istraživanje?

Što je situirano znanje i kako ga koristimo u raspravama o objektivnosti, odnosno subjektivnosti etnografskih istraživanja?

5.

KAKO DIZAJNIRATI ISTRAŽIVANJE?

Od čega se sastoji planiranje istraživanja, kako određujemo temu, kako odabiremo tehnike prikupljanja podataka, što je to središnje istraživačko pitanje, te što trebamo napraviti prije polaska na teren? Koje formalne uvjete trebamo ispuniti da bismo proveli istraživanje koje se vodi pod institucionalnim okvirom kakav je, primjerice, fakultet? Ovo su neka od pitanja s kojima se susrećemo prije početka etnografskog istraživanja.

Imenujući ovu fazu etnografskog rada "dizajnom istraživanja", želimo reći da se radi o aktivnom i kreativnom procesu čiji je cilj dati koherentan oblik svim aktivnostima koje prethode samom odlasku na teren. Taj proces obuhvaća aktivnosti od definiranja predmeta istraživanja, preko promišljanja i određivanja svih faza istraživanja, do formaliziranja istraživanja odobrenjem od strane mentora i etičkih odbora. Radi se o pripremi istraživanja koje želimo provesti i čije nam planiranje omogućava bolje snalaženje u temi kojom se bavimo. Dizajn istraživanja olakšava razumijevanje potencijalnih istraživačkih potpitanja i metodološke strategije pomoću koje ćemo pristupiti središnjem problemskom pitanju. On nam pomaže boljem definiranju svih aktera uključenih u istraživanje, zajednice koju istražujemo, mjesta na kojem će se istraživanje odvijati, alata koje ćemo u istraživanju koristiti, vremena koje ćemo provesti na istraživanju, etičkih dilema u istraživanju (usp. poglavlje 6). U konačnici, ova faza olakšava pisanje "prijedloga istraživanja", odnosno "prijedloga istraživačkog projekta" (*research proposal*).

Za početak, valja reći koji su sve dijelovi ili faze dizajna istraživanja. Različiti su autori (Murchinson 2010; Hammersley i Atkinson 2002; Fetterman 1998; Gobo 2009), većinom kvalitativni sociolozi čije je metodološko usmjerenje etnografsko, pokušali promisliti i strukturirati ono što prethodi etnografskom istraživanju. Prema njima, promišljanje teme, definiranje istraživačkih pitanja i pregled literature predstavljaju fazu istraživačkog procesa koja prethodi samom terenskom radu, a koju nazivaju "planiranje istraživanja", "dizajn istraživanja" ili pisanje projektnog prijedloga.

Julian Murchison prepoznaje tri faze pripreme istraživanja: fazu planiranja, fazu dizajna i fazu pisanja prijedloga istraživanja. Pod inicijalnom fazom istraživanja, koju naziva "planiranje istraživanja", podrazumijeva razradu teme, promišljanje inicijalnih pitanja, definiranje interesa za specifičnu temu, pretragu informacija o temi u medijima. Ta se faza fokusira na "mjesto, ljude i događaje" koje ćemo istraživati (2010: 26-28). Murchison smatra da je važno odlučiti se istražujemo li što ljudi znaju o nečemu – njihovo mišljenje/znanje, ili događaje koji će se odvijati negdje, budući da o našoj odluci ovisi hoćemo li se orijentirati na prikupljanje podataka intervjuima i neformalnim razgovorima ili, pak, promatranjem i sudjelovanjem u nekim događajima. Tako Murchinson etnografsko istraživanje dijeli na ono koje se bavi "znanjima" i ono koje se bavi "događajima" (usp. ibid.: 28). U odluci o tome čime ćemo se baviti u našoj prvoj etnografiji mogu nam pomoći dva principa: princip dostupnosti i princip privatnosti, koji ukazuju na neke od ključnih problema koji nam se mogu ispriječiti u provođenju istraživanja i na koje trebamo misliti prije nego što odlučimo poduzeti istraživanje.

Princip dostupnosti teme odnosi se na činjenicu da nam neke teme, unatoč tome što mogu biti zanimljive, naprosto nisu dostupne zbog fizičke udaljenosti mjesta istraživanja, financijskih razloga ili vremena u kojem se odvijaju događaji koje bismo htjeli istraživati. Isto tako, neke nam teme neće biti dostupne jer nam je otežan pristup zajednici koju istražujemo i ne možemo računati na lako i produktivno ostvarivanje kontakta s ključnim osobama ili članovima zajednice koju bismo htjeli istraživati, a koji bi nam trebali omogućiti nesmetan i siguran "ulazak" u zajednicu (usp. ibid.: 29-30).

Princip privatnosti odnosi se na istraživanje onih tema koje se, jednostavno rečeno, mogu prepoznati kao "opasne". Teme su "opasne" kada stavovi i mišljenja te iskustva koja nam se prenose mogu ugroziti same aktere istraživanja, prije svega naše sugovornike. Murchison smatra da, primjerice, istraživanja tema koje sadrže element ilegalnosti (ibid.: 31) bitno otežavaju izvođenje etnografskog istraživanja i da planiranje takvih istraživanja zahtijeva posebnu pažnju u smislu planiranja načina ulaska u zajednicu, neformalnih i formalnih "dozvola", ali i samog štićenja etnografskih sugovornika. Mogli bismo reći da su teme koje imaju "dostatnu javnu prepoznatljivost" (usp. ibid.), to jest koje su bezopasne u smislu štete koja može nastupiti privatnim osobama, "praktičnije" za početnička istraživanja. Teme, pak, koje uključuju istraživanje "s one strane" društveno prihvaćenih oblika ponašanja i vrijednosti nose sa sobom dodatan zahtjev za propitivanjem elementa privatnosti koji mogu bitno otežati istraživanje. Tako, primjerice, istraživanja zatvorenih vjerskih zajednica, zatvorskih tehnika, istraživanja u institucijama s pacijentima kojima je oduzeta poslovna sposobnost ili pak istraživanja s djecom traže kompleksnu razradu etičkih problema i

planiranja "ulaska" u istraživane institucije ili zajednice, koja nadilazi istraživanja etnologa početnika.

Dizajn istraživanja, kao druga faza pripreme istraživanja, podrazumijeva "strategije kojima se istraživačka tema pretvara u održivo i fokusirano istraživačko pitanje" (Muchison 2010: 37). U toj se fazi, nakon što smo se prethodno odlučili za središnju temu istraživanja, odvija kristaliziranje istraživačkih pitanja. Istraživačka potpitanja pojašnjavaju, odnosno preciziraju što točno želimo istraživati u okviru istraživačkog problema. Formuliranju istraživačkih potpitanja (njih tri do pet) pristupamo tako da prvotno navedemo listu mogućih interesa unutar teme. Potom listu pitanja svodimo na najzanimljivija, ona koja pomažu boljem razumijevanju središnjeg istraživačkog pitanja. Potrebno je delimitirati ili ograničiti naše istraživanje. Naša istraživačka pitanja ne mogu biti tematski preširoka te je potrebno jasno odrediti čime se istraživanje bavi (odnosno, što istraživanje neće pokriti). Potpitanja tako služe i da se delimitira istraživanje, odnosno da se jasno naglasi kojim se aspektom problema naše istraživanje bavi, ali i čime se istraživanje definitivno neće baviti. Nakon definiranja središnjeg istraživačkog problema i niza potpitanja, potrebno je donijeti odluku o metodama koje će se koristiti u istraživanju kako bi se na najbolji mogući način odgovorilo na istraživačka pitanja. Istraživač treba odlučiti istražuje li osobna iskustva, događaje ili, na primjer, prostorne relacije te potom odabrati jednu od metoda kojima se najkonkretnije mogu naći odgovori na pitanja (ibid.: 40). Istražujemo li iskustva, naša će metoda biti životna povijest, rekonstruktivni intervju ili testimonijalni intervju, odnosno klasični otvoreni intervju. Istražujemo li događaje, jasno je da ćemo pokušati o njima najviše saznati tako da u njima sudjelujemo i da promatramo što se događa. Istražujemo li prostorne relacije, mapiranje društvenih interakcija u prostoru pomoću grafičkog prikaza i ilustracija prostornih relacija bit će tehnika koja će nam najviše odgovarati.

Pisanje prijedloga istraživanja, kao posljednja faza, odnosi se na pretvaranje vlastitih promišljanja o budućem istraživanju u strukturirani tekst kojim se adresira određena publika, odnosno kojim se istraživanje javno predstavlja (mentoru, kolegama, etičkim odborima institucija, sponzorima, financijerima).

Murchison (2010: 52) daje jasnu strukturu prijedloga istraživanja koju možemo slijediti kao univerzalni princip. Svaki prijedlog istraživanja sadrži:

1. kratak uvod (pregled teme, kontekst istraživanja, uvodne napomene o akterima, mjestu istraživanja)
2. pregled literature (odnosi se na postojeće spoznaje o temi koju istražujemo – uključujući postojeći konceptualni aparat, teorijske okvire i pregled dosadašnjih istraživanja)
3. središnje istraživačko pitanje / problem (pitanje koje pokreće istraživanje)

4. istraživački plan i metode (lista istraživačkih pitanja te pojašnjenje što, koga i kako, to jest kojim metodama istražujemo)
5. svrhu istraživanja.

Mogli bismo reći da se, bez obzira na razrađenu razdiobu pripremne faze istraživanja na plan, dizajn i pisanje prijedloga, ta faza zapravo sastoji od konstruiranja istraživačke teme i njezinog temeljitog uobličavanja (Gobo 2009). Svaka je istraživačka tema u etnologiji "fleksibilna i adaptivna" (ibid.: 75), što znači da etnografsko istraživanje ne testira hipoteze i ne traži njihovu provjeru na terenu, nego pokušava istraživačkim pitanjem zacrtati generalni smjer istraživanja i ključni problem, koji će se u istraživanju rafinirati, preoblikovati i prilagoditi empirijskim (iskustvenim) podacima na terenu. Bez obzira na to što su etnografska istraživanja u tom smislu otvorenija da svoju temu donekle "mijenjaju" i "adaptiraju" s obzirom na to što se na terenu događa, središnja ili nosiva tema u etnografskim se istraživanjima mora dovoljno rano definirati. To što je tema "radna" i to da nas teren može "začuditi", odnosno "neugodno iznenaditi", u etnografiji se smatra dijelom procesa spoznavanja. "Etnografsko istraživanje podrazumijeva svijest o tome da takvo istraživanje ne može biti programirano" (usp. Hammersley i Atkinson 2002: 23). To, naravno, ne znači da o njemu ne moramo misliti unaprijed, dobro isplanirati što želimo raditi čak i kada se "sam tijek istraživanja ne može predvidjeti" niti (u potpunosti) kontrolirati (usp. ibid.: 24).

Kako, dakle, krećemo u planiranje ili dizajniranje istraživanja i finaliziranje plana kroz formalnu prijavu projekta? Ovdje ćemo ukratko prikazati elemente svakog od navedenih procesa i dati primjer obrasca za prijavu istraživanja i izradu protokola kao sastavnog dijela informiranog pristanka.

Prije no što krenemo pisati samu prijavu istraživanja trebamo promisliti što želimo istraživati. Pred-terenska faza istraživanja odnosi se, prije svega, na definiranje "istraživačkog problema", "središnjeg pitanja", "teme istraživanja". To je stvar, pojava, događaj koji nas intimno zanima, za kojega imamo neki interes, o kojemu smo se informirali u medijima i napravili osnovnu pretragu znanstvene literature te koji, u konačnici, predstavlja društveno relevantno pitanje/temu. O temi smo raspravili s mentorom, kolegama, obitelji, prijateljima i pokušali vidjeti kako tema funkcionira, kako nam poznanstva mogu pomoći da ostvarimo teren, kakve ideje o našem terenu imaju naši suradnici, kolege, mentori. Pretraga elektroničkih izvora, baza podataka i medija pokazat će nam "historijat" teme i njezinu društvenu relevantnost. Nakon što pronađemo dostatnu literaturu koja nam omogućava da shvatimo kako su se tom temom konceptualno bavili drugi etnolozi i kulturni antropolozi, izdvojimo i pročitamo osnovne znanstvene radove koji donose građu, povijesne izvore i rezultate prijašnjih istraživanja o sličnoj temi te pišemo kratki osvrt na literaturu (pregled izvora).

Slijedi faza u kojoj moramo promislili gdje ćemo obaviti etnografsko istraživanje i razmotriti je li ono moguće u danim okolnostima. Razmotrit ćemo vlastite prednosti i mane koje određuju istraživanje. Morat ćemo odgovoriti na pitanja možemo li ostvariti kontakt s ljudima ili zajednicom koju istražujemo; jesu li nam članovi zajednice dostupni, žele li s nama razgovarati, možemo li participirati u događaju koji želimo istraživati, znamo li, barem načelno, koji su formalni načini ulaska u zajednicu; trebamo li institucionalna odobrenja (ako istražujemo javne i privatne institucije) i imamo li osigurane modele ulaska u zajednicu putem poznanstava i drugih neformalnih činitelja koji će nam olakšati izvođenje istraživanja. Međutim, neka od ovih pitanja traže dodatna promišljanja. Hammersely i Atkinson (2002: 36-41) govore o "pragmatičnom načinu mišljenja" kada odlučujemo o tome gdje ćemo i s kime provesti istraživanje. Njihovo je upozorenje vrijedno stoga što naglašava da je potrebno i prije odlaska na teren shvatiti da su tereni kompleksni prostori, a da je oblikovanje "uzorka", to jest pitanja tko su subjekti istraživanja u etnologiji iznimno osjetljivo pitanje. Kad određujemo gdje će se teren "odvijati", potrebno je promisliti koliko široko, odnosno usko određujemo mjesto, jesmo li ga sami sebi adekvatno predstavili te koliko široko ili usko određujemo zajednicu kojom se bavimo. Hammersley i Atkinson (ibid.: 40-41) pokazuju da se, iako smo se odlučili za "mjesto" istraživanja, moramo pitati kako ono funkcionira, gdje točno istražujemo, gdje se točno razotkriva tema koja nas zanima i tko čini grupu ljudi s kojom namjeravamo provesti istraživanje. Mjesta su "heterogena kategorija" i jednostavno definiranje mjesta (kao fizičkog prostora) ne znači da smo dovoljno jasno zahvatili njegovu slojevitost i razmotrili ga u društvenom smislu. Stoga mjesta definiramo pažljivo uvažavajući njihovu kulturnu i društvenu logiku (načine na koje se unutar mjesta pozicioniraju razne grupe, rastvara ili stvara zajednica), a ne isključivo fizičku logiku. Isto tako, pri pokušaju da detaljnije odredimo subjekte istraživanja (prije svega kao članove neke zajednice), potrebno je posvetiti pažnju trima kompleksima koji ih određuju: vremenskom okviru, relacijama s drugim članovima zajednice i kontekstu u kojem planiramo provoditi istraživanje. Hammersley i Atkinson (ibid.: 45-53) pokazuju da je vrijeme koje smo alocirali za naše istraživanje važno za to kakve podatke možemo dobiti. Radi se o tome da dinamika društvenog života koji promatramo može "izlaziti" izvan vremenskog okvira koji smo odredili za istraživanje i da u planiranju našeg istraživanja promislimo ne samo o tome kada ćemo provesti istraživanje (ako je to "kada" ključno za manifestaciju neke kulturne radnje/fenomena koju promatramo), nego da uzmemo u obzir i to da vremenskom intervalu/trenutku koji smo odabrali promatrati može prethoditi ili mu slijediti radnja koja bitno određuje naše istraživanje, a propustili smo je naznačiti u planiranju istraživanja. Također, kod definiranja naših subjekata posebnu pažnju valja posvetiti kompleksnim društvenim odnosima i načinima na koje se zajednica koju proučavamo raslojava, često nama nepoznatom društvenom dinamikom, u kategorije koje valja što bolje pojasniti. Važno mjesto u

smislu pročišćavanja istraživačkih pitanja imat će uzimanje u obzir i uvažavanje "u zajednici poniklih kategorija" (*member-identified categories*), referentnog sustava zajednice i lokalnih kategorija. U konačnici, pažnju valja posvetiti i kontekstu koji smo definirali središnjim za istraživanje. Hammersley i Atkinson (ibid.: 51-52) pokazuju da različiti konteksti u kojima promatramo, intervjuiramo naše sugovornike bitno određuju njihovo predstavljanje. Formalni kontekst ili manje formalni kontekst u kojem provodimo istraživanje pokazat će tako da naši sugovornici imaju "različita lica", ponašaju se drugačije, drugačije govore i iznose različita mišljenja, ovisno o tome gdje se konkretno istraživanje odvija. Prihvaćanje da će različite situacije u kojima s istim ljudima provodimo istraživanje pokazati različito lice naših subjekata jedan je od načina da razumijemo složeni utjecaj društvenog konteksta na to kako će se odvijati naše istraživanje i kakve rezultate istraživanja možemo dobiti.

Ukoliko nam se čini da su prepreke koje se pojavljuju toliko velike da naše istraživanje mogu ugroziti, još uvijek se nalazimo u trenutku u kojem možemo poželjeti napustiti temu zbog nemogućnosti da je adekvatno obradimo. Odnosno, možemo redefinirati temu tako da naglasimo neki njezin aspekt koji inicijalno nismo imali u vidu, a koji se čini održivijim nakon što smo razmotrili sve probleme u pripremi istraživanja (ibid.: 29). Možemo, pak, nastaviti planirati dosadašnje istraživanje u novim okolnostima, odnosno u izmijenjenim okolnostima. U svakom slučaju, preliminarno propitivanje održivosti istraživanja i rafiniranje istraživačkog problema odličan su orijentir za jasno postavljanje središnjeg istraživačkog pitanja ili problema kao i za procjenu izgleda da ćemo, jednom kad krenemo u istraživanje, osigurati uspješan teren.

Središnje istraživačko pitanje daje odgovore na to gdje istražujemo (u kojem fizičkom ili konceptualnom prostoru), s kim radimo istraživanje, u kojoj zajednici, instituciji, s kojom grupom ili osobama, čime se bavi istraživanje. Općenito, ono mora odgovoriti na osnovna pitanja: koga, što, kada, gdje (i zašto) istražujemo?

Sljedeći korak je definiranje potpitanja ili specifičnih istraživačkih pitanja, koja podupiru razumijevanje osnovnog istraživačkog pitanja i pokazuju u kojem smjeru ide naše istraživanje. Osim što svako planiranje podrazumijeva da zapisujemo sve što nam "padne na pamet" u vezi našeg istraživanja i to na način da bilježimo sve interesantno, svako pitanje za koje mislimo da se odnosi na temu, u definiranju potpitanja ipak se radi o potrebi formaliziranja tri do pet pitanja kojima podrobnije ukazujemo na specifični fokus našeg istraživanja i čije jasno definiranje određuje naše buduće istraživanje.

Pregled teorijske literature i sličnih postojećih istraživanja usmjeren je k tome da se, kao što smo već rekli, naše istraživanje smjesti u kontekst postojećih spoznaja o problemu i da nam omogući bolje razumijevanje teme kao i jasnije fokusiranje.

U pregledu literature koristimo se elektroničkim pomagalima *online* baza podataka, u kojima radimo tematske pretrage prema polju, ključnim riječima, specijaliziranim časopisima.[11] Koristimo se bibliografijama pojedinih tema, ukoliko su objavljene, i čitankama koje na jednom mjestu donose preglede specifičnih područja istraživanja.

Promjene fokusa u istraživačkom problemu/temi legitiman su način konstrukcije istraživanja u etnologiji. Iako još nismo ni blizu terena, stalna retrospektivnost etnografskog istraživanja, čak i u fazi pripreme, obilježje je koje ne možemo zaobići. Ono znači da se još u fazi pripreme krećemo između ideje, postojeće literature, procjene mogućnosti da izvedemo istraživanje i vraćanja na definiranje središnjeg istraživačkog pitanja i potpitanja. Ta faza, koja uključuje "pretragu" literature i profiliranje istraživačkog pitanja, naziva se "međufaza" u dizajnu istraživanja, budući da od naših prvih ideja možemo, nakon konzultiranja literature, odustati ili ih "identificirati točnije" i jasnije te postaviti nova pitanja koja nam se dosad nisu pokazivala kao važna ili ih uopće nismo razmatrali. Bez obzira na to što se radi o prvoj "međufazi", još uvijek se nalazimo u fazi planiranja istraživanja pa je stoga važno reći da se ovdje radi o prvoj refleksiji ili kritičkom analiziranju vlastitog istraživačkog procesa. Sljedeća faza nastupit će nakon prvog terena (promatranja ili intervjua), koji često biva "otrežnjujući" za istraživače i prati ga redefiniranje fokusa istraživanja.

Slijedi definiranje metoda koje ćemo koristiti u istraživanju. Budući da su nam dostupne samo osnovne istraživačke metode, odlučujemo se za osnovne etnografske tehnike: neformalne razgovore, intervjue, promatranje, sudjelovanje ili mapiranje. Također, u povezivanju istraživačkih pitanja i metoda želimo osnažiti naše istraživanje i pokazati kako ćemo doći do podataka o temi kojom se planiramo baviti.

Jasno objašnjenje ciljeva i svrhe istraživanja posljednji je element u pripremnoj fazi istraživanja. Iako se može činiti izlišnim, jasno definiranje toga što istraživanjem želimo postići te ciljeva istraživanja i njegove relevantnosti za društvo važni su elementi etnografskog istraživanja.

Ako smo dosad pokušali razmotriti sve elemente promišljanja teme ili problema, pogledajmo kako ih moramo izložiti u prijavi istraživanja.

11 Knjižnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu omogućava svojim korisnicima pretragu i istraživanje baza podataka za humanistiku i društvene znanosti. Baze poput JSTOR, Project MUSE, EBSCO, Questia, Wiley samo su neke od njih koje omogućavaju pristup i uvid u znanstvene radove iz područja etnologije i kulturne antropologije, a dostupne su na stranici http://knjiznica.ffzg.unizg.hr/baze. Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske pod nazivom – HRČAK, dostupan na stranici http://hrcak.srce.hr/, također predstavlja važan izvor znanstvenih članaka u digitalnom obliku.

FORMALNA PRIJAVA ISTRAŽIVANJA

Formalna prijava istraživanja najčešće je obrazac koji popunjavamo dijelovima raspisa teksta pripremljenog tijekom planiranja istraživanja. Dobro izvršeni zadaci tijekom planiranja istraživanja rezultirat će dobrom prijavom istraživanja. Svaka od faza pripreme koristit će se kao dio prijave. Niže su prikazana dva načina prijave istraživanja etičkom povjerenstvu institucije pod čijim se okriljem provodi istraživanje.

Primjer 1[12]

PRIJAVA ISTRAŽIVANJA
Povjerenstvu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju za ocjenu etičnosti istraživanja

1. Naziv projekta/teme

2. Voditelj istraživanja
(*ime i prezime, kontakt, afilijacija*)

3. Mentor istraživanja
(*ime i prezime, kontakt, afilijacija*)

4. Opis istraživanja
(*ukratko opisati istraživanje, predstaviti teorijski okvir i kontekstualizirati prijedlog u dosadašnja istraživanja, navesti istraživački problem i istraživačka pitanja, cilj istraživanja i svrhu istraživanja) (1800 znakova)*

5. Metode istraživanja
(*navesti metode koje će se koristiti u istraživanju, definirati mjesto i subjekte istraživanja te strategije za prikupljanje podataka) (900 znakova)*

6. Načini adresiranja štetnosti istraživanja i mjere zaštite sudionika u istraživanju *(1800 znakova)*

7. Prilozi prijavi:
Hodogram upitnice/intervjua, izjava o neštetnosti istraživanja, obrazac informiranog pristanka

_____ _____

Datum, mjesto Potpis voditelja istraživanja

12 Primjer 1 prijave istraživanja izmijenjen je i prilagođen obrazac prijave istraživanja koji je razvio i kakav već prakticira Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Primjer 2

1. Naslovnica

Osobni podaci voditelja istraživanja (ime, prezime, afilijacija u instituciji pod čijim se okriljem provodi istraživanje – godina studija i program, kontaktne informacije za voditelja i kontakt za instituciju)

Naslov projekta/teme istraživanja (naslov mora biti kratak i informativan ukazujući jasno na temu istraživanja)

2. Sažetak istraživanja

Ukratko opisati istraživanje (aktere/subjekte, mjesto), svrhu istraživanja i ciljeve, istraživački problem i pitanja (1800 znakova ili 1 kartica teksta)

3. Pregled literature

Ukratko opisati trenutno stanje istraživanja predložene teme, ukazati na trendove u istraživanju i smjer kojim će vaše istraživanje ići. Navesti najznačajnije radove i autore koji su se dosad bavili sličnim istraživanjima; ukazati na način na koji ćete koristiti spoznaje postojećih istraživanja, pojasniti konceptualni aparat koji koristite, pokazati kako se vaše istraživanje uklapa, nadopunjuje, nastavlja ili inovira postojeća istraživanja

4. Ciljevi istraživanja

Navesti ciljeve koje svojim istraživanjem želite postići (to su odgovori na vaša istraživačka pitanja, odnosno ono što istraživanjem pokušavate ustanoviti)

5. Metode

Navesti metode koje ćete koristiti u istraživanju, odnosno način prikupljanja podataka koji će biti adekvatan vrsti istraživačkog pitanja kojim se vodite

6. Vremenski hodogram

Važan je dio vašeg prijedloga iz kojeg se jasno vidi kako planirate izvesti istraživanje u zadanom vremenskom okviru, odnosno kako izgleda hodogram istraživanja. Drugim riječima, nacrt projekta pokazuje detaljnu razradu istraživanja po fazama od kojih se istraživanje sastoji. Raspišite po tjednima/mjesecima kako planirate rad na istraživanju, to jest koliko ćete vremena provesti u kojoj od aktivnosti (planiranju, dodatnom pregledu literature, na terenu, za transkripciju i kodiranje, za analizu podataka, i sastavljanje izvještaja ili završnog rada)

7. Načini adresiranja štete i zaštita sudionika istraživanja

Ukratko navesti korake kojima ćete prevenirati moguću štetu proizašlu iz istraživanja te uobičajene načine zaštite sudionika istraživanja (poglavlje 6. ovog priručnika)

8. Odabrana bibliografija

Popis jedinica znanstvene literature koje ste koristili u pripremi prijave istraživanja[13]

9. Financijski plan istraživanja

Uključuje planiranje troškova koji će se pojaviti u istraživanju i mogu se razumno predvidjeti

10. Prilozi prijavi

Hodogram upitnice/intervjua, izjava o neštetnosti istraživanja, obrazac informiranog pristanka

Kod pisanja prijave istraživanja pripazite na formalnu urednost teksta, jednostavnost i jasnoću. Prijava treba biti jezgrovita i kratka te može obasezati do tri kartice teksta.

INFORMIRANI PRISTANAK

Informirani pristanak je pisana suglasnost za sudjelovanje u istraživanju koje istraživač daje sudioniku istraživanja na uvid i potpis. Njime se sudionika u istraživanju upoznaje s osnovnim elementima istraživanja, ciljevima i svrhom istraživanjima te njegovim pravima. Informiranim pristankom sudionik istraživanja daje istraživaču suglasnost da djeluje u okviru podijeljenih prava. Niže je prikazan jedan primjer načina na koji možemo pripremiti obrazac za informirani pristanak.

Informirani pristanak

_____

_____ (*naziv projekta – naslov istraživanja*)

Poštovani,
Zahvaljujemo što sudjelujete u etnografskom i kulturnoantropološkom istraživanju _____ (*naziv institucije, sjedište institucije*). Ovim projektom želimo prikupiti podatke o _____ u mjestu _____. Svrha ovoga projekta je istražiti razloge _____, prepoznati i protumačiti _____ i pojasniti _____. Cilj nam je pomoću polustrukturiranog/strukturiranog intervjua i neformalnog razgovora zabilježiti Vaša iskustva o navedenoj temi. Ovaj projekt provode studenti/doktorandi/istraživači etnolozi i kulturni antropolozi u svrhu izrade

13 Primjer prijave istraživanja prilagođena je varijanta prijave usporediva s principom dostupnim na: http://www.studygs.net/proposal.htm.

_____ i/ili publiciranja radova/dokumentacijskih filmova/vizualnog arhiva proizašlih iz istraživanja.

Prosječno trajanje intervjua je do _____ min/sati. Razgovor/intervju koji obavljamo u svrhu istraživanja snima se digitalnom tehnikom.

Audio-vizualna građa/zapisi prikupljeni ovim istraživanjem pohranjuju se u _____Arhivu/dokumentacijskom centru (*ime institucije*).

Potpisivanjem ovoga formulara dajete dozvolu da se audio-vizualni podaci i rezultati istraživanja koriste u svrhe izrade _____ i objave rezultata u znanstveno-stručnim publikacijama i ni u koje druge svrhe.

Jedan primjerak potpisanog formulara pripada Vama, a drugi primjerak čuva se u arhivu projekta.

Ovo istraživanje možete prekinuti u bilo kojem trenutku ukoliko mislite da Vam nanosi štetu, dovodi Vas u rizik ili Vam je na bilo koji drugi način neprihvatljivo daljnje sudjelovanje u njemu. Vaše sudjelovanje u istraživanju je dobrovoljno. Povlačenje iz istraživanja uključuje pravo da istraživaču uskratite korištenje podataka iz dotadašnjeg istraživanja.

Vaši podaci koristit će se u skladu s naznakom o štićenju privatnosti i čuvanju povjerljivosti osobnih podataka, te u skladu s najboljom etičkom praksom i pravilima djelovanja u dobroj vjeri.

Svako naknadno korištenje rezultata istraživanja izvan odobrenja podijeljenog ovim pismom obvezuje istraživača na ponovno pribavljanje suglasnosti.

Nakon što ste upoznali sve elemente ovoga istraživanja, molimo Vas da zaokružite način na koji će se vaši podaci koristiti u objavi rezultata istraživanja:

A) anonimno/prikrivajući Vaš pravi identitet

B) s punim imenom i prezimenom

_____	_____
Potpis sudionika istraživanja	Potpis voditelja razgovora
_____	_____
Tiskanim slovima ime sudionika	Tiskanim slovima ime voditelja razgovora
_____	
Datum, mjesto	

_____

Napomena: U slučaju da imate bilo koje pitanje u vezi ovog istraživanja, molim Vas da se s povjerenjem obratite voditelju projekta/ mentoru istraživanja/ Etičkom povjerenstvu (*ime osobe/institucije, adresa, telefon, el. pošta institucije u okrilju koje se provodi istraživanje*).

Hrvatsko etnološko društvo krovna je profesionalna udruga koja se brine o ugledu etnologije i kulturne antropologije u Hrvatskoj, te sve upite u vezi s etičkim aspektima istraživanja možete uputiti i na Hrvatsko etnološko društvo: hrvatsko.etnolosko.drustvo@gmail.com.

PRAKTIČNA PITANJA ZA RASPRAVU I ZADACI:

Promislite i izložite temu svojeg istraživanja.

Napravite pregled literature za istraživanje.

Sastavite listu pitanja povezanih s problemom/temom istraživanja te potom izlučite tri do pet istraživačkih potpitanja.

Pripremite prijavu istraživanja.

Pripremite obrazac/tekst informiranog pristanka.

6.

ETIKA U ETNOLOŠKOM I KULTURNOANTROPOLOŠKOM ISTRAŽIVANJU

Antropologija – najhumanističkija među znanostima i najznanstvenija među humanističkim disciplinama – u svojoj je srži društveni poduhvat.[14]

Pitanje kako etički provesti istraživanje dugi niz godina u hrvatskoj etnologiji nije problematizirano na sustavan i profesionalan način. Etički kodeksi primjeri su profesionalizacije struke i "povijesnog razvoja svijesti o profesionalnim vrijednostima" (usp. Mills 2003: 37), a sustavno strukovno bavljenje etikom može se poistovjetiti s prepoznavanjem i promišljanjem najznačajnijih disciplinarnih pogreški učinjenih u užoj zajednici praktičara i široj zajednici antropološkog djelovanja.

David Mills svoje promišljanje povijesnog razvoja etičkog djelovanja i kodifikacije povezuje s naglašavanjem problematične političke upotrebe antropoloških istraživanja i najvećih profesionalnih polemika oko uloge antropologije. Primjer javnog pisma Franza Boasa iz 1919. godine, upućenog tjedniku *Nation* i naslovljenog "Znanstvenici kao špijuni", prvi je takav javni zahtjev za propitivanjem odnosa antropologije i politike (usp. Mills 2003: 40).[15]

Boas u svojem pismu konstatira:

> U svojoj ratnoj poslanici Kongresu predsjednik Wilson zadržao se duže vrijeme na teoriji da samo autokracije imaju špijune; te kako oni nisu potrebni u demokraciji. U trenutku kad je Predsjednik izgovarao ovu rečenicu, vlada Sjedinjenih Američkih Država zapošljavala je nebrojeno mnogo špijuna. (…) Činjenica protiv koje snažno protestiram jest da veliki broj ljudi koji se bavi

14 http://ethics.aaanet.org/category/statement/.

15 Važna napomena o ulozi politike u oblikovanju etičkih vrijednosti zajednice antropoloških praktičara ogleda se u ponovnoj objavi kratkog Boasovog pisma u američkom strukovnom časopisu *Anthropology Today* 21/3 iz 2005. godine, koju možemo tumačiti kao novi apel za procjenom etičnosti antropološkog djelovanja i oblik javnog komuniciranja nezadovoljstva dijela antropologa okupljenih oko Američkog antropološkog društva primjenom antropoloških vještina u političko-ratnim projektima američke vlade.

> znanošću, a koje ja osobno odbijam nadalje nazivati znanstvenicima, prostituiraju znanost koristeći je kao paravan za špijuniranje. (…) Vojnika, čiji je posao ubijanje, diplomata, čiji je poziv temeljen na obmani i tajnovitosti, političara, čiji se život sastoji od kompromisa spram vlastite savjesti, poslovnog čovjeka, čiji je cilj osobni profit i koji djeluje u okviru permisivnih zakona –može se opravdati ako im je patriotska odanost preča od općeg svakodnevnog poštenja i ako se aktiviraju kao špijuni. Oni jednostavno prihvaćaju moralni kôd koji odgovara modernom društvu. Ali ne i znanstvenik. Njegova je bit da služi istini. (…) Slučajno sam naišao na neosporiv dokaz o četvorici znanstvenika koji su, kao agenti vlade, provodili antropološki rad i predstavljali se stranim vladama kao predstavnici znanstvenih institucija u Sjedinjenim Američkim Državama koji su poslani da provedu svoje znanstveno istraživanje. Oni nisu samo ugrozili povjerenje u znanstvenu istinoljubivost, već su učinili najgoru moguću uslugu znanstvenom istraživanju.[16]

Razmatrajući pismo Franza Boasa kao prvi javni istup o spornom antropološkom angažmanu i uporište za tvrdnju da je etičke kodekse najbolje "čitati" na podlozi političke situacije i zahtijeva vremena, David Mills, u svojoj političkoj povijesti etičkog kodificiranja antropološkog djelovanja, pokazuje da su prijelomni politički trenuci bili motivacija za profesionalno američko udruženje antropologa da iznese stav o problemu temeljnih vrijednosti antropološkog rada i propita političku poziciju antropologa i društvenu odgovornost.

Nakon Boasovog javnog istupa, zabilježene su još tri prijelomne povijesne situacije u kojima je politička pozadina i upotreba antropologije u ratnom kontekstu potaknula javne rasprave i očitovanja profesionalnih udruga u vezi potrebe oblikovanja i preoblikovanja etičkih kodeksa te snažnijeg profesionalnog angažmana u tematiziranju sadržaja etički odgovornog djelovanja u antropologiji. Radi se o angažmanu američkih primijenjenih antropologa u vladinom projektu interniranja američkih građana japanskog porijekla koji su tijekom Drugog svjetskog rata prisilno odvedeni u deset kalifornijskih kampova. Uloga antropologa sastojala se od osiguravanja kulturnog znanja koje bi pomoglo boljem upravljanju internacijskim kampovima. Ta je aktivnost potaknula američko Društvo primijenjenih antropologa da 1948. godine oblikuje *Izjavu o istraživačkoj etici*, u kojoj je naglašeno načelo autonomije i odgovornosti prema znanosti te ukazano na to da antropolozi moraju biti svjesni krajnjih ciljeva i interesa naručitelja istraživanja (usp. Mills 2003: 41).

Treći primjer zloporabe antropološkog znanja povezan je s projektom Camelot, kojeg je 1960. godine pokrenuo Istraživački ured za specijalne vojne operacije vlade SAD-a, s ciljem da se "procijeni potencijal za građanske ratove" u latinskoameričkim

16 *Anthropology Today* 21/3, 2005.

državama. U trenutku kada je projekt trebao aktivirati čileanske istraživače, informacija o njemu procurila je u javnost, što je rezultiralo snažnim lokalnim otporima i kongresnim ispitivanjem u SAD-u te napuštanjem projekta. Također, jedan od učinaka reakcija je Američkog antropološkog društva iz 1965. godine, koja se sastojala od protivljenja svakom angažmanu antropologa u vojno-strateškim istraživanjima (usp. Mills 2003: 41-42).

Četvrti, suvremeni primjer ukazuje na trajnu paralelnu vezu antropologije i (vojne) politike, kao i potrebu konstantnog preispitivanja toga odnosa kao važnog poticaja za etičko promišljanje antropološke odgovornosti. Radi se o projektu američke vlade pokrenutom 2005-2006. godine, namijenjenom profesionalnim vojnicima na ratištima u Iraku i Afganistanu. Nazvan *Human terrain sistem* (HTS),[17] taj je vojni projekt izrastao iz potreba američke vojske tijekom ratovanja na području Bliskog Istoka, a trebao je osigurati ekspertna lokalna znanja o kulturama i društvima u kojima je američka vojska vojno djelovala. Cilj svakog miješanog tima društvenih i humanističkih stručnjaka koji su bili pridruženi jedinicama profesionalnih vojnika na terenu od 2006. godine bio je osigurati "analitičke izvještaje i preporuke vojnim zapovjednicima i osoblju",[18] kako bi se smanjile ljudske žrtve američke i koalicijske vojske te negativna recepcija akcija. Putem osiguravanja specifičnog "lokalnog kulturnog znanja", razumijevanja "za obične ljude" i "prespektivu odozdo",[19] kako je navedeno u svjedočanstvima angažiranih vojnika, HTS je osigurao kulturnu kompetenciju ratovanja. Takva militarizacija antropologije (usp. Mucko 2011: 58-59) izazvala je posljednju javnu antropološku raspravu te osudu projekta koju je napisalo Američko antropološko društvo.[20]

Navedeni primjeri dramatični su zbog svojeg učinka na teorijske rasprave na temu etičkog djelovanja u antropologiji. Oni pokazuju da je proces profesionalizacije etičkih kodeksa izgubio političku oštricu koju je imao na svojem početku te da etički kodeksi djeluju u prostoru apstraktnog, iskazujući tehnicističku i naivnu vjeru u političku neutralnost i moralnu univerzalnost etičkih profesionalnih pravila koja će proizvesti nedvojbeno odgovorne antropologe. Svojevrsna depolitizacija etičkih kodeksa u antropologiji ukazala je i na procese koji su razdvojili "etičke rasprave" od "specifičnih povijesnih, društvenih i političkih konteksta" (Mills 2003: 44). Proces depolitizacije očitovao se prebacivanjem interesa prema oblikovanju i usavršavanju etičkih kodova, odnosno njihovim usmjeravanjem na domenu definiranja moralnih

17 http://humanterrainsystem.army.mil/history.html.

18 Ibid. kao bilješka 3.

19 http://humanterrainsystem.army.mil/testimonial.html.

20 Naznačivši samo situacije u kojima su se geostrateške i s njima povezane politike ratovanja pokazale kao ključni okidači za konsolidaciju etičkih pitanja o kojima je raspravljalo Američko antropološko društvo, valja napomenuti da veze antropologije i farmaceutike, koje u posljednje vrijeme angažiraju kulturne antropologe kao eksperte, tj. kulturne konzultante u (lokalnim) zajednicama (usp. Reedy 2009: 92), sve češće izazivaju etičke rasprave.

načela i administriranja etičkih pravila na apstraktnoj razini u obliku preporuka, dok se područje primjene etičkih pravila pokazalo jednako izazovnim kao i na početku stoljeća.

Etičkim pitanjima koja se pred istraživače postavljaju u etnologiji i kulturnoj antropologiji ovdje se bavimo u administrativnom i normativnom aspektu (ne i teorijskim raspravljanjem etičkih dilema u antropologiji), dajući pregled i tumačenje triju etičkih pravilnika koji su odredili shvaćanje o tome što predstavlja etički sadržaj terenskog rada. Oni predstavljaju najvažniji etički okvir u etnološkom i kulturnoantropološkom radu. Također se bavimo osnovnim načelima/principima etičkog istraživanja, odnosno načelima kojima se vodi etnografski rad u procesu istraživanja i prikazivanja rezultata istraživanja.

Etičko djelovanje u antropologiji i s njim povezano fiksiranje moralnih principa u obliku etičkih načela i etičkih pravila služi prije svega suočavanju s praktičnim problemima nastalima tijekom provođenja etnografskog terena. Etičke kodekse stoga valja smatrati profesionalnom refleksijom o općim moralnim principima i dilemama utemeljenim u ranijim istraživanjima koje vode istraživače u njihovim svakodnevnim praksama.

Joan Cassell i Sue-Ellen Jacobs navode četiri temeljna svojstva etičkih kodeksa struke. Oni nastaju kako bi:

1. pomogli (antropolozima) u praktičnom radu
2. poboljšali antropološke prakse (kroz etičku refleksiju dilema)
3. regulirali ponašanje antropologa
4. općenito senzibilizirali antropologe u profesionalnom postupanju.[21]

Osnovna etička načela/principe i pravila u pojedinim disciplinama najčešće donose profesionalne udruge koje svojim članovima putem uputa i savjeta daju smjernice za etičko postupanje. Takav vid razmatranja etičkih problema nazivamo etikom u praksi (normativnom etikom). Nama su najzanimljivija dva profesionalna etička kodeksa. Onaj Američkog antropološkog društva, koji se naziva *Principi etičke odgovornosti* (2012),[22] i Hrvatskog etnološkog društva, nazvan *Etički kodeks hrvatskog etnološkog društva* (2013). Prvi je značajan zbog svojeg globalnog utjecaja i prepoznatljivosti u profesiji. Isto tako, značajan je zato što u njemu možemo pratiti niz promjena u kojima se ogleda dugo trajanje rasprava o tome što su etički sporni elementi antropološkog rada i na koji način valja razmatrati etičke probleme u antropološkim istraživanjima. Drugi predstavlja relativno novi etički kodeks, kojim je hrvatska zajednica etnologa i kulturnih antropologa pokušala osvijetliti najčešće etičke dileme u provođenju etnografskih istraživanja. Povrh ta dva strukovna etička

21 http://aaanet.org/commettees/ethics/intro.htm.
22 http://ethics.aaanet.org/category/statement/.

kodeksa, hrvatsku akademsku zajednicu, koja uključuje sve djelatnike sveučilišta te studente kao dionike obrazovnog procesa na sveučilištu, bitno određuje i opći *Etički kodeks Sveučilišta u Zagrebu* (2007). Taj kodeks, u svojim Općim odredbama, čl. 1. i čl. 2., donosi "moralna načela i načela profesionalne etike kojima se u profesionalnom radu i javnom djelovanju trebaju ravnati" svi članovi akademske zajednice, ali se na prilagođen način primjenjuju i na studente Sveučilišta. Ta je odredba posebice važna kako zbog orijentacije ovog priručnika na studentsko istraživanje, tako i zbog razvijanja svijesti da je svako etnografsko istraživanje vjerodostojno i profesionalno u onoj mjeri u kojoj su poštovani etički standardi oko kojih je uspostavljen profesionalni konsenzus.

Etički kodeks donosi niz načela, no za etnografska istraživanja jedno je načelo iznimno važno. Ono je sadržano u pravu na slobodu mišljenja, koje etnolozima i kulturnim antropolozima omogućava kritičko pozicioniranje i autonomiju u kulturnim i društvenim opservacijama. Pravo na slobodu mišljenja temeljno je načelo *Etičkoga kodeksa*. Ono se definira kroz opis prava na slobodu mišljenja i dispoziciju (zahtjev o tome kako se trebaju ponašati, odnosno čega se trebaju uzdržavati članovi akademske zajednice):

> Čl. 8. Sveučilište priznaje akademsku slobodu temeljnim uvjetom i obilježjem u procesu poučavanja, znanstvenoga istraživanja, umjetničkog rada i stipendiranja. Članovi akademske zajednice u svojim istraživanjima trebaju biti vođeni idejom slobode znanstvenog i umjetničkog stvaralaštva te izvršavati svoje tradicionalno pravo ispitivanja i kritiziranja društvenih vrijednosti i struktura u duhu odgovornoga, objektivnog i poštenoga traganja za istinom te stjecanja i distribucije znanja. Sveučilište treba zaštititi sve članove akademske zajednice od svakoga pokušaja suživanja, ograničavanja ili uskraćivanja te slobode.

Načela slobode mišljenja kojima se garantira autonomija zaključaka i javnog izražavanja mišljenja svakako treba razlikovati od usklađivanja djelovanja s ciljevima zacrtanim u *Etičkim pravilima u nastavnom, znanstvenom i umjetničkom radu*. Ta pravila ne umanjuju slobodu zaključaka o društvenoj zbilji, već propisuju načine na koje se do mišljenja i zaključaka dolazi, tako da se ne povrijede temeljna načela etičkog djelovanja u procesu istraživanja ili neko od specifičnih pravila. Ona obuhvaćaju načine na koje konzultiramo svoje subjekte, tehnike koje primjenjujemo kako bismo bili sigurni da naši subjekti istraživanja slobodno i svojom voljom sudjeluju u istraživanju, tehnike kojima ih štitimo od moguće štete proizašle tijekom istraživanja i po objavi rezultata istraživanja, te principe kojima se vodimo u donošenju zaključaka i objavi rezultata istraživanja.

Pravila koja se odnose na znanstveno-istraživački ili umjetnički rad sadržana su u članku 16. *Etičkog kodeksa* naslovljenom "Korištenje ljudi i životinja u znanstvenom

istraživanju i umjetničkom radu". Pokušaj sumiranja stavaka u članku 16. pokazuje nam da nije dopušteno voditi istraživanja koja uključuju rizik za istraživanog subjekta ili grupu, što uključuje fizičku ili psihičku povredu, ali i "podržavanje, poticanje ili tajenje" saznanja da se rizična istraživanja provode u akademskom okrilju. Posebnu pažnju članak posvećuje "svjesnom pristanku" sudionika istraživanja, pod kojim se podrazumijeva obaviještenost sudionika istraživanja o ciljevima te svrsi istraživanja.

Članak 17. podrobnije nas upućuje na izlaganje rezultata istraživanja imenujući tri oblika nečasnog ponašanja: izmišljanje rezultata (donošenje i predstavljanje rezultata istraživanja koje nije provedeno), krivotvorenje ili falsificiranje ("manipuliranje objektom, opremom ili procesom istraživanja" kako bi se rezultati istraživanja prilagodili hipotezama) i plagiranje (koje se očituje u zahtjevu za "točnošću i poštenjem u prikazivanju i navođenju informacija o porijeklu ideja i navoda kojima se u radu koristimo") (*Etički kodeks Sveučilišta u Zagrebu* 2007: 21-22).

Etički kodeks Sveučilišta u Zagrebu predstavlja niz načela i pravila koja pokušavaju adresirati osnovne vrijednosti sveučilišne zajednice. Zbog svoje opće naravi on se nadopunjava specifičnim profesionalnim pravilnicima, koji reguliraju etičko postupanje u okvirima posebnih disciplina.

Etnolozi i antropolozi u svojem istraživačkom radu susreću se sa svakodnevnim izazovima u kojima se odmjeravaju apstraktni etički principi općih etičkih kodeksa i načela ispisana u profesionalnim pravilnicima, kodeksima i uputama o etičkom postupanju. Zajedničko svim navedenim razinama etičkog kodificiranja jest definiranje temeljnih vrijednosti, ali i njihova apstraktna narav. Zajedničko im je i to da obvezuju svoje adresate kroz preporuku, te da je njihova provedba usmjerena na prepoznavanje standarda, ali ne i na sankcioniranje povreda proizašlih iz nepridržavanja smjernica etičkih kodeksa. Svaki etički kodeks, u tom smislu, može samo naznačiti kakvo se ponašanje priželjkuje, a kakvo se ponašanje smatra neprihvatljivim, koji se postupci očekuju, a izostanak kojih ili izvrtanje kojih će se smatrati povredom temeljnih vrijednosti u nekoj strukovnoj zajednici.

Unatoč problemu da se etički kodeksi već svojim nazivom ograđuju od sankcioniranja neetičnog ponašanja (pa se ozbiljniji oblici povrede etičkih standarda ipak moraju procesuirati unutar pozitivnopravnog sustava određene države), čak i kada se ograničavaju na davanje uputa ili smjernica, zbirke etičkih standarda, principa i načela pomažu nam planirati, provesti i objaviti rezultate etnografskih istraživanja unutar prihvaćenog sustava profesionalnih vrijednosti. Etički kodeksi konsolidiraju zajednice praktičara oko najznačajnijih moralnih i etičkih principa prema kojima se ravnaju u svakodnevnoj profesionalnoj praksi. U konačnici, predstavljaju instance samoprovjere i strukovne provjere naših vlastitih postupaka u znanstvenom radu.

Kao što je već rečeno, dva su etička kodeksa koja valja konzultirati kod prijave i provedbe etnografskog istraživanja, odnosno objave rezultata.

Prvi je, snagom svog utjecaja, iako ne toliko obvezujući za našu lokalnu sredinu, trenutno važeći etički kodeks Američkog antropološkog društva pod nazivom *Izjava o etici. Principi profesionalne odgovornosti.* On započinje definiranjem antropologije kao društveno određene djelatnosti. Iz činjenice da žive u zajednici i o njoj promišljaju proizlaze prava i odgovornosti antropologa. *Izjava o etici* pokazuje da antropolozi imaju odgovornost prema čitavom nizu zajednica: zajednici istraživanih, akademskoj zajednici: kolegama i studentima, naručiteljima istraživanja, financijerima istraživanja, poslodavcu (ibid.). Antropolog, u konačnici, odgovara i samom sebi. Na tu je činjenicu upozorila Jasna Čapo Žmegač (2006) ukazavši kako restitucija[23] etnografskog istraživanja može ugroziti akademsku autonomiju i proizvesti etičke dileme i pitanja kome zapravo etnolog odgovara. Saževši dilemu u pitanje: je li antropolog određen binarnim statusom u kojem može biti ili analitičar ili advokat?, Čapo Žmegač pokazuje da etnolog ima "višestruke odgovornosti" (ibid.: 216) prema nizu aktera uključenih u istraživanje. Ta višestruka odgovornost, zaključuje Čapo Žmegač, znači da "etnolog ima pravo i zadaću ponuditi vlastitu, znanstveno oblikovanu (etsku) viziju društva i kulture i ta posebna vizija može dovesti (…) do nesporazuma s istraživanima" (ibid.: 230). Suočavanje s praktičnim problemima i etičkim dilemama tek se djelomično razrješuje etičkim kodeksima. Izjave/kodeksi, poput onih Američkog antropološkog društva, daju tek smjernice koje nas vode u praksi. Najnoviji kodeks predviđa sedam osnovnih principa:

1. uzdržavanje od činjenja štete
2. otvorenost i poštenje (u vezi s ciljem rada)
3. osiguravanje informiranog pristanka i drugih nužnih dozvola
4. procjenjivanje etičkih obveza (prema svima uključenima i zainteresiranim stranama)
5. dostupnost rezultata
6. zaštita i čuvanje građe proizašle iz istraživanja
7. održavanje profesionalnog odnosa (temeljenog na poštovanju i etičnosti) u antropološkom radu.

23 Pod restitucijom etnografskog istraživanja Jasna Čapo Žmegač podrazumijeva "davanje naših interpretacija na uvid ljudima koji su sudjelovali u njihovom nastajanju, kao i društvu općenito" (2006: 221). Restitucija implicira konzultacije s istraživanima prije objave i njihovu recepciju nakon objave. Njezin je cilj smanjiti asimetričan odnos moći između istraživača i istraživanih (u kojem jedan promatra, a drugi je promatrani) te promicati pogled na istraživanje kao suradnju (kolaboraciju) u procesu oblikovanja nekog znanja.

Uzdržavanje od činjenja štete složen je princip koji nalaže promišljanje budućih situacija koje mogu naštetiti istraživanim subjektima. Štetnost istraživanja može se očitovati s obzirom na dostojanstvo, fizička svojstva osobe i cjelokupnu dobrobit. S posebnom pažnjom valja pristupiti istraživanju ranjivih populacija (bolesnika, djece, osoba s uskraćenom pravnom osobnosti, manjinskih i marginalnih zajednica). Ovo načelo nalaže aktivno suzdržavanje od štete te pasivno propuštanje da se anticipira šteta od posrednih učinaka istraživanja. Posljednji oblik odnosi se na nenamjerne štete o kojima istraživači također moraju voditi brigu u planiranju istraživanja kako ne bi svojim nemarom, propuštanjem djelovanja u smjeru sprječavanja štete uzrokovali nenamjerne štetne učinke.[24]

Princip otvorenosti i poštenja može se nazvati i principom transparentnosti. On obuhvaća iskreno i jasno ukazivanje na ciljeve, metode, rezultate koji se očekuju od istraživanja, kao i ukazivanje na eventualne sponzore istraživanja. Princip transparentnosti podrazumijeva da istraživač nema tajne, skrivene motive ili da navodi potencijalne sudionike istraživanja na krivo zaključivanje o ciljevima istraživanja. Istraživač mora jasno iskazati materijalnu ili bilo koju drugu korist koju ima od istraživanja kada kontaktira sudionike u istraživanju. Ovo načelo sadrži i zahtjev prema kojem se istraživač treba suzdržavati od svakog krivotvorenja, plagiranja, lažiranja rezultata istraživanja.[25]

Princip osiguravanja informiranog pristanka i drugih nužnih dozvola jedan je od najjasnijih principa koji ima i svoj konkretni aspekt. Informirani je pristanak dobrovoljno dana suglasnost kojom sudionik istraživanja iskazuje svoj pristanak na sudjelovanje u istraživanju. Informirani pristanak mora se predvidjeti, a formulare valja pripremiti već kod dizajna istraživanja. U etnografskim istraživanjima pristanak se može pribaviti prije ili tijekom istraživanja (u izuzetnim slučajevima i naknadno). Informirani pristanak po svojoj je formi formalno pismo, koje se sastoji od protokola istraživanja u kojem je ukratko iznesena svrha istraživanja, navode se metode istraživanja, izvori financiranja istraživanja ili institucija koja istraživanje provodi, očekivani rezultati i učinci istraživanja, prava i odgovornosti sudionika istraživanja, te prava i obveze istraživača. Informirani pristanak uvijek sadrži naputak o tome kako će se sudionici istraživanja navoditi u objavi rezultata: anonimno, punim imenom i prezimenom, pseudonimom ili inicijalima. Odluku o anonimnosti donose sudionici istraživanja. Informirani pristanak najčešće je pisani dokument kojeg potpisuju sudionici istraživanja i sam istraživač, a pohranjuje se, zajedno s ukupnom dokumentacijom, u arhiv istraživanja pri instituciji koja istraživanje provodi. Najvažnija razlika informiranog pristanka kojeg pribavljamo kada provodimo etnografsko istraživanje

24 http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-1-do-no-harm/.
25 http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-2-be-open-and-honest-regarding-your-work/.

jest mogućnost da se on pribavi nepisanim, odnosno usmenim putem. Njegova implicitnost, kada je dan usmeno ili nekom drugom kulturno prihvatljivom radnjom ili ponašanjem, neće umanjiti važnost obveza koje iz pristanka proizlaze za istraživača (ili prava, kada je u pitanju sudionik). Implicitni i konkludentni informirani pristanci tipični su za etnografske prakse. Oni proizlaze iz razumijevanja etnologije i kulturne antropologije za kulturno specifične prakse koje razvijaju pojedine zajednice ili grupe unutar zajednica. Implicitni su informirani pristanci oni *koji se podrazumijevaju* u zajednici koja je predmet istraživanja. Konkludentni informirani pristanci su oni koji su dani izvanjskom ekspresijom *iz koje se da zaključiti* da postoji volja ili pristanak u vezi neke radnje. Oni se sastoje od kulturno uvjetovanih i društveno prihvaćenih i uvriježenih praksi davanja ili odbijanja suglasnosti da se nešto poduzme. Označavaju pristanak na sudjelovanje u istraživanju koji počiva na kulturnoj zajednici (samo)razumljivom izražavanju volje, a ne na načelima i tehnikama koje bi se koristile u dobavljanju pristanka na istraživanje u profesionalnim zajednicama istraživača. Tako će, na primjer, neke zajednice rukovanje ili tapšanje po ramenu smatrati znakom pristanka, a izjavljivanje pristanka, to jest "davanje riječi" pred svjedocima ili u diktafon bit će također dostatni za proizvodnju prava i obveza svakog od sudionika u specifičnom istraživanju, ukoliko istraživani član zajednice podrazumijeva da je time dana suglasnost.[26]

Procjenjivanje etičkih obveza (prema svima uključenima i zainteresiranim stranama) načelo je kojim se adresiraju potencijalni suprotstavljeni interesi koje mogu imati najvažniji akteri istraživanja – sami sudionici istraživanja i istraživač, kolege, ostali suradnici, studenti, akademska zajednica, institucije koje financijski podupiru ili naručuju istraživanje. U situacijama visoke asimetrije moći, suprotstavljenih etičkih standarda ili suočavanja s nekom drugom etičkom dilemom, antropolozi su dužni eksplicitno adresirati probleme i upoznati sve zainteresirane strane s etičkim pristupom kojeg su razvili kako bi spriječili štetu.[27]

Princip dostupnosti rezultata istraživanja sadržan je u zahtjevu da se s rezultatima istraživanja upoznaju sudionici istraživanja (istodobno kad i široka javnost). Taj zahtjev podrazumijeva da diseminacija rezultata treba biti pravovremena, te da, ukoliko ne postoje razlozi za odgađanje objave rezultata (koji mogu biti vođeni jedino zahtjevom nečinjenja štete), istraživač ima dužnost sudionike obavijestiti o svojim nalazima. Odgoda objave rezultata najčešće se događa i opravdava samo u slučaju kada bi ugrožavala i proizvodila štetne učinke za sudionike istraživanja ili njihovo kulturno nasljeđe.[28]

26 http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-3-obtain-informed-consent-and-necessary-permissions/.
27 http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-4-weigh-competing-ethical-obligations-due-collaborators-and-affected-parties/.
28 http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-5-make-your-results-accessible/.

Princip zaštite i čuvanja građe proizašle iz istraživanja donosi zahtjeve povezane s integritetom osoba o kojima su prikupljeni podaci, čuvanjem podataka i njihovom zaštitom. Primarno se odnosi na arhiviranje podataka i upotrebu podataka iz specifičnog istraživanja. Taj princip podrazumijeva da se prije početka istraživanja jasno odredi tko ima pravo na dugoročno čuvanje i korištenje građe. Poseban je aspekt ovog principa sekundarna upotreba građe od strane drugih istraživača kao i svako buduće neovlašteno korištenje građe bez suglasnosti primarnih sudionika istraživanja. Istraživač je dužan o takvim mogućnostima obavijestiti sudionike ili anticipirati način pohrane i korištenje građe prilikom pribavljanja informiranog pristanka.[29]

Princip održavanja profesionalnog odnosa (temeljenog na poštovanju i etičnosti) u antropološkom radu posljednji je princip naveden u *Izjavi o etici* Američkog antropološkog društva. Njegov je sadržaj širok i u osnovi se sastoji od obveze da se osigura poštovanje osoba s kojima istraživač u svakodnevnom radu dolazi u kontakt: sudionika istraživanja, kolega, studenata, naručitelja istraživanja. Također, ovaj princip obvezuje antropologa da se u svim svojim svojstvima: onom istraživača, pedagoga, evaluatora, mentora, suzdrži od praksi koje bi izazivale isključivanje, iskorištavanje, ali i opstruiranje rada drugih kolega. Jednako tako, ovaj princip iznosi zahtjeve kojima se antropolog obvezuje na podupiranje etičke refleksije, poštovanje tuđih autorskih ideja i spoznaja i, općenito, poticanje na antropološki rad.[30]

Za razliku od Američkog antropološkog društva, koje je već čitavo stoljeće angažirano u sustavnom adresiranju etičkih dilema u antropološkim poduhvatima svojeg članstva, Hrvatsko etnološko društvo (HED) tek je nedavno definiralo etičke smjernice djelovanja za svoje članstvo. U procesu jačanja vidljivosti etnologije i kulturne antropologije te same strukovne udruge, Hrvatsko etnološko društvo je 2013. godine usvojilo *Etički kodeks*, koji se sastoji od *Deklaracije* i *Etičkih smjernica.* Ovakva dioba sadržaja etičkih kodeksa nije neuobičajena. Sličan odnos prema promišljanju profesionalne etike ima i Američko antropološko društvo koje također donosi "Upute" o postupanju, a "Izjavom o etici" objašnjava osnovne principe na kojima se temelji etičko postupanje. Sadržaj *Deklaracije* HED-a prepoznaje četiri grupe djelatnosti u kojima se provode etnološke i kulturnoantropološke aktivnosti: nastavnu, znanstveno-istraživačku, muzealnu i konzervatorsku. *Deklaracija* također ukazuje na višerazinsku odgovornost koju etnološke i kulturnoantropološke aktivnosti podrazumijevaju. Prije svega, razlikuje se osobna moralna odgovornost kao i odgovornost profesionalne etičke refleksije, odnosno obveze promišljanja vlastitih postupaka. Jednako tako, *Etički kodeks* ukazuje na to da je svaka etnološka i kulturnoantropološka djelatnost

29 http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-6-protect-and-preserve-your-records/.
30 http://ethics.aaanet.org/ethics-statement-7-maintain-respectful-and-ethical-professional-relationships/.

određena ne samo osobom etnologa, već se etičko djelovanje mora razmatrati u kontekstu sudionika istraživanja, društva u najširem smislu te same struke.

Slijedom navedene diobe etnološke i kulturnoantropološke djelatnosti *Etičke smjernice* značajan prostor posvećuju znanstvenom radu koji je sastavni dio terenskog rada. Te su smjernice izložene kako slijedi:

1. U znanstvenoistraživačkom radu sudionicima istraživanja pristupamo s poštovanjem štiteći integritet i dostojanstvo osobe, izbjegavajući korištenje pozicija moći.
2. Sudjelovanje u istraživanjima je dobrovoljno i temeljeno na informiranom pristanku i institucionalnim dozvolama ukoliko su one potrebne. Sudionici u istraživanju imaju pravo na povlačenje iz istraživanja u bilo kojoj fazi istraživanja.
3. Polazeći od specifičnosti discipline, pristanak na sudjelovanje u istraživanju može se dati pisanim putem, usmeno ili na druge u zajednici prihvatljive načine. Sudionike u istraživanju štiti se anonimnošću osim ukoliko nije drugačije međusobno dogovoreno između istraživača i sudionika istraživanja.
4. U istraživanju je potrebno osigurati povjerljivost ukupnih podataka te pravovremeno informiranje sudionika u slučaju promijenjenih okolnosti (koje narušavaju povjerljivost osobnih podataka sudionika istraživanja).
5. U istraživanju s osobama koje još nisu stekle ili su izgubile pravnu sposobnost potrebno je dobiti pristanak odgovorne osobe ili zakonskog zastupnika.
6. Sudionike u istraživanju prethodno je potrebno upoznati s temom, ciljem, metodama, svrhom i financiranjem istraživanja te s očekivanim načinom korištenja rezultata istraživanja.
7. Sudionike istraživanja potrebno je upoznati s implikacijama istraživanja, posebice onima koji u sebi nose potencijalne rizike za osobu ili istraživanu zajednicu.
8. Ovisno o temi istraživanja istraživači su dužni unaprijed procijeniti moguće štetne, stresne i nelagodne učinke istraživanja (fizičke, emocionalne, socijalne) te pripremiti strategiju postupanja (npr. osigurati popis savjetovališta).
9. Prilikom korištenja građe i objave rezultata istraživanja potrebno je procijeniti moguće štetne učinke na zajednicu istraživanih i širu društvenu zajednicu.
10. Istraživač je dužan pohraniti i osigurati adekvatno čuvanje građe proizašle iz znanstvenih istraživanja; pri svakom znanstvenoistraživačkom projektu potrebno je promisliti i definirati oblike korištenja građe sukladno ciljevima i svrsi projekta te načine pohranjivanja i vrijeme čuvanja građe. Javna upotreba građe definira se pojedinačnim institucionalnim i arhivskim pravilnicima o zaštiti građe i privatnosti sudionika istraživanja, a istraživač je dužan spriječiti moguću zloupotrebu građe.
11. Obrada i objava podataka proizašlih iz istraživanja treba se temeljiti na općim načelima morala i vjerodostojnosti te vrijednostima znanstvenog postupanja.

Objavljeni rezultati ne smiju sadržavati izmišljene i krivotvorene podatke i postupke te plagirane ideje i navode niti druge oblike znanstvenog nepoštenja.

12. Istraživači su dužni jasno iskazati potencijalni sukob interesa i privrženosti.[31]

Ovako postavljene etičke smjernice pokazuju nam, prije svega, jasnu orijentiranost na brigu za sudionika istraživanja. Ocrtavajući etnološko i kulturnoantropološko istraživanje kao intenzivan proces koji se odvija između istraživača i sudionika istraživanja, etičke smjernice ukazuju na prava sudionika istraživanja i obveze istraživača. Ukratko, one počivaju na zahtjevu za poštovanjem sudionika, dobrovoljnosti sudjelovanja, upoznatosti s temom i svrhom istraživanja, garantiranju anonimnost i povjerljivost podataka. Također, pažnju posvećuju aktivnostima koje prate istraživanje, bilo da mu prethode ili ga slijede. U tom dijelu etičke smjernice traže od istraživača da anticipira potencijalnu štetnost istraživanja (za sudionika, užu zajednicu ili grupu koju se istražuje, ali i društvo u najširem smislu riječi). Drugim riječima, ovo pravilo počiva na premisi o dobrobiti koje istraživanje može donijeti svim akterima u procesu. Posebna je pažnja posvećena obvezi čuvanja građe (i podataka proizašlih iz istraživanja), ali i poštovanju osnovnih pravila znanstvenog ponašanja u objavi rezultata. Ona uključuju suzdržavanje od krivotvorenja podataka ili plagiranja. Na kraju, smjernice ukazuju na noviji aspekt istraživanja koja nastaju u suradnji s korporativnim akterima ili u svrhu tržišno orijentiranih ciljeva, što nalaže jasno iskazivanje eventualnih sukoba interesa ili pak privrženosti koje etnolog i kulturni antropolog može imati u istraživanju.

Zaključimo: *Etički kodeks* Hrvatskog etnološkog društva daje osnovne smjernice za etnološki i kulturnoantropološki rad, pokušavajući anticipirati najznačajnije dvojbe u istraživačkom radu.

No, praktični aspekt etnološkog rada traži i jasno određivanje istraživača prema navedenim principima i obvezama. Konkretne primjere takvog određivanja prema principima i obvezama najčešće nalazimo kao popratni dokument prijave istraživanja etičkom odboru. Linda M. Whiteford i Robert T Trotter II, u knjizi *Ethics for Anthropological Research and Practice*, donose "Vodič za rješavanje antropološko-etičkih problema" (2008: 97-117). On nas vodi, korak po korak, kroz najčešće dileme u pripremi etnografskog istraživanja. Suočeni s trima osnovnim principima: 1) poštovanjem osobe, 2) maksimaliziranjem dobiti, minimaliziranjem štete, 3) osiguravanjem pravednog postupanja prema uključenim sudionicima istraživanja (prije svega onima koje po njihovom statusu u zajednici smatramo osobito ranjivima, osobama u manjinskim ili marginaliziranim pozicijama), etnolozi i kulturni antropolozi moraju razraditi vlastita objašnjenja svojih budućih postupaka te u razumnim granicama i u skladu s iskustvom predvidjeti svoje etičke postupke, kao i rješavanje mogućih etičkih dilema.

31 | http://www.hrvatskoetnoloskodrustvo.hr/o-nam/eticki-kodeks-hed-a/.

Whiteford i Trotter (2008: 98) predviđaju šest koraka etičkog planiranja istraživanja: 1) definiranje nedvojbenih činjenica povezanih s istraživanjem, 2) identificiranje vrijednosnih rizika, 3) opis primarne etičke dileme, 4) definiranje mogućih rješenja etičkih problema, 5) odabir etičkog rješenja, 6) obrana/objašnjenje odabranog rješenja etičke dileme.

Korak 1) *definiranje nedvojbenih činjenica povezanih s istraživanjem* (ibid.: 98-99) sadržajno odgovara dijelu materijala koji se priprema u prijavi istraživanja. On uključuje:

- opis projekta, ciljeva i svrhe istraživanja
- opis istraživačkog okvira: mjesta, zajednice, kulture
- opis subjekata istraživanja
- opis istraživačkih metoda
- opis sponzora istraživanja
- opis istraživača.

Elementi prvog koraka potrebni su kako bismo što jasnije oslikali buduće istraživanje, osnovne okolnosti povezane s istraživanjem i naznačili sve aktere uključene u istraživanje te kasnije prepoznali njihov utjecaj na istraživanje.

Korak 2) *identificiranje vrijednosnih rizika* (ibid.: 99-100) pokušaj je promišljanja (refleksije) interesa koji svaki od aktera može imati u istraživanju. U ovom koraku valja:

- opisati bitne vrijednosti povezane s istraživačem (vrijednosti koje su istraživača potakle da poduzme istraživanje, te opće profesionalne vrijednosti)
- opisati bitne vrijednosti povezane s istraživanim subjektima (procjena zainteresiranosti zajednice za istraživanje i vrijednosti, kako individualnih tako i grupnih, koje vode istraživane subjekte u odluci o sudjelovanju u projektu)
- opisati bitne vrijednosti povezane sa sponzorom (razloge zbog kojih sponzor financira istraživanje)
- opisati bitne vrijednosti povezane sa zajednicom, odnosno društvenom mrežom koju istražujemo (kulturno određene vrijednosti zajednice u kojoj će se provoditi istraživanje)
- opisati bitne vrijednosti šire društvene zajednice (adresirati način na koji istraživački problem možemo dovesti u vezu s temeljnim vrijednostima šire zajednice).

Elementi drugog koraka u predviđanju etičkih dilema posvećeni su, dakle, prepoznavanju, imenovanju i kritičkoj refleksiji bitnih, to jest temeljnih vrijednosti koje imaju svi uključeni akteri. Jasnim prepoznavanjem vrijednosti koje vode svakog od

aktera istraživanja rano ćemo prepoznati potencijalne etičke konflikte i predvidjeti rješenja za neke od njih.

Korak 3) *opis primarne etičke dileme* (ibid.: 100-101) nastavak je rada na rješavanju etičke dileme na način da se izluči temeljni konflikt. Ovaj korak proizlazi iz pažljivog ocrtavanja vrijednosti u koraku 2). Kada su imenovane temeljne vrijednosti, istraživaču je lakše prepoznati i etički konkurentne ili pak konfliktne istraživačke situacije.

Opis primarne etičke dileme sastoji se od:

– određivanja glavnih vrijednosti i glavnog konflikta (imenovanja i propitivanja potencijalno sukobljenih vrijednosti koje u istraživanje unose njihovi akteri)
– određivanja primarnog konflikta proizašlog iz različitih vrijednosti i principa
– razmatranja čije su vrijednosti ugrožene (propitivanja konfliktnih vrijednosti tako da se pojasne najznačajnije vrijednosti svake grupe)
– razmatranja najranjivijih aktera u istraživanju (prepoznavanja grupe kojoj istraživanje može učiniti najveću štetu. Prepoznavanje ranjivosti najvažniji je aspekt ovog elementa opisa. On znači prepoznavanje odnosa moći koji upravljaju društvom u najširem smislu i davanje prioriteta razrješavanju etičke dileme tako da se predvidi zaštita najranjivijeg aktera u istraživanju).

Korak 4) *definiranje mogućih rješenja etičkih problema* (ibid.: 102) sastoji se od pokušaja da se iznađu mogući modeli za rješavanje ranije anticipiranih problema. Ovaj korak podrazumijeva ocrtavanje ideja za svaku od dilema s pojašnjenjem kako idejno rješenje za rješavanje problema funkcionira u svakom pojedinom konfliktnom slučaju, odnosno pridonosi razrješenju konflikta.

Korak 5) *odabir etičkog rješenja* (ibid: 102-103) vođen je izlučivanjem održivog etičkog rješenja za etičku dilemu ili anticipirani konflikt. Whiteford i Trotter (ibid.: 102) navode kako istraživači često u razvijanju ideja o tome kako riješiti konflikte smišljaju rješenja koja nisu nužno najetičnija. Idejna rješenja često su pokušaj da se na humoristističan način adresira frustrirajuća etička situacija koju predviđamo u budućem istraživanju. Umjesto odustajanja prema modelu: "napustimo istraživanje" koje je etički zahtjevno, za ovu je vježbu važnije odrediti čitav niz ideja kojima se može pristupiti etičkoj dilemi te promisliti kako izabrati održivo etičko rješenje, a pritom ne ugroziti istraživanje, nego ga prilagoditi specifičnim moralnim dilemama i etičkim rješenjima – tako da se ne odustane od istraživanja, odnosno ne ugrozi svrhovitost predloženog istraživanja kao niti istraživanjem inicirani konflikti.

Korak 6) *obrana/objašnjenje odabranog rješenja etičke dileme* (ibid.: 103) naziva se i posljednjim korakom. Svi su dosadašnji koraci preduvjeti za ovaj korak u kojem istraživač objašnjava razloge zbog kojih se odlučio na specifično rješenje. U ovom

dijelu adresiranja etičke dileme istraživač opisuje odabrano rješenje i korelira rješenje prema osnovnim profesionalnim etičkim principima (etičkim kodeksima i njihovim smjernicama), zatim prema osobnim moralnim vrijednostima. Istraživač, također, pokušava pokazati kako odabrano rješenje razrješuje najveće opasnosti i štetu koje bi istraživanje uzrokovalo, odnosno pokušava objasniti kako će pristupiti svim akterima istraživanja s obzirom na odabrano rješenje i objasniti im prihvatljivost rješenja.

Pokušaj da se zaokruže osnovni parametri etičkog postupanja u etnologiji i kulturnoj antropologiji u ovom poglavlju uključuje objašnjenje poticaja za oblikovanje etičkih kodeksa, pojašnjava osnovne etičke principe u etnološkom i kulturnoantropološkom radu te daje primjer postupovnika u sistemskom adresiranju etičkih dilema i pripremanja izjave o neštetnosti istraživanja. Izjava koja navodi mjere zaštite subjekata u istraživanju i načine na koje se prevenira šteta proizašla iz istraživanja sastavni je dio prijave istraživanja. Ona ukratko donosi osvrt na svih šest koraka predviđenih postupovnikom i predstavlja osiguranje da je istraživanje usklađeno s etičkim vrijednostima struke.

Možemo konstatirati da je promišljanje etičkog postupanja snažno određeno osobom etnologa, profesionalnim etičkim principima, ali i kulturnim kodovima zajednice/grupe istraživanih, društva u najširem smislu riječi, odnosno očekivanjima sponzora. U takvom kompleksnom okružju, etičko postupanje postaje iznimno složen i zahtjevan aspekt etnografskog istraživanja kojemu valja posvetiti posebnu pažnju. Promišljanjem etičkih dilema i njihovim anticipiranjem osiguravamo se protiv vrste djelovanja koje je vođenom linijom manjeg otpora, u kojem je lakše ispričati se za počinjenju grešku u istraživanju, nego unaprijed tražiti dozvolu i pristanak da se nešto učini, kako je to lijepo sročio Giampietro Gobo (2009: 139).

PRAKTIČNA PITANJA ZA RASPRAVU I ZADACI:

Kako sagledavate načelo slobode mišljenja u predviđenoj svrsi vlastitog istraživanja?

Definirajte principe i načela etičkog djelovanja i pojasnite konzekvence.

Navedite razliku između etičkih smjernica AAA i etičkog kodeksa HED-a.

Kako se tema vašeg istraživanja i njegovi rezultati uklapaju u dominantne vrijednosti zajednice koju istražujete?

Predvidite s razumnom vjerojatnošću koje potencijalne rizike implicira vaše istraživanje?

Promislite kako biste riješili osnovni etički problem koji nosi vaše istraživanje.

7.

ETNOGRAFIJA U PRAKSI: PROMATRAČKE I SUDIONIČKE TEHNIKE ISTRAŽIVANJA, INTERVJUI

Svojevremeno je Bronislaw Malinowski konstatirao da je pokušaj "prevođenja" onoga što etnolozi rade na terenu u konzistentnu etnografsku metodu moguće opisati kao iskušenje. Knjiga *Argonauti Zapadnog Pacifika,* koju danas smatramo klasikom u povijesti etnografske metode, značajna je i po neobično iskrenom navodu njezina autora, Bronislawa Malinowskog, koji je svoja iskustva od stupanja na teren do pokušaja pisanja o terenu nazvao upravo tako – "kratkim prikazom iskušenja jednog etnografa" (1979: 3). Ta su "iskušenja" tijekom godina dobila mitsku dimenziju i pretvorila se u literarno najsočnije dijelove antropoloških tekstova, ali i u etnografski kanon o tome kako izgleda pravi terenski rad.

Kako bismo približili i predočili osnovne elemente od kojih se sastoji jednostavan etnografski teren (a da ne pristanemo na najčešću etnografsku samodefinciju terena kao osobnog iskušenja), potrebno je izložiti dvije ključne retoričke figure koje su konstantna pratnja promišljanju terenskog rada te predstaviti osnovne i najjednostavnije etnografske tehnike: sudioničko promatranje i polustrukturirani intervju.

ULAZAK U TEREN

Ulazak u teren jedna je od ključnih etnografskih figura. O njemu se raspravlja kada pokušavamo opisati kako izgleda početak terena u "kritičnim danima" po dolasku na teren i pronalaženje najboljih mogućih sugovornika za vlastito istraživanje te stjecanje povjerenja od strane zajednice koju istražujemo. Uvjet "vještog ulaska" u teren dugo se poistovjećivao s figurom "uspostavljanja odnosa" (*rapport*). Michael Agar

konstatira da je uspostavljanje odnosa "službeni termin za dobre odnose s informantima" (2008: 137). Uspostavljanje odnosa, za Agara, podrazumijeva čitav niz relacija, pri čemu je motivacija informanta, sudionika istraživanja da "uđe u dugotrajan odnos s etnologom" (ibid.: 138) kompleksna, a sam se etnolog u pokušaju uspostavljanja odnosa spram sudionika u svojem istraživanju pojavljuje u nizu uloga: kao "partner u transnacionalnoj razmjeni [znanja], onaj koji iskorištava i onaj koji je iskorišten" (ibid.: 128). U svakom slučaju, pitanje "pristupa informacijama" u prvim danima terena traži aktiviranje "interpersonalnih sposobnosti i strategija iz svakodnevnog života" (usp. Hammersley i Atkinson 2002: 54).

Uspostavljanje odnosa dugo je u etnologiji bilo "disciplinarni simbol i ideal" dobro obavljenog kontakta (Marcus 1975: 85). Podrazumijevalo je trenutak u kojem je etnolog svoja "znanstvena 'autsajderska' istraživanja mogao pretvoriti u 'insajderske' uvide" (ibid.: 86).

U tradicionalnom etnografskom režimu, uspostavljanje odnosa bilo je ključno za osiguranje "veze" etnologa i njegovih subjekata. Polazeći od pretpostavke da je etnolog stranac u zajednici koju istražuje, netko nov i nepoznat koji pokušava ostvariti kontakt, Clifford Geertz je napisao: "Mi smo bili uljezi, profesionalni uljezi.[32] (…) Za njih, a donekle i za nas same, bili smo ne-osobe, aveti, nevidljivi ljudi" (1998: 221). Time je ukazao na uspostavljanje odnosa kao preduvjet transformativne faze etnologovog rada, u kojoj od pridošlice, stranca, nepoznanice postaje prihvatljivi subjekt u socijalnoj interakciji. Opisujući, u poglavlju "Duboka igra: Bilješke o balinežanskoj borbi pijetlova", kako je i sam proživio svoj ulazak u teren i "uspostavljanje odnosa", Geertz donosi priču klasičnog zapleta u kojoj "nevidljivi" istraživači postaju lokalni junaci ili barem slični junacima; u kojoj etnolog od nepoželjnog, prezrenog svjedoka – koji postrance promatra zajednicu isključen iz društvene mreže, postaje "uključeni" akter. Priča kaže da je Geertz, nakon niza neuspješnih pokušaja ostvarivanja kontakta s ključnim osobama koje bi mu osigurale ulazak u zajednicu te simboličkim "blagoslovom" omogućile niz ulančanih kontakata s najširim krugom ljudi, odlučio u pratnji supruge posjetiti ilegalnu borbu pijetlova. Kada je, tijekom borbe, sudionicima ilegalne zabave zaprijetila policijska racija, uslijedio je opći kaos i bježanje. Usklađena s reakcijom domaće publike i domaćih protagonista borbe, obitelj Geertzovih dala se u bijeg i našla skloništе u dvorištu jedne kuće, slijedeći jednog od bjegunaca u njegovom pokušaju skrivanja pred policijom. Taj se trenutak pokazao kao dvostruko sretan. Osim što su izbjegli policijsko ispitivanje, okolnosti su htjele da njihova refleksna gesta bijega bude prepoznata kao "čin solidarnosti", koji im je osigurao vidljivost i prepoznatljivost u zajednici te uspješnu transformaciju u "prihvaćene" osobe

32 Geertz upotrebljava englesku riječ *intruders* da bi pojasnio kako se etnologova početna situacija "uljeza" mijenja prema onoj koja je poželjna za stupanj razumijevanja koji je potreban etnologu da bi mogao tvrditi kako je prihvaćen u zajednici i kako, kao njezin član, sudjeluje i razumije kulturne kodove zajednice.

(usp. ibid.: 226-227). Za Geertza, "recept za postizanje onog tajanstvenog uslova za antropološki rad na terenu – odnosa" glasio je: "biti uhvaćen ili biti skoro uhvaćen" (ibid.: 227). Ovom je pričom stvoren jedan od "mitova" ili "figura" uspješnog uspostavljanja odnosa kojim se ostvaruju preduvjeti za dobru etnografiju.

Priče poput Geertzove sastavni su dio etnografija, pa tako Hammersley i Atkinson (2002: 39) pokazuju sličan primjer "slučajnog događaja" i "nepredvidljivog obrata", koji mijenja status etnologa iz Geertzove "nevidljive" osobe u člana zajednice s povlaštenim pristupom. Američki je znanstvenik Joseph Campbell, pomažući sarakačanskom djetetu kojeg je napao nasrtljivi vršnjak, ostvario svoj "ulaz u zajednicu" tek nakon tog "sretnog trenutka", čime je anuliran niz neuspjelih pokušaja ostvarivanja planiranog terena. Obilježeno tom slučajnošću, istraživanje je dobilo novi smjer i to nakon poziva dobrodošlice upućenog "antropologu spasitelju" od strane obitelji spašenog djeteta da s njima krene na nomadski stočarski put.

Možemo reći da su primjeri "ulaska u zajednicu" i uspostavljanja odnosa karakteristični za terene u kojima etnolog ne pripada zajednici istraživanih i zapravo je profesionalni uljez koji pokušava postati profesionalni prijatelj. No da je dobar ulazak u zajednicu važan za svaku etnografsku situaciju te da se ne odvija uvijek tako da kulminira sretnim završetkom pokazuje niže navedeni primjer.[33]

Iako se čini jednostavan, pozitivno određen i pragmatičan, koncept "dobrog odnosa" u svojoj terenskoj izvedbi bilježi čitav niz negativnih konotacija. George Mar-

33 I moja će osobna anegdota, nadam se, poslužiti svrsi, iako kao drastično negativan primjer loše odluke kod pokušaja ostvarenja "ulaska u zajednicu". Ovo je iskustvo povezano s jednim od mojih prvih terena na koji smo poslane kolegica s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju i ja kao studentice volonterke i praktikantice. Radilo se o terenu, odnosno etnografskom istraživanju vođenom u svrhu izrade evidencije ruralne gradnje koja se trebala zaštititi prilikom izrade novih urbanističkih planova u Slavoniji. Smještene smo, u dogovoru s lokalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture i muzejom, kod jedne obitelji u prosperitetnom slavonskom selu poznatom po iznimno očuvanoj tradicijskoj arhitekturi. Naš je zadatak bio opisati načine upotrebe arhitekture, prilagodbe stanovanju, doznati što vlasnici kuća smatraju važnim za očuvanje, te predložiti stupanj zaštite. U dvotjednom istraživanju ostavljene smo same u selu i uživale smo gostoprimstvo dobrostojeće obitelji trgovaca i poljoprivrednika. U danima koji su prolazili, kolegica je imala znatno više uspjeha u osiguravanju "ulaska" u domove, lakše je obavljala razgovore, bila spretnija, kako mi se činilo, u komunikaciji s ljudima. Ja sam pak osjećala zavjet šutnje oko sebe i s nelagodom se žalila kolegici svake večeri po završetku dnevnih obilazaka. Do samog kraja boravka nije mi bilo jasno čemu pripisati moj neuspjeh u uspostavljanju kontakta s obiteljima u čije smo domove trebale ući. Nesporazum je razjašnjen pri samom kraju istraživanja kada me majka naše domaćice, žena u poznim godinama, pozvala na poslijepodnevnu kavu. U tom intimnom razgovoru gospođa je izrazila duboku žalost i zabrinutost zbog mojeg bivanja na terenu. Iskoristila je priliku da mi izrazi saučešće riječima, komentirajući u poluglasu: "Tako mlada, a u crnini!", te nastavila s negodovanjem: "I to što vas tjeraju da radite u tom stanju…" Na moje čuđenje koje je trajalo samo kratko, koliko mi je trebalo da provjerim da li sa mnom nešto nije u redu, shvatila sam da moja terenska "oprema" uključuje – crnu dolčevitu, crne hlače i crne "martensice". Uz usklik iznenađenja i očigledno olakšanje, kad sam shvatila da majka moje domaćice misli kako sam u fazi žalovanja za preminulim članom obitelji, ipak mi je trebalo vremena da objasnim da nisam u koroti. Zabrinuto vrćenje glavom i neodobravanje pokazivali su da nisam bila dostatno uvjerljiva te da sam neuspješno pokušavala obraniti svoje nadređene koji su me "u tom stanju primorali da radim". Ono što je za mene bio "zavjet šutnje", za moje sugovornike bio je način da mi iskažu tiho poštovanje i razumijevanje za situaciju. Ovaj crnohumorni primjer svakako može služiti kao ilustracija toga da se terenima moramo prilagođavati. Prije svega tako da ne uvrijedimo naše sugovornike, zbunimo ih ili, kao u mojem slučaju, zabrinemo. Drugim riječima, tereni će biti onoliko uspješni koliko smo kao etnolozi spretni i spontani u uspostavi kontakta. Isto tako, ovaj primjer poslužit će kao argument da čak ni činjenica da sam bila domaći etnolog na domaćem terenu nije pomogla da uspostavim "dobar odnos".

cus (1997), u svojoj kritici koncepta "uspostavljanja odnosa", naglašava da je put ulaska u zajednicu koji opisuju etnolozi često praćen narativom problema i da ga treba pomnije razmotriti, posebice stoga što u sebi podrazumijeva asimetrijski odnos moći i imperijalnu logiku. Jedan od ranih etnografskih opisa situacije kojom započinje etnografski teren i koju prepoznajemo kao krizu ulaska nalazimo već kod Bronislawa Malinowskog.

> Dobro se sjećam prvih posjeta urođeničkim selima tokom prvih tjedana; osjećaja *beznađa i očaja* poslije mnogih *upornih*, ali potpuno *bezuspješnih* pokušaja da stupim u *pravi dodir* s urođenicima, ili da se snabdijem bilo kakvim materijalom. Proživljavao sam periode utučenosti, tokom kojih sam se zakopavao u čitanje romana onako kako bi čovjek mogao početi piti u nastupu tropske depresije i samoće. (Malinowski 1979: 4, istaknula S. P.)

Kada govori o problemima "ulaska u zajednicu", Marcus (1997: 87) navodi da uspostavi odnosa najčešće prethodi narativ o teškom putu, ispunjenom "nesigurnostima, slučajnostima, etičkom ambivalencijom, strahom i sumnjom", kakav nalazimo već kod Malinowskog. Zbog toga je skloniji propitati skriveno značenje figure uspostave dobrog odnosa, koji ne stavlja etnologa u prvi plan, već problematizira kvalitetu i značenje odnosa između etnologa i njegovih domaćina i sugovornika. Marcus govori o "suučesništvu" kao novom načinu uspostavljanja odnosa. Suučesništvo (*complicity*) je obilježeno dvjema karakteristikama: idejom uspostave dobrog odnosa, ali i njegovim naličjem, kojeg naziva "zlim blizancem" koncepta uspostave odnosa. Koncept suučesništva "upućuje na potrebu ponovnog promišljanja antropologovog mjesta i pozicioniranja u odnosu na informanta" (ibid.). Prema Marcusu, "neproblematiziranje" suučesništva, kakvo pripisuje načinu na koji je Clifford Geertz pisao o uspostavi odnosa, omogućuje da uspostavljanje odnosa vidimo samo kao "razbijanje leda" ili uspostavljanje "zajedničkog interesa antropologa i informanta koji omogućava suptilno i obostrano razumijevanje" (ibid.: 89). Nadalje, Marcus smatra da je Geerztov "antropološko ironijski" stav o uspostavi odnosa neprihvatljiv, budući da u sebi krije prijevarnu narav koja određuje odnos etnologa i "informanta" u kojem su privremeni interesi dostatni da opravdaju istraživačevo ulaženje u zajednicu. Marcus, stoga, predlaže da se odnos etnologa i "informanta" redefinira kroz kolaboraciju koja "omogućava refleksiju kompleksnih odnosa, ambivalencija i nijansi" (ibid.: 93). Neironijsko suučesništvo, koje predlaže kao poželjnu vrstu odnosa, javlja se kao rezultat prekida s praksom lažnog suučesništva kakvo je obilježavalo imperijalno doba antropologije koje baštini neravnopravan odnos moći proizašao iz kolonijalnog nasljeđa i uspostavu "kompleksnog i involviranog suučesništva" etnologa i "informanta" koji se svojim odnosom pozicioniraju prema silama moći, odnosno nekom "trećemu" (usp. ibid.: 100). Na taj način sagledano, kompleksno i involvirano suučesništvo, predstav-

lja spoznajni aktivistički proces kojeg zajedno poduzimaju etnolog i "informant" da bi sporazumno i zajednički oblikovali neko znanje.

TROP

Druga po važnosti etnografska retorička figura koja se zaziva kod ulaska u teren je figura tropa. U etnografiju ju je uvela Mary Louise Pratt, američka književna teoretičarka, hispanistica i anglistica, svojom raspravom o načinu na koji etnolozi "dokazuju" svoj boravak na terenu. Pišući o literarnim konvencijama kojima se argumentira bivanje na terenu i izvornost etnografskog iskustva, Pratt je pokušala pokazati "vezu između osobnih narativa i neosobnog opisa" kakvima su konvencionalne etnografije stremile (1986: 28). Što Pratt podrazumijeva kada govori o tropu i zašto nam je trop važan, te na što upućuje kada raspravljamo o iskustvu terena? Kao sredstvo potvrde, osobni narativi koji se javljaju u etnografijama, to jest literarizirani opisi ulaska u teren i bivanja u njemu postali su dijelom etnografske konvencije pisanja koju nazivamo tropom. Pratt kaže da se tropi javljaju najčešće u uvodnim dijelovima etnografija kako bi "zazvali etnologov dolazak na teren, na primjer, način na koji stanovnici prihvaćaju [etnologa], polagan, agonizirajući proces učenja jezika ili nadilaženja odbijanja, bol i osjećaj gubitka kod odlaska" (ibid.: 31). Iako je pozicija tropa kao i vrednovanje u znanstvenom smislu "marginalno (…) ne može se reći da je on trivijalan", prije svega zato što "usidruje opis u autoritativno osobno iskustvo terena" (ibid.: 32). Time, zapravo, pokazuje na koji način etnolog spoznaje. Malinowski je te trenutke predočio riječima:

> Zamislite sebe kako, okruženi cjelokupnom svojom opremom, iznenada ostajete sami na tropskoj plaži u blizini urođeničkog sela, dok se čamac ili brodić koji vas je doveo gubi na vidiku. Pošto sa nekim susjedom-bijelcem, trgovcem ili misionarom podignete logor, ne ostaje vam drugi posao nego da odmah započnete svoj etnografski rad. Zamislite, dalje, da ste početnik, bez ikakvog iskustva i bez ičeg što bi upućivalo u rad, a nikog da vam pomogne. (…) Ovo je točan opis mog prvog započinjanja terenskog istraživanja na južnoj obali Nove Gvineje. (Malinowski 1979: 4)

Kao svjedočanstvo etnologovog dolaska i započinjanja rada, odnosno boravka na terenu te kao "pisanje" koje se najviše približava dokumentarizmu putopisa ili dnevničkog zapisa, tropi su konvencije kojima se bilješke prvih terenskih dojmova uvlače u kasniju argumentaciju proizvodnje etnografskog znanja stečenog boravkom na terenu. Scene ulaska postaju tako načini "evokacije terena koje lociraju autora i čitatelja u njima inicijalno strani svijet i dozvoljavaju autoru da stvori razumljiv svijet točno

onako kako je i njemu samom postajao razumljiv tijekom procesa istraživanja" (Kondo 1990: 7). Trop je zapravo "literarno realistički" način oblikovanja iskustva (usp. ibid.: 8) koji pokazuje kako je iskustvo koje donosimo s terena "osobno i locirano u osobu etnologa", kako je etnografsko istraživanje zapravo proces kojeg etnolog "prati u njegovom nastajanju", odnosno kako se "uzbudljivost i kompleksnost svakodnevice ne može zahvatiti teorijskim modelima koji počivaju na organizacijskim strukturama, 'tipičnim' individuama, referentnim konceptima i zazivanjem kolektivnog (…)" (usp. ibid.). Svojim objašnjenjem "tropa dolaska" Kondo pokazuje kako etnolog razumije svakodnevicu s kojom se susreće na svojem terenu i prisjeća da etnografski zapis traži pojašnjenje procesa spoznavanja, koji se može ostvariti kroz funkcionalnu upotrebu tropa i jasno definiranje etnologove pozicije u procesu etnografskog rada.

SUDIONIČKO PROMATRANJE

Uvriježeni termin kojim se ukazuje na najčešću strategiju etnografskog istraživanja je sudioničko promatranje ili promatranje sa sudjelovanjem. Tvorac te metodološke strategije je Bronislaw Malinowski, koji je u svojem čuvenom "Uvodu" u *Argonaute Zapadnog Pacifika* eksplicirao taj etnografski istraživački model. Kada pogledamo kako Malinowski piše o metodi, uočavamo da se u njegovu radu prije svega radi i govori o promatranju, a sudjelovanje se implicira, naime on je već tamo gdje promatra, pa je u prvom planu njegova modela češće navođeno direktno promatranje, no što je eksplicirano sudjelovanje. Iako je praksa koju je primjenjivao podrazumijevala izloženost etnologa svakodnevici njegovih subjekata i življenje/bivanje među njima, ta je tehnika tek naknadno dobila svoje revolucionarno značenje za antropologiju i postala konceptualizirana kao promatranje sa sudjelovanjem ili sudioničko promatranje.

Za Malinowskog, kao rodonačelnika "terenske" antropologije, promatranje je bio način na koji etnolog može "shvatiti ili zamisliti tijek svakodnevice" (1979: 16). Njegova se znanstvena metoda kristalizirala kroz načelo distinkcije etnologije spram anketa kojima, kako kaže, "nedostaje krvi i mesa" (ibid.). Kako bismo ukratko definirali "metodu" koju je Malinowski davno predložio kao novi put do spoznaja "zakonitosti", odnosno funkcionalnih i generalnih zaključaka o "tipičnim načinima mišljenja i doživljavanja koji odgovaraju institucijama i kulturi date zajednice" (ibid.: 21), potrebno je pokazati kao ju je zamislio njezin tvorac. Malinowski je metodu podijelio na dionice koje u sebi sadrže različite tehnike prikupljanja podataka i različitu vrstu podataka. Tri se tehnike i vrste podataka naglašavaju kao relevantne:

1. izrada "nacrta" društvene organizacije i "anatomije" kulture do koje se dolazi (sekundarnom) upotrebom statističkih metoda (korištenjem već postojećih podataka cenzusa, statistika i sl.)

2. zapis "imponderabilije svakodnevnog života" nastale "detaljnim promatranjima u obliku neke vrste etnografskog dnevnika, omogućenog bliskim kontaktom sa urođeničkim životom"
3. građa koja se zapravo pokazuje kao "lingvistički materijal" – a sastoji se od izvornih zapisa: transkripata, karakterističnih narativa, folklora i koja služi kao "corpus inscriptionum" – lingvistički i kulturni arhiv "mentaliteta" (usp. Malinowski 1979: 22-23).

Etnografski program koji ponudio Malinowski obilježio je i strukturirao etnografska istraživanja čitavog dvadesetog stoljeća tijekom kojih je doživio i niz promjena. Međutim, u jednoj je stvari iznimno značajan. Njegova je važnost u naglašavanju "neposrednog promatranja" (*direct observation*) te okretanja prema "izjavama domorodnog stanovništva", kojeg poznajemo kao etnografski zahtjev da se etnografijom zahvaćaju "njihovi svjetovi njihovim riječima" (usp. ibid.: 461). U okretanju "njihovim svjetovima", jedan sadržaj postaje posebno važan za etnologiju te određuje što i kako etnolog radi na terenu. Nazvan "imponderabilija[34] svakodnevnog života",[35] on podrazumijeva događaje iz dnevnih rutina, odnosno rutinu samu, ali i stanja i osjećaje, to jest "čitave nizove pojava od velikog značaja koje se *ne mogu zabilježiti ispitivanjem* ili prikupljanjem dokumenata, već moraju biti *promatrane* u svojoj punoj datosti" (Malinowski 1979: 17, istaknula S. P.). Okretanje imponderabiliji, neuhvatljivom, življenom i iskustvenom na taj je način postalo središnje mjesto etnografskog rada za buduće generacije etnologa.

Snažna privlačnost koju je ideja sudioničkog promatranja imala u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća i razlozi zbog kojih se prometnula u model možda se mogu pojasniti revolucionarnom suprotnošću spram kabinetskih komparativno etnoloških studija koje su mu prethodile. Recepcija promatračkog modela bila je velika i postavila je standarde za razumijevanje etnografskog terena i prakse. Razrada modela kristalizirala se u definiciji koja određuje sudioničko promatranje kao tehniku kojom se "podaci dobivaju tako da vlastito tijelo, osobnost, socijalnu situaciju *izložimo* okolnostima s ciljem fizičkog i ekološkog razumijevanja odnosa i reakcija drugih ljudi na društvene okolnosti u kojima se nalaze (…)" (Goffman 2001: 154, istaknula S. P.). Erving Goffman primijetio je također da ovu tehniku određuje "dubinska bliskost" (usp. ibid.). Ona se postiže "uranjanjem" (*immersion*) u okolnosti koje ne poznajemo, kojima svjedočimo, u kojima sudjelujemo i koje pokušavamo shvatiti. Radi se

34 Riječ imponderabilija označava samu bit neuhvatljive stvarnosti, koja se može osjetiti jedino tako da je se živi. Riječ je složenica, porijeklom iz latinskog; imponderabilan, -lna, -lno (*in – ne* + *ponderus*, 2. *ponderis*- teret) koji se ne može vagati, koji je bez težine; 1. stvari bez težine, sitnice, malenkosti; 2. ono što se ne može racionalno ocijeniti (Klaić 1989: 575).

35 Malinowski navodi kako u imponderabiliju "spadaju stvari kao što su rutina čovjekovog dana, detalji njegove tjelesne njege, način na koji priprema i uzima hranu; karakter društvenog života oko seoskih vatri, postojanje snažnih prijateljstava i neprijateljstava, kao i prolaznih naklonosti i odbojnosti…" (1979: 17).

o sposobnosti zahvaćanja smislenosti i značenja koje svojoj stvarnosti pridaju ljudi čiju stvarnost promatramo i u kojoj sudjelujemo (usp. Emerson, Fretz i Shaw 1995: 2). Radi se o stjecanju znanja "o njihovim svjetovima (*Weltenschauung*) ispričanima njihovim riječima" (Malinowski 1922: 517; Malinowski 1979: 461). Zapravo, radi se o drugom načinu imenovanja imponderabilije svakodnevnog života koja podrazumijeva zahvaćanje realnosti kakvom je vide i razumiju njezini protagonisti.

No, što zapravo danas razumijemo pod sudioničkim promatranjem i zašto je ono metodski važno? Prije svega, sudioničko promatranje "otkriva" stvari koje se ne mogu dohvatiti drugim metodama. Kada ga kombiniramo ili kompariramo sa situacijom intervjua koji nam ukazuje kako ljudi "doživljavaju" to što se događa i kako o svojem doživljaju pričaju (u razgovoru o događaju kao nekoj vrsti rekonstrukcije), postaje jasno da promatranje i sudjelovanje u aktivnostima zajednice pokazuje kako se ljudi "stvarno ponašaju" (usp. Bell 2002: 156). Ono je "korisno kada želimo vidjeti rade li ljudi zaista ono što tvrde da rade kada o svojim aktivnostima pričaju i ponašaju li se na način na koji tvrde" (ibid.). Iako se čini pretjeranim, mogli bismo se donekle složiti s tezom američkog sociologa Edwarda Lindemana koja upozorava na pojavu da se narativizacije događaja, priče o događajima i sami događaji često razlikuju pa zaključuje: "Želite li stvarno shvatiti što osoba radi, suzdržite se da mu postavite pitanje oko toga" (prema Gobo 2009: 5). Iako je navedena vrsta nepodudarnosti između pričanja i događaja poznata bihevioralnim sociolozima i psiholozima, ona u etnologiji predstavlja problem, budući da i to kako se ponašamo i kako predstavljamo naše ponašanje, kako nešto radimo i kako predstavljamo to što radimo predstavlja podlogu za razumijevanje kulturnog i društvenog života koje etnografija razmatra ravnopravno.

Dakle, sudioničko je promatranje iskustveno i otjelovljeno stjecanje znanja o nekom događaju ili situaciji koje se promatra kroz specifičan istraživački fokus (Murchison 2010: 86). Kako je uloga promatrača intrinzična etnologu, važno je naglasiti da nije svako promatranje etnografsko, odnosno da je fokusirano promatranje nešto više od zaticanja na nekom mjestu u kojem se događa neka vrsta društvene interakcije koju želimo shvatiti. Ono je složenije i sadržajnije od "višenja u kvartu", budući da traži od etnologa da se vodi onim fokusom koji je planiran u istraživanju kao njegovo istraživačko pitanje i da "promatra" čak i tada kada bi ljudski interes ili znatiželja za tuđe živote prestali u nekim drugim, svakodnevnim okolnostima. Iskustveno razumijevanje, koje je cilj sudioničkog promatranja, obuhvaća zahvaćanje ponašanja, stavova (reakcija) i emocija koje nam se pokazuju kao ključne za shvaćanje određene situacije (usp. ibid.: 91).

Dok su za etnologiju općenito prihvaćene miješane metode u kojima se ne pravi razlika između promatranja i sudjelovanja, nego se aktivnosti kontinuirano prepliću

i izmjenjuju onako kako to diktira terenska situacija, druge će društvene znanosti praviti razliku između promatranja i sudjelovanja, pri čemu će razlikovati dvije strategije kvalitativnih istraživanja: sudioničku i ne-sudioničku (Bell 2002: 156-157). Dok u prvima pokušavamo znanje steći dijeleći sve životne situacije, druga vrsta promatranja počiva na premisi da je istraživač distanciran od situacije promatranja, iako ne i prikriven, te se suzdržava od interakcije. Etnologiji je, pak, bliža metoda koja objedinjuje obje iskustvene tehnike spoznavanja. Neki će autori razlikovati nijanse u strategiji sudioničkog promatranja. Tako, primjerice, Goran Pavel Šantek pokazuje na vlastitom istraživanju preferenciju spram aktivno sudjelujućeg naspram potpunog sudjelujućeg etnologa (usp. Adler i Adler prema Šantek 2006: 59). Ta se razlika temelji na tome kako istraživač postavlja granice prema sudjelovanju u aktivnostima grupe, koje uloge bira, to jest koliko je selektivan prema ulasku u neke aktivnosti zajednice, odnosno kako se postavlja prema zahtjevima zajednice u smislu očekivanja od svojih i "adoptivnih" članova, poput etnologa na terenu. Kod aktivnog sudjelovanja istraživač nije potpuni član zajednice i izabire razinu "poistovjećivanja sa zajednicom", dok kod potpunog sudjelovanja istraživač preuzima sve uloge koje mu zajednica dodjeljuje.

Sudioničko promatranje bitno je jer se kroz njega "uče" rutine neke zajednice kao i one prakse koje izlaze izvan rutina te predstavlja strateški način razumijevanja načina na koji se odvija kompleksna društvena i kulturna dinamika neke grupe. Sudioničko promatranje, stoga, traži "vrijeme" u kojem će se moći zahvatiti izgovoreno, prešućeno i neizgovoreno neke kulture, blizinu koja je više od fizičkog bivanja na nekom mjestu, u nekom događaju; traži onu vrstu pažnje prema detalju i cjelini, pojedincu i kolektivu koju možemo zahvatiti tek kad s velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti kakvo bi se ponašanje od nas očekivalo da se nalazimo u istoj situaciji, kao i to kakvo se ponašanje nikako ne bi toleriralo ili bi izazivalo negodovanje. Sudioničko promatranje tako postaje implicitno učenje o kulturnim kompetencijama grupe, oblik "etnografske resocijalizacije" dok se pred etnologom život odvija takav kakav je.

INTERVJUI

Dvije su tematske cjeline koje valja raspraviti u dijelu o intervjuiranju kao etnografskoj metodi. Prva je oblikovanje provizornog niza pitanja kojima ćemo se voditi kroz intervju, a druga je način vođenja intervjua. Oba su aspekta iznimno važna. Ovdje ćemo predstaviti polustrukturirani intervju kao najčešći oblik etnografskog intervjua te načelno prepoznavanje važnosti otvorenog intervjua za etnografska istraživanja.

Ipak, zbog sve većeg pritiska etičkih povjerenstava koja traže da se prilikom prijave istraživanja razviju "instrumenti" – liste pitanja koje će se slijediti u etnografskom intervjuu (usp. Charmaz 2011: 30), bit će potrebno pokazati kako koncipirati listu načelnih tematskih cjelina i potpitanja u polustrukturiranom intervjuu. Kako bi se zadržala logika otvorenosti etnografskog intervjua, potrebno je oblikovati hodogram intervjua dostatno koncizno da bi bio odobren, a opet dovoljno otvoreno kako bi se mogao prilagoditi "eksploratornoj" prirodi etnografskog istraživanja koje traži da se na terenu propituju određene teme, ali rijetko kad pristaje na planirano i kontrolirano intervjuiranje kao tehniku pribavljanja podataka.

Prije svega, valja definirati intervju i polustrukturirani tip intervjua. "Intervju je interpersonalna situacija, konverzacija između dvaju partnera o temi koja ih obostrano zanima" (Kvale i Brinkmann 2009: 123). Polustrukturiranim intervjuom "želimo dobiti opis života našeg sugovornika, tako da nam objasni značenje događaja ili pojava o kojima se razgovara; sastoji se od niza tema koje će se prodiskutirati, kao i nekih potpitanja" (ibid.: 124). Kod takvih intervjua raspored/hodogram pitanja nije čvrsto određen, sljedovi tema mogu se mijenjati onako kako to nameće dinamika razgovora ili priroda situacije.

Kako bismo shvatili značenje koje naši sugovornici pripisuju temi o kojoj razgovaramo, potrebno je odgovoriti na pitanja poput što i kada te zašto se nešto dogodilo, no jedno od središnjih pitanja je kako naši sugovornici objašnjavaju to o čemu govore. Polustrukturirani etnografski intervju bavi se nekom temom. Najsličniji je konverzaciji o nekoj temi, pri čemu etnolog usmjerava razgovor prema ključnim točkama koje ga zanimaju u okviru teme. Takav tip intervjua ne mora nužno imati razvijen set pitanja, već se fokusira na tematsku cjelinu o kojoj se slobodno razgovara, a temu određuje sugovornik (usp. Bell 2002: 141). No, za razliku od konverzacije koja je neformalna i neobvezna, intervju ima razvijene protokole i formaliziran je kroz dogovor oko intervjua, pretpostavljeno vrijeme koje će se posvetiti razgovoru, formu bilježenja intervjua. Kako nam je za provođenje intervjua često važno da smo zadovoljili formalne pretpostavke i dobili odobrenje institucije u okviru koje provodimo istraživanje potrebno ga je prethodno isplanirati. Čak i polustrukturirani intervju prethodno planiramo! U raspisu središnjeg istraživačkog pitanja i potpitanja kod planiranja istraživanja odredili smo generalni smjer našeg budućeg istraživanja. Kako bismo ta pitanja razradili u hodogram polustrukturiranog intervjua potrebno je raspisati listu pitanja koja će nam na najuvjerljiviji način omogućiti da se upoznamo s iskustvima naših sugovornika koja su nam važna da odgovorimo na istraživačka pitanja. Kod oblikovanja polustrukturiranog intervjua stalno se vraćamo na središnje istraživačko pitanje, odnosno ono što želimo znati o našoj temi. Naša pitanja moraju moći usmjeriti intervju na istraživačko pitanje. Pripremamo ih kao niz ili set pitanja koja dodjeljujemo temama i rafiniramo kako se ne bismo ponavljali i kako bismo zahvatili

temu što kompleksnije. Priprema hodograma tema/potpitanja mora slijediti logiku od lakših prema složenijim pitanjima, od općenitih uvida prema osobnom i "intimnom" iskustvu naših sugovornika.

Kathy Charmaz predlaže da se hodogram planira kroz tri faze: 1) inicijalna/uvodna pitanja; 2) središnja ili glavna pitanja; 3) završna pitanja. Fazom inicijalnih (uvodnih) otvorenih pitanja pokušavamo steći općenite dojmove o problemu/temi. Ta grupa pitanja otvara intervju, a pitanja se oblikuju tako da pozivaju sugovornika da nam kaže nešto o temi, npr: "Možete li mi reći kako se dogodilo…?"; "Kada ste se prvi put susreli s…?"; "Možete li nam opisati taj događaj…?" itd. (usp. Charmaz 2011: 30).

Središnja ili glavna pitanja konkretnija su i traže specifične podatke o iskustvu. Ta su pitanja individualizirana i pozivaju sugovornika da pojasni specifičnu situaciju tako da se propituje što je specifično iskustvo, događaj značio za njega, kako se odvijao, kako se osoba ponašala u danim okolnostima, što je činila, kako je reagirala na neke okolnosti u događaju. Neka od tipskih pitanja bila bi: "Što ste mislili o tome…?"; "Tko je sve sudjelovao u…?"; "Kako je izgledao jedan dan, tipičan dan…?" (usp. ibid.: 31).

Završna pitanja imaju za svrhu pojasniti neke od odgovora na središnja pitanja. Njima želimo provjeriti jesmo li dobro shvatili što nam sugovornici govore, tražimo pojašnjenje toga kako naši sugovornici gledaju na svoje iskustvo. Također, ona zatvaraju intervju pa stoga sadrže i pitanja kojima etnolog zatvara intervju te obvezno sadržavaju i pitanje o tome jesmo li kao istraživači propustili naznačiti nešto što bi po shvaćanju naših sugovornika bilo važno napomenuti u vezi teme. Neka od tipičnih pitanja bila bi: "Što je za vas najvažnije u tom iskustvu…?", ili: "Postoji li nešto što nismo dotaknuli, a mislite da je jako važno ako želimo shvatiti što se događa kad…?"

Na taj način grupirana pitanja omogućavaju da našeg sugovornika upoznamo s temom, usredotočimo se na glavna istraživačka pitanja i ostavimo mogućnost da pojasnimo nedoumice oko odgovora.

Iako se čini jednostavnim, sastavljanje pitanja za intervju potrebno je ipak osvijestiti i tehnički kako bi nam sam razgovor bio što lakši, a naša pitanja bila što bolje usmjerena na pribavljanje podataka o temi istraživanja. Steinar Kvale i Sven Brinkmann (2009: 135-136) odlično ukazuju na to da se vještina intervjuiranja može naučiti. Kako bi pojasnili kako pristupiti planiranju i realizaciji polustrukturiranog intervjua, predložili su da prije svega promislimo o vrstama pitanja koja možemo postavljati. Kvale i Brinkmann pitanja dijele na uvodna, ohrabrujuća, produbljujuća, specificirajuća, direktna, indirektna, strukturirajuća, tišinu/šutnju kao pitanje, interpretirajuća pitanja. Niže je prikazano objašnjenje modeliranja ovih pitanja s praktičnim primjerima (ibid.):

1. Uvodna pitanja (*introductory*): "Možete li mi reći nešto o…?"; "Sjećate li se tog događaja…?"; "Možete li detaljnije opisati to što se dogodilo…?" Zanima nas osobno iskustvo, kako su naši sugovornici doživjeli to o čemu pričaju, kako ih se dojmio događaj.
2. Ohrabrujuća pitanja (*fallow up questions*) motiviraju sugovornika da nastavi govoriti o nečemu, a motiviran je neverbalnim načinom (klimanjem glave) ili verbalnim poticanjem od strane istraživača da se razgovor nastavi u već postojećem smjeru (riječima – "da", "htjeli ste reći", "aha"…, ponavljanjem ključnih riječi koje vam je sugovornik uputio).
3. Produbljujuća pitanja (*probing*): "Možete li reći nešto više…?"; "Sjećate li se još kojeg sličnog primjera…?" Želimo motivirati sugovornika da pojasni to što govori.
4. Specificirajuća pitanja (*specifying*) pokušavaju dobiti precizniji odgovor koji bi uputio na to kako je sugovornik postupio u određenoj situaciji; pitanja koja vraćaju fokus na točan događaj. "Kako ste se vi osjećali tom prigodom?"; "Što ste točno rekli taj put?"; "Kako ste postupili…?"
5. Direktna pitanja (*direct*) razrađuju specifična pitanja pokušavajući dobiti konkretan odgovor na nešto što je ostalo nedorečeno u specifičnom pitanju, a tiče se konkretne situacije i načina na koji je sugovornik reagirao u konkretnom slučaju.
6. Indirektna pitanja (*indirect*) pokušavaju doznati kako sugovornik vidi tuđe ponašanje u danoj situaciji koja je predmet intervjua.
7. Strukturirajuća pitanja (*structuring*) vraćaju nas na temu razgovora kad osjetimo da je intervju izašao izvan okvira: "Možemo li se vratiti na problem o kojem smo razgovarali?"; ili: "Uveo bih još jednu temu u razgovor…"
8. Tišina (*silence*): pitanje koje proizlazi iz tišine, ohrabrujuće šutnje koja implicira da razumijete da sugovornik ima emotivnu reakciju ili traži neko vrijeme da nađe odgovor na vaše pitanje, a vaša šutnja ili pauza i odlaganje sljedećeg pitanja dozvoljava sugovorniku da nastavi s odgovorom. Šutnju koristite kao neizgovoreno potpitanje i ohrabrenje, odnosno interes da se razgovor nastavi.
9. Interpretirajuće pitanje (*interpreting*) podrazumijeva parafraziranje pitanja, traži pojašnjenje izrečenog te se najčešće postavlja kao: "Možete li mi pojasniti…?"; "Jesam li ispravno shvatio…?"; "Jeste li time (ponovite odgovor koji traži pojašnjenje) željeli reći da…?"

Nakon što smo definirali listu tema i potpitanja kojima ćemo se voditi u intervjuu, potrebno je isplanirati kada ćemo i gdje provesti intervju, s kime, koliko će intervju trajati, povesti računa o tome trebaju li nam formalne dozvole za intervjuiranje te, u

konačnici, prirediti obrasce za informirani pristanak i protokol kojim ćemo predstaviti istraživanje.

Tehnika intervjuiranja praktični je aspekt izvedbe intervjua u konkretnim okolnostima. Kako voditi polustrukturirani intervju, iznimno je važno pitanje. Ove se tehnike uče prije svega vježbom i praksom, no neki od navedenih prijedloga Kvalea i Brinkmanna odlično ukazuju na to da se vještina intervjuiranja može naučiti. O trenutku kada započinjemo naš intervju potrebno je znati još neke konkretne stvari. Prije početka intervjuiranja dužni smo se ponovno predstaviti (iako smo to napravili već kod dogovaranja intervjua), upoznati sugovornika s ciljem intervjua (sadržaj protokola), predviđenim trajanjem intervjua, pitati imaju li kakva pitanja u vezi s intervjuom, zatražiti dozvolu za intervju (popunjavanje obrasca informiranog pristanka ili snimiti usmeno danu dozvolu), najaviti snimanje intervjua. Iako se u etnografskom intervjuu ova faza može odvijati vrlo neformalno, kroz nju je potrebno proći kako zbog obveza proizašlih iz istraživačkih protokola, odnosno profesionalnih standarda, tako i zbog elementarnih pravila pristojnosti.

U ovom trenutku vaš intervju može započeti!

Osim što ćete slijediti tematske cjeline koje ste odredili u rasporedu/hodogramu intervjua potrebno je obratiti pažnju na neke od zdravorazumskih savjeta o procesu intervjuiranja.

Savjeti za intervju koje nam nude Kvale i Brinkmann (2009: 45) kažu:

1. Slušajte – ne govorite!
2. Ne prekidajte sugovornika.
3. Pustite da vaša šutnja odredi potencijalni smjer ili nastavak intervjua.
4. Ne ulazite u spor sa sugovornikom.
5. Obratite pažnju na ono što je kazano, što se izbjegava reći i što se ne može izreći bez vaše pomoći.

Ovim savjetima mogu se pridodati savjeti poput: ne antagonizirajte svoje sugovornike, pazite da vaše istraživanje ne ugrozi reputaciju discipline, budite pošteni i radite s integritetom, odnosno ne obećavajte svojim sugovornicima ništa što nećete ispuniti, pazite na privatnost i gradite povjerenje (usp. Bell 2002: 144-145).

PRAKTIČNA PITANJA ZA RASPRAVU I ZADACI:

Kako definiramo sudioničko promatranje?

Što znači imponderabilija?

Što je osnovno obilježje polustrukturiranog intervjua?

Promislite svoje istraživačke teme kako biste mogli sastaviti listu pitanja.

Priredite raspored intervjua po temama i pitanjima kojima razrađujete teme tako da odgovaraju dinamici etnografskog intervjua.

8.

PRORADA ZBILJE: TEHNIKE BILJEŽENJA I ANALIZIRANJA ETNOGRAFSKIH PROMATRANJA I INTERVJUA

Michael Agar, nastojeći objasniti odnos etnografije i teorije, ustvrdio je da je svrha etnografije da "pomaže (…) etnografu da opservacije pretvori u objašnjenja za koja će članovi zajednice [koju se istražuje] reći da predstavljaju moguća tumačenja onoga što se događa" (2008: 131). Jednom kada je teren započeo, krećemo s intenzivnim bilježenjem naših terenskih iskustava. Bez obzira na to radi li se o sudioničkom promatranju, razgovorima ili intervjuu, oni se tijekom terenskog rada i neposredno nakon njega iz zabilješki doživljaja i audio zapisa pretvaraju u crtice, kratke bilješke (*jottings*), terenske bilješke ili dnevničke bilješke (*fieldnotes*), odnosno transkripte. Mogli bismo reći da je "velik dio terena zapravo organizirano pričanje, a etnografski tekst je manje-više kreativno nametanje reda velikom broju razgovora od kojih se sastoji teren" (Appadurai 1988: 16). "Nametanje reda" započinje već fazom bilježenja i analitičkog procesuiranja bilješki koje obilježava fazu tekstualizacije terenskog rada u kojoj se dojmovi, opažanja, promišljanja iskustava stečenih na terenu ili tijekom intervjua pretvaraju u prve konkretne tekstualne bilješke, potom analitičke kategorije i teme.

Stoga u ovom poglavlju namjeravamo odgovoriti na pitanje: što "donosimo" s terena kao podatak i kako procesuiramo podatke koji će postati osnova budućih etnografskih tekstova?

Najčešće su to raznorodni tipovi informacija, u različitim medijima, prije svega: vizualni materijal, zapisi opažanja u obliku bilježaka (kratke bilješke, terenske bilješke, dnevničke bilješke), digitalni audio zapis (transkript intervjua). Ti materijali predstavljaju građu, odnosno podatke s kojima započinje analitički dio etnografije. Oni su, kako je rečeno, podloga za kvalitativnu analizu značenja.

BILJEŠKE

Emerson, Fretz i Shaw kažu da su terenske bilješke "opisi iskustava i promatranja koje je istraživač prikupio tijekom intenzivnog i angažiranog sudjelovanja" (1995: 4-5). To su zapisi onoga što smo "vidjeli, čuli i iskusili na terenu" (ibid.: 16). Bilješke se javljaju u obliku crtica ili kratkih bilješki, terenskih bilješki i dnevnika terena. Iako ćemo se često oslanjati na naše dojmove, svojevrsne "mentalne bilješke" koje nam se usijecaju kao trajni podsjetnik s terena, etnologov posao na terenu ipak je znatno složeniji i sjećanje koje nam ostaje s terena često neće biti dostatan niti poticajan izvor za pisanje etnografskog teksta. Kako bismo što ranije započeli s bilježenjem dojmova i iskustava koji će nedvojbeno postati građa za kasnije pisanje, razvijeni su tekstualni mehanizmi za njihovu proradu. Zato govorimo o "proradi zbilje", iako se zapravo radi o pokušaju bilježenja i tekstualizacije iskustava na koje ćemo se kasnije oslanjati kao na važan i pouzdan izvor podataka s terena. Ti će podaci kontekstualizirati razgovore i intervjue, situirati događanja, evocirati ljude, mjesta i događaje, vrijeme provedeno na terenu.

CRTICE ILI KRATKE BILJEŠKE (JOTTINGS)

Zapisane kao podsjetnici, crtice ili kratke bilješke doslovno označavaju šture natuknice zabilježene tijekom svakodnevnog terenskoga rada. To mogu biti "uhvaćene" fraze, riječi, kratice (usp. Emerson, Fretz i Shaw 1995: 19), dojmovi o okolnostima, na brzinu zapisane ideje proizašle iz neke situacije na koje ćemo se vratiti kod pisanja terenskih bilješki ili dnevnika terena. Kratke bilješke služe kao podsjetnik, nastaju u hodu, mogu biti pisane osobnim stenogramskim stilom, dovoljno jasnim da se iz njih daju rekonstruirati terenske bilješke, odnosno voditi terenski dnevnik. Iako su potpuno osobne te mogu izgledati nedosljedne i nesistematične, važno je shvatiti da nam informacije koje u njih zapisujemo mogu biti korisne za detaljno pisanje terenskih bilješki. Kratke bilješke i terenske bilješke razlikuje, prije svega, opseg i lokacija na kojima nastaju, iako im je cilj srodan. One u oba slučaja predstavljaju podatke dobivene sudioničkim promatranjem, odnosno boravkom na terenu. Kratke bilješke oblikuju se prema sljedećim načelima: 1) inicijalnih impresija (okusa, mirisa, zvukova, opisa fizičkog okoliša, osjećaja) poveznih s terenom; 2) ključnih događaja (tijek neke aktivnosti, okolnosti i emocionalnih reakcija povezanih s aktivnostima, dinamike) (usp. ibid.: 26-28).

Kratke bilješke koristimo kao "mnemotehnička sredstva" koja nam omogućavaju da fraze, riječi, dijelove zabilježenih razgovora kasnije proširimo u sistemske bilješke. Emerson, Fretz i Shaw (ibid.: 30-33) predlažu da bilježimo verbalne i neverbal-

ne znakove, interakciju i značenje koje s njom povezujemo. Ti će kratki podsjetnici strukturirati dulje i opsežnije bilješke koje pišemo izvan terenskog okružja, na dnevnoj bazi, u obliku dnevnika kojim strukturiramo istraživačku svakodnevicu i rezultate svakog provedenog dana na terenu.

TERENSKE BILJEŠKE ILI TERENSKI DNEVNIK (FIELDNOTES, FIELD DIARY, FIELD JOURNAL)

Prave terenske bilješke, suprotno očekivanju, nastaju izvan konteksta terena. Njih pišemo "za stolom", izmaknuti iz neposrednih okolnosti, događaja, situacija koje smo promatrali ili u kojima smo sudjelovali, a o kojima smo vodili kratke bilješke. Terenske bilješke u punom smislu najsrodnije su zapisima vođenim dnevničkim ritmom, svakoga dana nakon obavljenog terena. One služe fiksiranju dojmova s terena i trebale bi osigurati stabilan izvor informacija jednom kada teren zgotovimo. Kako se po napuštanju terena ne bismo oslanjali samo na sjećanje, terenske bilješke i njihov redovit, dnevni ritam pokazat će nam kako smo napredovali u terenu, što smo iz dana u dan smatrali važnim za zabilježiti, koga smo susretali, u kojim okolnostima, što smo zamjećivali, osjećali i smatrali važnim za fiksirati. Terenske bilješke pišu se s očekivanjem da će ih, s vremenskim odmakom od terena, čitati sam etnolog. Ako izuzmemo snimljene intervjue, one će biti jedini izvor informacija s konkretnog terena. Zato sve informacije koje u njima nalazimo: one koje kontekstualiziraju svaki pojedini dan istraživanja i specifično promatranje ili sudjelovanje, one koje opisuju aktere događaja, događaj, interakciju, emocionalne dojmove postaju komplementarna građa koju ćemo analizirati u pisanju etnografskog teksta.

Terenske bilješke su opisi/deskripcije izlazaka na teren, napisane u prvom ili trećem licu. Emerson, Fretz i Shaw (1995: 60) navode da ovakve bilješke možemo pisati tako "kako su se odvijale" – kronološki ili fabularno, redom pojavljivanja ili događanja, odnosno kao "sveznajući pripovjedači", budući da nam je u trenutku kad ih pišemo poznat čitav događaj pa će naše fiksiranje događaja moći krenuti od bilo koje tematske točke, naglaska koji smatramo važnim za pojedinačno promatranje te se kretati oko navedene teme slijedom našeg (predanalitičkog) akcentuiranja promatrane situacije. U tom smislu, naše su bilješke svojevrsni siže radnje zabilježen prema važnosti i redom, odnosno prioritetima koje nameće etnolog.

Emerson, Fretz i Shaw (ibid.: 67) daju detaljne upute o elementima terenskih bilješki. One se sastoje od:

1. opisa okolnosti u kojima se odvijao događaj ili situacija koju smo pratili (opis scene)

2. predstavljanja dijaloške situacije kojoj smo svjedočili (doslovno, direktnim navodima dijaloga ili parafraziranjem)
3. karakterizacije ljudi koje smo susreli (opisom izgleda, odjeće, ponašanja, reakcija).

Nakon što smo definirali aktere, događaj, vrijeme, okolnosti odlučujemo se prikazati ih kroz: a) epizode; b) terenske priče. Odluka o formi u kojoj sastavljamo bilješke tehničke je naravi. Epizode su bilješke o nepovezanim, jednokratnim događajima kojima smo u trenutku bivanja na terenu poklonili pažnju i za koje vjerujemo da ukazuju na važan aspekt svakodnevnog života kojem smo svjedočili. Terenske priče su, s druge strane, "serije povezanih epizoda" kroz koje se pokazuje događaje kako se odvijaju u nekom dužem vremenskom trajanju. One mogu povezivati ljude ili događaje, odnosno slične aktivnosti koje čine logičnu cjelinu (usp. Emerson, Fretz i Shaw 1995: 90).

Na kraju, vođenje bilješki ostavlja prostor za komentiranje naših vlastitih zapažanja. Taj aspekt vođenja bilješki predstavlja rani oblik analitičkog tretiranja građe i služi tome da "pojasnimo" značenje bilješki, ali i za uspostavljanje veze s ranijim bilješkama ili nam daje ideju za smjer kojim naš teren treba krenuti u narednim danima (usp. ibid.: 67). Refleksivne bilješke pokazuju da je već faza bivanja na terenu dio analitičkog postavljanja prema istraživanju.

TRANSKRIPTI

Po završetku intervjua, vaši podaci predstavljaju zapravo zvučnu snimku intervjua, kao i bilješke koje ste pisali neposredno tijekom ili nakon završenog intervjua. Transkripti su linearni i doslovni prijepisi snimljenih razgovora ili intervjua. Kako se radi o "prijenosu" zvučnog zapisa u tekst, važno je napomenuti da se u tom postupku gube svi podaci koji nisu zabilježeni sredstvima koja smo koristili za snimanje razgovora. Zbog toga transkripti intervjua moraju sadržavati "napomene za čitanje" doslovnih zapisa.

Osim osnovnih podataka o mjestu, voditelju intervjua, intervjuiranoj osobi (demografskim podacima), sredstvu kojim je snimljen, transkript sadrži i kratak opis okolnosti u kojima je intervju proveden te dojmova koje je etnolog imao tijekom intervjua. Transkript intervjua bilježi pitanja i odgovore te pojašnjenja odgovora u obliku didaskalija (uputa – kratkih objašnjenja neverbalnih ili verbalnih znakova koji će nam pomoći pri čitanju intervjua). Ti parajezični elementi ukazuju, primjerice, na ugodu ili neugodu tijekom intervjua, posebice u vezi nekih tema o kojima se razgovaralo tijekom intervjua (usp. Murchison 2010: 74).

Tekstualizacijom intervjua pretvaramo govornu situaciju u tekst podložan analizi! Sama transkripcija tehnički je i vremenski zahtjevan posao. Smatra se da transkripcija traži pet do deset puta više vremena od samog trajanja intervjua. Ovisno o protokolima kojima se vodilo istraživanje, završene transkripte valja pohraniti u arhiv institucije u okviru koje se istraživanje provodilo. Kompletnu arhivsku dokumentaciju istraživanja čine bilješke i transkripti kao i vizualni materijali istraživanja. No ovdje vrijedi napomenuti da u slučajevima posebno osjetljivih tema transkripte možemo i moramo šifrirati, i to tako da umjesto imena i prezimena intervjuirane osobe u zaglavlju transkripta intervjua zapisujemo dodijeljenu šifru. Popis imena sudionika/sugovornika u istraživanju s pripadajućim šifrarnikom pohranjujemo kao odijeljeni dokument u arhiv institucije. Pristup šifrarniku, odnosno kompletnoj građi moguć je tek uz dopuštenje čelnika institucije i poštovanje principa privatnosti, kako se naknadnim korištenjem podataka ne bi ugrozila privatnost i anonimnost sudionika istraživanja.

Standardni oblik transkripta sadrži tri cjeline: zaglavlje, kratak opis okolnosti (do 250 riječi) te pitanja i odgovore u slijedu kojim se odvija razgovor. Transkripti imaju ujednačen izgled:

Naslov: Transkript razgovora/intervjua (broj)

Naslov projekta:

Tema razgovora/intervjua:

Razgovor/intervju vodila/o:

Ime i prezime/šifra sugovornika/kazivača/informanta:

Demografski podaci o sugovorniku/kazivaču/inofrmantu:

Mjesto razgovora/intervjua:

Datum razgovora/intervjua:

Početak i kraj; trajanje razgovora/intervjua:

Medij/tehničke karakteristike aparata, audio zapisa:

Kratak opis okolnosti razgovora/intervjua:

(P)itanje:

(O)dgovor:

Transkript razgovora ili intervjua predstavlja prijenos izgovorenog u tekst koji će se analitički obrađivati u postupku kodiranja. On je jedan od osnovnih oblika građe ili izvor podataka s kojima započinje i na kojima se temelji analiza. Transkript poštuje sve govorne odlike jezika, prenosi razgovor poštujući žargonska, kolokvijalna i vernakularna obilježja izgovorenog kako bi se u što većoj mjeri sačuvala govorna obilježja kazivanja.

KODIRANJE

Analitički proces obrade svih podataka koje smo prikupili na terenu nazivamo kvalitativnim kodiranjem. Taj postupak započinje procesuiranjem bilješki – njihovom obradom na razini rečenice, tema i kategorija, a potom i analitičkom obradom koju bismo mogli opisati kao inskripciju, odnosno proces upisivanja značenja. Pojašnjavajući funkciju etnografije, Clifford Geertz svojevremeno je napomenuo da se radi o aktivnosti kojom etnolog "zapisuje društveni diskurs: on ga bilježi" (usp. Geertz 1998: 30). Koristeći pritom pojam inskripcije, Geertz nam pokušava reći da je postupak zapisivanja društvenog diskursa više od doslovnog prijenosa izgovorenog u tekst. Proces inskripcije ili zapisivanja pokazuje se kao pokušaj pripisivanja ili, točnije, upisivanja značenja u izgovoreno, promatrano i zabilježeno. Taj postupak zapravo tumači izgovoreno, odnosno pokušava razumjeti i odrediti što je kazano. Razlika izgovorenog i kazanog najsličnija je razlici sadržaja i poruke. Upravo u toj razlici, u tumačenju ili određenju smješta se postupak interpretacije, odnosno početak procesa analize.

Cathy Charamaz (2011: 43) opisuje kodiranje kao proces "definiranja toga o čemu govore podaci". To je kategoriziranje podataka i njihovo imenovanje pojmovima koji će ih istovremeno konceptualno definirati. Charmaz taj postupak naziva i "etiketiranje" podataka. Drugim riječima, radi se o postupku kojim izgovoreno pretvaramo u kazano, postupku određivanja značenja podatka, odnosno, "o prvom koraku kojim se pomičemo od konkretnih izjava sadržanih u podacima prema procesu analitičke interpretacije" (ibid.).

Različiti su načini jednostavnog kodiranja koje se ne služi profesionalnim operativnim sustavima.[36] Prije započinjanja konačnog interpretativnog aspekta etnografskog rada, bilješke i transkripte potrebno je preliminarno organizirati te tematski i kategorijalno proraditi. Cilj "procesuiranja bilješki – kodiranja i memosa" (Emerson, Fretz i Shaw 1995: 142) proizvođenje je "koherentnog i fokusiranog analitičkog materijala", koji će moći posredovati vaša zapažanja, a čitatelju etnografije dati uvid o društvenoj i kulturnoj realnosti koju ste promatrali. Što to točno znači? Prije svega, pred etnologom je masa nekoherentnih zapisa: bilježaka, transkripata koji su nastali na terenu. Prvi postupak koji predviđa analiza je 1) (dubinsko) čitanje vlastite građe, odnosno vraćanje građi kao tekstu ili svjedočanstvu o vlastitom terenu, nakon kojeg slijedi 2) analitičko kodiranje terenskih bilješki ili etnografsko kodiranje. Dubinskim čitanjem ponovno se upoznajemo sa svom prikupljenom građom i pokušavamo je zahvatiti u cjelini i potom razumjeti. Nastojimo sadržajno obuhvatiti sve aspekte podataka dobivenih u istraživanju.

36 Složeniji operativni sustavi kodiranja kojima se kvalitativno kodiranje obavlja uz pomoć posebnog softvera su Qualitative Data Analysis Program i Atlas.ti. Qualitative Data Analysis.

Kada smo se "iznova" upoznali s građom, slijedi jednostavno kvalitativno kodiranje. Emerson, Fretz i Shaw (ibid.: 143) predlažu dvije tehnike kvalitativnog analitičkog kodiranja: otvoreno kodiranje i fokusirano kodiranje. Otvoreno kodiranje podrazumijeva da se terenskim bilješkama i intervjuima vraćamo tako da ih čitamo rečenicu po rečenicu (usporeno čitanje) i pokušavamo identificirati, odnosno oblikovati "ideje, teme ili pitanja koje nam sugeriraju" terenske zabilješke. Tim postupkom nastojimo opisati građu tako da bilježimo ideje koje nam se nameću čitajući građu redak po redak. Fokusirano kodiranje, s druge strane, označava tematsko (pre)grupiranje građe ili klasificiranje koje pokušavamo tematski povezati, odnosno kategorizirati.

Jednostavno otvoreno kodiranje možemo raditi tako da tekst podijelimo na dva stupca, pri čemu ćemo lijevu stranu ostaviti za transkript, a na desnoj strani pisati otvorene kodove . Kodiranje možemo izvesti i umetanjem komentara u word dokumentu. Jednostavno otvoreno kodiranje sastoji se od jedne rečenice kojom pokušavamo odrediti što je "kazano" svakom rečenicom.

Jednostavno fokusirano kodiranje olakšat ćemo si tako da tematske cjeline koje smo izdvojili kao važne, zanimljive i ključne za proučavanu temu obojimo u različite boje. Potom ćemo tematskim cjelinama ili srodnim nizovima nastojati odrediti indeksnu kategoriju koja služi kao ključ za tumačenje teme. Kategorije razvijamo kako bismo pojasnili značenje neke pojave. Za upisivanje analitičkih ili indeksnih kategorija koje povezujemo ili asociramo s pojedinim cjelinama također možemo koristiti sistem umetanja komentara.

Otvoreno i fokusirano čitanje građe usmjerava se nizom pitanja koje imamo na umu čitajući građu. Ono se vodi idejom da građa sama nudi pretpostavke za oblikovanje teorije.[37] Kada govorimo o početku kodiranja zapravo pokušavamo iznaći odgovore na pitanja tipa: o čemu naši podaci govore?, što nam sugeriraju? (usp. Charmaz 2011: 47; Emerson, Fretz i Shaw 1995: 146).

37 Ovakav slijed oblikovanja teorijskih uvida iz građe počiva na ideji da se početni istraživački problem mijenja s obzirom na podatke koji izranjaju iz etnografskog istraživanja. Osnovno polazište utemeljene teorije (*grounded theory*) (usp. Charmaz 2011: 16-17) je da postupak prikupljanja podataka prethodi razvoju teorije zbog čega su pobornici tog metodološkog pravca skloniji pristupati društvenim procesima kao emergentnim pojavama, zbog čega teorijski okviri i kategorije i istraživačke hipoteze više štete razumijevanju društvenog života no što ga pokušavaju zahvatiti. Iz tog razloga utemeljenu teoriju možemo sagledati kao "način saznavanja o svijetu koji proučavamo i metodu za razvoj teorija" (ibid.: 10). Usredotočene na prikupljanje "gustih podataka", poput etnografije, fleksibilne u metodama i vrsti podataka, s posebnom usmjerenošću na procese, aktivnosti, agensnost, interakciju (ibid.: 22), tehnike utemeljene teorije daju etnografskom istraživanju srodne podatke. Važnost utemeljene teorije počiva u elaboriranom postupku obrade kvalitativnih podataka.

MEMOS

Sljedeći korak u kvalitativnoj analizi podataka opisujemo izradom memosa. Proces izrade memosa označava međukorak između kodiranja i početka pisanja strukturiranog teksta (usp. Charmaz 2001: 73; Emerson, Fretz i Shaw 1995: 155-157, 162-166). Pisanje memosa najsličnije je pokušaju pretvaranja kodova u analitičke kategorije. Njegova najvažnija uloga jest da se odvija kao apstrahiranje ideja iz građe i pokušaj oblikovanja teorijskih kategorija koje nam nudi preliminarna analiza. Charmaz pokazuje da se izrada memosa temelji na povezivanju i komparaciji postojeće kodirane građe s ciljem da se ista razumije, ali i dobiju nove ideje (usp. Charmaz 2011: 73). Pisanje memosa podrazumijeva deskribiranje i objašnjavanje građe "u ključu" kroz kategorije i koncepte koji su razvijeni kodiranjem građe, odnosno koji proizlaze i koje stvaramo iz građe. Emerson, Fretz i Shaw razlikuju inicijalne i integrativne memose, a Kathy Charmaz (2011: 80-90) govori o ranim i razvijenim memosima.

Njihovo temeljno razlikovanje sastoji se u tome da prvi odgovaraju na pitanja što se zapravo događa i predstavljaju jezgrovitu, istraživačevu deskripciju onoga što ljudi rade, govore da rade, što se događalo, kako objašnjavaju to što se događalo. Drugim tipom memosa pokušavamo objasniti opisani sadržaj tako da kreiramo analitičke kategorije, pratimo kako se kategorije mijenjaju, nadopunjavaju, povezujemo razvijene kategorije s argumentima i započinjemo komparativni postupak. Komparacija podataka kod Kathy Charmaz razvijena je faza koja obuhvaća usporedbe analiziranih podataka dobivenih iz različitih izvora; u njima se prati razvoj narativa kod istih sugovornika tijekom vremena, međusobno uspoređuju preliminarne i analitičke kategorije, niže kategorije i više ili opće kategorije, konceptualne kategorije te, u konačnici, rezultati analize (konceptualne kategorije i argumenti) s postojećom literaturom (usp. ibid.: 81). Izradom "nacrta", odnosno deskriptivnog i objasnidbenog memosa za svaku od analitički obrađenih tema završava faza analitičkog kodiranja i započinje pisanje znanstvenog, odnosno etnografskog teksta.

PRAKTIČNA PITANJA ZA RASPRAVU I ZADACI:

Što podrazumijevamo pod etnografskim podacima?

Što su etnografske bilješke i koja im je funkcija?

Što etnolozi bilježe na terenu?

Kako objašnjavamo inskripciju kao postupak fiksiranja terenskih iskustava?

Koja je funkcija jednostavnog kodiranja?

Napravite jednostavnu analitičku obradu transkripta; izdvojite teme i analitičke kategorije.

9.

ETNOGRAFSKO PISANJE: FUNKCIJE ETNOGRAFSKOG TEKSTA I STILOVI AUTORSTVA

Analiza kulture intrinzično je nepotpuna. (Clifford Geertz 1998: 44)

Posljednja cjelina u izlaganju etnografije kao spoznajnog procesa nužno završava pisanjem etnografskog teksta. Budući da etnografiju ovdje shvaćamo prije svega kao proces spoznavanja, posebnu pažnju posvećujemo funkcijama etnografskog teksta i stilovima etnografskog autorstva. Obje su teme snažno određene stavom da etnografija nije sadržana samo u procesu "promatranja/gledanja svijeta", to jest da je njezina prava funkcija "viđenje svijeta", razumijevanje svijeta (usp. Walcott 2005).

Dvije su funkcije etnografskog teksta: interpretacija i kulturna kritika. O opisu kao preduvjetu interpretacije govorili smo i ranije. Pomak od kulturnog opisa prema razumijevanju ili kulturnoj interpretaciji, poznatoj i pod nazivom tumačenje kulture, ukazuje na izmijenjeni naglasak cilja etnografije. Dok bi, s jedne strane, njezin cilj bio sadržan u deskripciji i klasifikaciji, s druge je strane njezin cilj shvaćen kao interpretacija, odnosno tumačenje, ali i društvena kritika.

Prvu veliku revoluciju u promišljanju funkcije etnografije napravio je otac interpretativne antropologije Clifford Geertz svojom knjigom *Tumačenje kultura* (1973, 1998a). Geertz svoj epistemološki stav objašnjava idejom da je kultura sustav značenja kojemu pristupamo kao semiotičkom problemu. Zbog toga antropologiju ne možemo promatrati kao "eksperimentalnu znanost u potrazi za zakonitošću, već interpretativnu znanost u potrazi za značenjem" (usp. Geertz 1998: 11).

No, kako to radimo? Nakon što smo zadovoljili zahtjeve koji prethode "potrazi za značenjem", odnosno djelomice ili u cijelosti odradili "pisanje izvještaja, uspostavu odnosa, odabiranje informatora, transkribiranje tekstova, izvođenje genealogija, mapiranje terena, vođenje dnevnika", preostaje procedura koja zapravo "definira etnografski poduhvat", a Geertz je naziva "gustim opisom" (*thick description*,[38] usp. Geertz

38 Koncepti gustog i tankog opisa zapravo su prijevodi engleskih pojmova *thick* i *thin description*. U prijevodu knjige *The Interpretation of Cultures* na srpski jezik, pojmovi se navode kao "podroban opis" i "grubi opis".

1998a: 6, 12). Koncept "gustog opisa" posuđen je od britanskog filozofa Gilberta Ryla te uzet kao primjer kojim će se pokazati što znači kulturna interpretacija. Gusti je opis pokušaj zahvaćanja punog smisla, to jest značenja neke opservirane akcije, događaja (ibid.: 12-13), dok bi njegovo naličje, "tanki opis" (*thin description*) zahvatio prirodni oblik i tehničku pojavnost neke pojave. Razlika između gustog i tankog opisa pojašnjena je primjerom očnog tika, odnosno namigivanja i parodijskog imitiranja tika i namigivanja. Etnologova uloga u pothvatu gustog opisivanja, pojednostavljeno rečeno, sastoji se u tome da uoči, shvati i objasni razliku između refleksnog kontrahiranja kapka (kao prirodne činjenice) i komuniciranja kontrahiranjem kapka (kao kulturne činjenice koja u nekom komunikacijskom sustavu posreduje poruku). Kada se poruka s promatranjem prebaci u domenu društvenog diskursa, funkcija etnologije postaje njegovo "bilježenje". No to bilježenje, kako smo već napomenuli, nije jednostavno bilježenje "događaja govorenja", to jest izgovorenog, već je bilježenje ili interpretacija "kazanog" (rečenog, odnosno iskazanog). U tom je smislu cilj zabilježiti sadržaj, misao, suštinu, odnosno značenje govorenja, a ne događaj govorenja (Ricoeur prema Geertz 1998: 31). Uloga interpretacije ili tumačenja povezuje se s pokušajem shvaćanja ili zahvaćanja značenja onoga što smo vidjeli ili zapisali. Etnografski opis više je, dakle, od prakse opisivanja. Kako bismo objasnili karakteristike *etnografskog opisa*, odnosno gustog opisa možemo reći da je on 1) interpretativan, 2) "interpretira tijek društvenog diskursa", 3) spašava kazani/izgovoreni diskurs od propadanja, on ga fiksira (Geertz 1998: 33). Njegova je karakteristika i da je mikroskopski, budući da zahvaća odraze makroskopskih pojava na svakidašnjoj razini, tako da "male činjenice govore o velikim temama" (usp. ibid.: 37).

Korak dalje od shvaćanja etnografske prakse kao prakse interpretacije ili tumačenja kulture predstavljala je antropološka revolucija, koja je antropologiju povezala s projektom kritike kulture. George Marcus i Michael Fischer (1986, 2003) autorski je dvojac koji je obilježio razdoblje od sredine osamdesetih godina dvadesetog stoljeća svojom knjigom *Antropologija kao kritike kulture*. Nastala kao reakcija na shvaćanje etnografije kao prakse opisivanja, ali i prakse interpretiranja, teorija antropologije kao kritike kulture počiva na uvjerenju da je etnologija znanost snažno određena sustavima moći. "Etnografija je promućurno smještena između moćnih sustava značenja", kaže James Clifford (1992: 104), pa se može reći da "ona opisuje procese inovacije i strukturacije, ali je istovremeno dio tih procesa" (ibid.). George Marcus i Michael Fischer stoga etnologiju vide kao znanost "osjetljivu na povijesni kontekst vlastite produkcije" i znanost koja u svojoj suvremenoj inačici ne želi proizvoditi tumačenja koja bi "fiksirala nepromjenjive društvene ili kulturne oblike" (2003: 36). Već su rani oblici etnografija svoj cilj sagledavali ne samo u predstavljanju nepoznatih svjetova, nego u "remećenju kulturne samodopadnosti" (usp. Marcus i Fischer 2003: 131). Cilj modernih etnografija ponekad je bio prikrivena kritika vlastite kulture ("buržoa-

skog života srednje klase, masovnog liberalizma"), koja se temeljila na propedeutičkom modelu proizašlom iz mogućnosti da se podaci o drugim svjetovima usporede s vlastitim kulturnim sustavima (usp. ibid.). Bitan zaokret u učinkovitosti i utjecaju antropologije kao kulturne kritike događa se nakon trenda repatrijacije, koji se povezuje s okretanjem interesa prema vlastitim kulturnim i društvenim svjetovima. Pokret antropologije kao kritike kulture, koji zaživljuje jače u osamdesetim godinama dvadesetoga stoljeća, svoje preteče ima već na početku dvadesetog stoljeća da bi se nastavio tijekom šezdesetih godina u dvama osnovnim stilovima: epistemološkoj kritici (spoznajnoj kritici) i svojevrsnoj kritici svakodnevice.

Marcus i Fischer smatraju da epistemološka kritika pažnju posvećuje sadržaju stavova, vrijednosti i ideala, te njihovih nositelja i zagovornika; odnosno kritika je ideoloških obrazaca, sustava. Cilj joj je demistifikacija: "otkrivanje interesa unutar i iza kulturnih značenja izraženih u diskursu, razotkrivanje (…) dominacije i moći, pa stoga često nastupa i kao kritika ideologije (Marcus i Fischer 2003: 134). Kritika svakodnevnih oblika života podrazumijeva usmjerenost prema empirijskom kako bi se poduzela "analiza društvenih institucija, kulturnih oblika i obrazaca svakodnevnog života" (ibid.). Povijesnim modelima kritike kulture zajedničko je "posvećivanje pažnje ideologiji i društvenom životu, (…) prikaz *pozicioniranja* kritičara, (…) obveza na nuđenje alternative u odnosu na ono što se kritizira" (ibid.: 135).

Dvije su tehnike kritike kulture koje se usmjeravaju na domaće (tuzemne) teme:

1. epistemološka kritika (*epsitemological critique*)
2. interkulturno supolaganje (*intercultural juxtaposition*).

Obje predstavljaju osnovne kritičke strategije vođene postupkom defamilijarizacije. Pojam koji u antropologiju uvode Marcus i Fischer (ibid.: 159) preuzet je iz suvremene književne teorije, odnosno književnoteorijskog pravca ruskog formalizma (usp. Biti 2000: 146, 341). Kao umjetnički postupak "očuđivanje" (defamilijarizacija) označava "narušavanje automatizma percepcije" (usp. ibid.: 341). U antropologiji označava slične spoznajne procese koji ciljaju naznačavanju neprepoznatog u poznatim kontekstima, dekontekstualizaciji, rekontekstualizaciji, očuđivanju zdravorazumskog i rutinskog, te svaku vrstu spoznajnog izmicanja iz "ugodnog" promatranja i neproblemske interpretacije.

Primjena spoznajnih postupaka defamilijarizacije u antropologiji pokazuje se kao kritički postupak kroz dvije navedene tehnike. Defamilijarizacija kao epistemološka kritika označava "temeljito propitivanje načina na koji obično razmišljamo (kako bismo se uhvatili u koštac s onim što se u europskim pojmovima smatra egzotičnim). Donošenje uvida s periferije natrag u središte kako bi se izazvala pomutnja u našim

ustaljenim načinima mišljenja i pojmovnog predočavanja" (Marcus i Fischer 2003: 160). Ona, na neki način, u sebi sadržava zahtjev za razobličavanjem, paralaktičkim izmicanjem iz ustaljenih pozicija promatranja, rašomonske efekte nastale kroz tehnike zauzimanja različitih stajališta ili perspektiva.

Defamilijarizacija pomoću interkulturalnog supolaganja naslanja se na tradiciju konvencionalnih modernih etnografija koje su bile izvedene u "prostorima drugosti" kako bi se ostvarilo "povezivanje etnografije obavljene u inozemstvu s etnografijom obavljenom u tuzemstvu", pri čemu "činjenice jedne kulture upotrebljavamo kao spoznajno sredstvo za razumijevanje teme u tuzemstvu" (ibid.).

Obje su tehnike bitno određene idejom problematizacije znanja kao takvog i u svojem središtu imaju pitanje o funkciji antropologije. Obje posebnu pažnju posvećuju potrebi da se znanje legitimira kroz "specifikaciju diskursa u etnografiji" pod kojom podrazumijevamo etnološko samopropitivanje o tome "tko govori, tko piše, gdje i kada, pod kojim zakonskim ili povijesnim ograničenjima" (Clifford 1992: 110).

STILOVI AUTORSTVA

James Clifford (1992) pokazao nam je da analiza etnografskih tekstualnih oblika i etnografske tekstualne prakse bitno pridonosi razumijevanju znanja koje etnologija i kulturna antropologija pokušavaju proizvesti. Tematizirati ulogu etnologa u proizvodnji znanja znači definirati autorske pozicije i načine na koji etnolog uspostavlja argumentaciju iskustvenog bivanja na terenu. U odabiru strategija etnografskog autorstva pokušavamo definirati način na koji se prikazuje etnografovo iskustvo dodira/kontakta, odnosno susreta. Problematizacija etnografskog autorstva i iz njega proizašlog autoriteta obuhvaća, među ostalim, niz pitanja na koje se njome pokušava odgovoriti: kako (adekvatno) pisati o etnografskom iskustvu?, koju poziciju zauzeti u predstavljanju iskustva? (uključiti ili isključiti kazivače u proces pisanja, pisati u prvom licu jednine, pisati u prvom licu množine, pisati kao sveznajući pripovjedač, pisati iz biografskog iskustva)?, tko posjeduje moć reprezentacije u etnografskom tekstu?; trebaju li etnografske studije biti kolaborativne?

Središnje pitanje uspostave autorstva i uspostave autoriteta proizlazi iz procesa u kojem se intenzivno terensko iskustvo etnologa "prebacuje" u tekstualnu formu. Drugim riječima, tekstualizacija etnografskog istraživanja pokušava "neposlušno" iskustvo slušanja i promatranja pretvoriti u zapis koji ima znanstveni autoritet (usp. Clifford 1983: 120). James Clifford pokazuje da se "etnografska znanost ne može razumjeti i odvojiti od općih političko epistemoloških rasprava i pisanja o reprezentira-

nju drugosti" (ibid.). U svojoj studiji "On Ethnographic Authority" (1983), Clifford pokušava historizirati i analizirati razvoj oblika etnografskih tekstova s obzirom na to kako su autori u njima argumentirali svoje iskustvo terena, izvodili zaključke, situirali svoje sugovornike i sebe kao nositelje znanja.

Clifford (1983) raspoznaje tri vrste autoriteta: 1. iskustveni (*witnesed by the writer*), 2. interpretativni, 3. diskurzivni: dijaloški i polifoni.

Iskustveni autoritet (usp. ibid.: 121-129), kao povijesno najupečatljiviji i najdugovječniji model, obilježava početke stvaranja profesionalnog terena s kojim povezujemo niz ključnih obilježja. Prije svega, on se očituje u pokušaju distanciranja profesionalnog etnografa od amatera postupcima zazivanja analitičkih tehnika i modela znanstvene interpretacije; prihvaćanja kulturnog relativizma kao spoznajnog stava te prihvaćanja normativnog standarda (dugotrajnog boravka na terenu, sustavnog pokrivanja tema); poznavanja jezika (vernakul); naglašavanja značaja i moći opservacije/promatranja (u kojem se kultura gleda kao ansambl karakterističnih ponašanja, ceremonija i gesti koje može zabilježiti samo pažljiv promatrač); razlikovanja površnog interesa prema kulturnom inventaru i analize; svijesti o nemogućnosti zahvaćanja i reprezentacije "kulture kao cjeline"; i, u konačnici, svijesti da se etnografskim radom može dohvatiti sinkronijska razina pojave zbog čega su dijakronijski procesi izmaknuti iz obuhvata etnografija koje su konstruirane oko metode promatranja sa sudjelovanjem.

Interpretativni autoritet, čiju pojavu povezujemo prije svega s Cliffordom Geertzom (1983: 130), svoje polazište ima u drugačijem modelu povezivanja iskustva i interpretacije. Interpretacija koja se temelji na "filološkom modelu tekstualnog 'čitanja' pojavila se kao sofisticirana alternativa" iskustvenom autoritetu, pokušavajući ukazati na to da je etnografska konstrukcija znanja o kulturama svojevrstan "kreativan proces" dodjeljivanja značenja. Stav po kojem je kultura "asemblaž tekstova" koji se etnografskom tekstualizacijom dešifrira postaje ključan za razumijevanje interpretativnog autoriteta etnologa. Interpretativni autoritet počiva na ideji tekstualizacije – pretpostavki svake interpretacije – koja čin interlokucije (dijaloškog ili konsenzualnog sporazumijevanja, razgovora oko znanja) odvaja od procesa interpretacije. Inzistiranjem na procesu interpretacije kao središnjem "činu" pisanja etnografije, ovaj oblik autoriteta i etnografskog autorstva snažno je obilježen "autonomijom" etnologa u oblikovanju znanja.

Diskurzivni autoritet (Clifford 1983: 134-135) gradi se oko ideje da je znanje rezultat intersubjektivnog čina i potencijala kojeg nosi razgovorna situacija između etnologa i njegovog sugovornika. U tom smislu, i tekstualizacija etnografskih podataka može biti samo nastavak dinamičnog kolaborativnog odnosa etnologa i njegovog

sugovornika. Etnografija nastaje u jezičnom činu u kojem se suočavaju dvije ili više osoba. Etnografija ne može biti monološka apstraktna, autoritativna, interpretacija tekstualizirane realnosti; ona je uvijek plod odnosa.

Stoga modeli etnografskog autoriteta koji se nazivaju diskurzivnima uvijek pokušavaju ili se brinu da reprezentiraju istraživački kontekst i situacije, te često poprimaju oblik "rasprave", kako bi izrazili napetosti i dinamiku razgovora ili pregovaranja o značenju neke pojave. Diskurzivne etnografije temelje se na uvjerenju da nema neutralne pozicije na terenu, a sam proces spoznavanja obilježen je odnosima moći.

Dijaloški oblik diskurzivnog autoriteta u prvi plan stavlja okolnosti i intersubjektivne elemente spoznavanja. No iako je u svojem pokušaju zapravo zasnovan na poštovanju pregovaranja o značenju, Clifford navodi da on u svojoj tekstualiziranoj formi ipak predstavlja tek reprezentaciju dijaloga (usp. Clifford 1983: 134), budući da tekstualni autoritet još uvijek počiva na etnologu.

Polifoni autoritet, kao ekstremni oblik stajališta o tome kako pisati suvremenu etnografiju, odnosno reprezentirati istraživane subjekte, dovodi u pitanje pisanje kao proces koji se povezuje samo s etnologom. Zasnovan na principu polifonije/heteroglosije on zaziva mehaniku kolaborativnog pisanja ili svojevrsnog koautorstva, odnosno eksperimenta u pluralnom autorstvu u kojem će i etnolog i njegov sugovornik podjednako uspostaviti dijaloški autoritet i autorstvo nad tekstom (usp. ibid.: 136-137).

Kao oblik eksperimentalnog pisanja i zaokreta u razumijevanju epistemoloških pretpostavki etnološkog znanja, diskurzivni autoritet vodi računa o tome da prikaže rezultate interpretacije, ali i sam proces interpretacije kao sastavni dio etnografije. U eksperimentalnom pisanju etnografija se sagledava kao hermeneutička znanost koja pokušava ukazati na svoje narativne strategije i načine oblikovanja diskursa (usp. Marcus i Cushman 1982: 25-26). U pokušaju da pokažu svijest o diksurzivnom oblikovanju znanja i poziciji etnologa suvremene će etnografije radije posegnuti za refleksivnim odlomcima no radikalnom tekstualnom kolaboracijom. Zbog toga govorimo o tome da suvremene etnografije jasno ukazuju na svoju "logiku prakse", pod čime podrazumijevamo pokušaj refleksivnog pisanja o vlastitim metodološkim sredstvima, alatima i teorijskim okvirima koje upotrebljavamo u konstrukciji znanja. Također, ona ima svoj autokritični element, zbog kojeg Georg Marcus antropološku refleksivnost vidi kao nešto više od esencijalne refleksivnosti (refleksivnosti vidljive na razini jezika, prvog lica u kojem autor piše). Antropološka refleksivnost promišlja način na koji se tekstualno konstruira antropološki subjekt i oblikuje antropološki glas (Marcus 1994: 399).

Refleksivnost je vidljiva, kako smo već naznačili, u fazama oblikovanja terena i samom terenskom radu. No najvidljivija je u fazi tekstualizacije ili pretvaranja etnografskih podataka u antropološki tekst.

PRAKTIČNA PITANJA ZA RASPRAVU:

Kako Geertz objašnjava funkciju etnografije?

Koje vrste tehnika kritike kulture poznajemo?

Što označava defamilijarizacija?

Što je etnografski autoritet i koje stilove autorstva poznajemo?

10.

ZAKLJUČAK

Ovaj je priručnik nastao kako bi popratio prva etnografska istraživanja studenata etnologije i kulturne antropologije, odnosno, odgovorio na najčešće postavljana pitanja, nedoumice i nepoznanice, možda čak i strahove povezane s pitanjem: kako odraditi etnografski teren? Radi se o priručniku koji prati sklisku metodološku prirodu etnografskih istraživanja, osvjetljuje neizrečeno i samorazumljivo, pokušava ocrtati "zdravorazumska" znanja i vještine koje se prešutno prenose "s koljena na koljeno" svake nove generacije etnologa i kulturnih antropologa. Za našu je struku postalo potpuno prihvaćeno održavati disciplinarno uvriježeno razumijevanje da je etnografija stvar snalaženja u trenutku kad se etnolog nađe među ljudima, odnosno pretpostavku da će se nešto promatrati, u nečemu sudjelovati i da ćemo pokušati obaviti što više neformalnih razgovora i ciljanih intervjua s osobama za koje vjerujemo da su njihova znanja ključna za razumijevanje društvene situacije ili kulturnog fenomena kojim se bavimo. To prešutno izbjegavanje da se definira etnografska metoda od strane etnologa (kao i neobjašnjiva volja sociologa, socijalnih psihologa, pedagoga koji su se okrenuli etnografiji kao metodi direktnog stjecanja znanja u fizičkim kontekstima koje istražuju, to jest u neposrednim kontaktima sa zajednicom ili grupom) oprimjerili su možda najsmješnije Martyn Hammersley i Paul Atkinson (2002) prepričavši anegdotu, tada etnologinje na pragu profesionalizacije, Laure Nader i njezina mentora Alfreda Kroebera. Priča kaže da je Laura Nader uoči svojeg prvog pravog etnografskog terena zapitala profesora Kroebera za savjet o tome kako da odradi teren. Kroeber je, izbjegavši metodološko rigidan odgovor, posegnuo za disciplinarnom anegdotom vezanom uz profesora Clyda Kluckhohna. Antropološka legenda kaže da se Kluckhohn, upitan za isti savjet od strane svojeg studenta, okrenuo prema biblioteci, posegnuo za najvećom i najdebljom knjigom na polici, predao je studentu i rekao: "Samo naprijed i napravi isto" (Hammersley i Atkinson 2002: 23).

Kako ovaj priručnik ipak pokušava demistificirati dijelove etnografskog terena, tako je i savjet "samo naprijed i napravi isto" tek djelomično uzet u razmatranje. On, doduše, u sebi sadrži jednu važnu ideju – da biti etnolog znači imati snage suočiti se s nepoznatim i da je ta vrsta "obreda prijelaza" koji etnolog poduzima u svojem prvom istraživanju važan element za lišavanje straha od susreta s "drugim". No drugi dio savjeta koji glasi: "napravi isto", može se i dosljednije izložiti, osim da se studentima

ostavi da izvedu rekonstrukciju postupaka svojih "kolega" čitajući objavljene etnografske studije. Naravno da i ta aktivnost može biti korisna budući da pruža priliku učenja na tuđim uspjesima i greškama. Osim toga, ima smisla i kao analitička vježba detektiranja metodoloških pasusa u etnološkim i kulturnoantropološkim tekstovima, jer se njome možemo upoznati s metodološkim konvencijama na terenu i konvencijama pisanja o korištenoj metodologiji.

Ovaj priručnik popraćen je malim pojmovnikom koji služi orijentaciji u pojmovima s kojima se svakodnevno susrećemo čitajući metodološku literaturu na engleskom jeziku i ne znajući kako da ih prevedemo na domaći jezik struke. Ni u kojem slučaju lista pojmova koja nam može biti korisna nije iscrpljena. Ona predstavlja izbor iz pojmova s kojima se najčešće susrećemo u metodološkoj literaturi i literaturi na koju se naslanja kolegij "Metodologija etnologije i kulturne antropologije".

U konačnici, nadam se da je cilj ovog priručnika barem donekle ispunjen i da je "mehanika" jednostavnog istraživanja prikazana dostatno jasno. Također se nadam da priručnikom nije narušena "mistika" etnografskog terena. Ukoliko je ipak tako, sva krivnja ogoljavanja svakodnevice etnografskog istraživanja samo je moja i uvjerena sam da će svaki pojedinačni teren koji provedete kao studenti biti ispunjeniji osobnim i profesionalnim postignućima no što se to ovdje moglo predstaviti.

11.

POJMOVNIK

Autobiografija – u etnologiji označava modalitete uključivanja etnografskog sebstva (osobnog iskustva etnografa) u procese kreiranja istraživanja, istraživanje i oblikovanje rezultata

Autoetnografija, autoantropologija – pravac u etnologiji i kulturnoj antropologiji koji polazi od pretpostavke da su osobne karakteristike istraživača bitne za način na koji razumijemo svijet; autoetnografsko istraživanje polazi od tvrdnje da su osobno istraživačevo iskustvo, njegovi stavovi i vrijednosti konstitutivni za proces spoznavanja

Autokulturna defamilijarizacija – koncept razvila Valentina Gulin Zrnić, povezujemo ga s okolnostima istraživanja u etnografiji bliskog; podrazumijeva spoznajni postupak koji preduvjet u spoznavanju bliskog vidi kroz izmicanje iz ustaljenih i zdravorazumskih, interioriziranih mišljenja i praksi

Autsajderski etnolog – koncept povezan s istraživanjem zajednice čije je temeljno određenje kulturna različitost i geografska udaljenost

Bliska drugost – koncept povezan s istraživanjem etnografu bliskih svjetova u kojem se prepoznaju elementi drugosti na domaćem terenu

Čuvari ulaza (*gate keepers*) – ključne osobe u nekoj zajednici ili grupi koje svojom simboličkom pozicijom kontroliraju pristup grupi (omogućavaju ga ili sprječavaju); slično: ključni informanti

Defamilijarizacija – kritička strategija "ustrajnog propitivanja", koncept su u antropologiji primijenili i razvili George Marcus i Michael Fischer; razlikujemo defamilijarizaciju kao epistemološku kritiku i defamilijarizaciju kao interkulturalno supolaganje: prva podrazumijeva podrivanja zdravorazumskog mišljenja, očuđivanje poznatog i domaćeg, dekontekstualizaciju; dok druga koristi "supolaganje" kao spoznajno sredstvo kritike tako da kulturne i društvene uvide o inozemnim kulturama putem mehanizma kulturnog relativizma pretvara u kritički alat za analizu domaćeg društvenog i kulturnog sustava

Etički kodeks – niz principa ili normi kojima profesionalne organizacije oblikuju temeljne vrijednosti struke; uključuje i pravila za postupanje u tipičnim djelatnostima struke; za etnologe to su najčešće istraživački, muzealni ili konzervatorski rad i nastavni rad

Etnologija kod kuće – vrsta etnografskog istraživanja na domaćem terenu, u angloameričkoj antropologiji poslije kolonijalizma polazi od pretpostavke rapatrijacije antropologije, odnosno okretanja interesa prema domaćim temama

Etnografsko istraživanje – iskustveno istraživanje kulturnih i društvenih procesa

Etnolog početnik (*apprentice ethnographer*) – status etnološkog istraživača prije stjecanja doktorata, označava ovladavanje pravilima profesije

Etnologija bliskoga – istoznačnica s etnografijom kod kuće ili insajderskom etnologijom

Etnologija i kulturna antropologija – grana antropološke znanosti usmjerena na istraživanje kulturnih i društvenih procesa i njihovih materijalnih i nematerijalnih manifestacija

Implicitni ili konkludentni pristanak – kulturno specifičan pristanak na istraživanje dan u kulturno specifičnom kodu iz kojeg se može nedvojbeno zaključiti da osoba izražava volju da sudjeluje u budućem istraživanju; može biti dan verbalnom ili neverbalnom gestom, izjavom i drugim prepoznatim praksama oko kojih postoji općeprihvaćeni kulturni konsenzus

Imponderabilija – ili imponderabilija svakodnevnog života, pojam Bronislawa Malinowskog, od latinske složenice *in* + *ponderus* = neuhvatljivo, označava pojave iz svakodnevnog života koje se ne daju zahvatiti pričanjem o njima, već opažanjem i razumijevanjem proizašlim iz dubinskog poznavanja rutina i prepoznavanja njihovog značaja

Informirani pristanak/pismo suglasnosti (*informed consent*) – pisano zatražen pristanak na sudjelovanje u istraživanju, dan dobrovoljno, bez prisile i s potpunim znanjem o temi, svrsi i ciljevima istraživanjima te mogućim posljedicama istraživanja

Insajderski etnolog – koncept povezan sa statusom etnologa koji istražuje vlastitu zajednicu, grupu

Inskripcija (*inscription*) – postupak tumačenja izgovorenog; potraga za značenjem ili kazanim izgovorenog (povezuje se s Cliffordom Gertzom)

Interpretativna antropologija – antropološka teorija koju je razvio Clifford Geertz; definira proces etnografije; semiotičku vježbu interpretiranja/tumačenja

Intervju/polustrukturirani – interpersonalna, dijaloška situacija dviju ili više osoba u kojoj se raspravlja o nekoj temi; polustrukturirani intervju je tematski vođen intervju s otvorenim pitanjima koja ne sugeriraju odgovor niti očekuju jednoznačni odgovor

Ključni sugovornici, informanti (*key informants*) – osobe koje u nekoj zajednici ili grupi imaju jaku simboličku poziciju te su u stanju pružiti najveći izvor informacija, odnosno mogu osigurati lakšu dostupnost informacija kroz vlastitu društvenu mrežu

Kodiranje – analitička tehnika obrade kvalitativnih podataka; u svojem jednostavnom obliku podrazumijeva tematsku obradu podataka, kategoriziranje i razvijanje analitičkih koncepata

Kratke bilješke (*jottings*) – vrsta kratke terenske bilješke u obliku crtica ili natuknica koja se vodi na terenu kao podsjetnik za oblikovanje terenskih bilješki

Kritička antropologija – antropološki pravac kasnih osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća koji pisanje etnografije shvaća kao politički i društveni čin, a funkciju etnologije vidi u propitivanju ideoloških sustava i analizi društvenih i kulturnih oblika svakodnevnog života; poznata i pod nazivom antropologija kao kulturna kritika ili antropologija kao kritika kulture

Lokalnost – antropološki konstrukt pod kojim se podrazumijeva shvaćanje lokacije u njezinom fizičkom i interakcijskom, kulturnom i društvenom smislu

Memos – analitička zabilješka nastala nakon kodiranja koja povezuje etnologovu refleksiju i teorijski okvir ili koncept s postojećom građom; služi razvijanju koncepata i oblikovanju teorijskih uvida iz podataka prikupljenih na terenu

Multilokalna etnografija (*multi-sited ethnography*) – povezujemo je s teorijom Georgea Marcusa; podrazumijeva uzajamnu uvjetovanost makro sistema i klasičnih "mjesta" etnografskog istraživanja te ukazuje na transformaciju klasične konceptualizacije etnografskog predmeta, mjesta i subjekta uzimajući u obzir globalne ekonomsko-političke procese

Plan ili dizajn istraživanja (*research plan, research design*) – neformalna razrada, plan ili nacrt istraživanja koji prethodi izradi prijedloga istraživanja; svrha mu je definirati sve korake koji prethode (etnografskom) istraživanju

Prijedlog istraživanja (*research proposal*) – formalni dokument kojim se istraživanje prijavljuje nadležnom tijelu, instituciji; sastoji se od naziva istraživačkog projekta, kratkog opisa istraživanja, kratkog pregleda literature, definiranog središnjeg istraživačkog pitanja, tj. problema i tri do pet razrađenih istraživačkih pitanja, osvrta na metode i definiranja svrhe istraživanja; najčešće sadrži i nacrt upitnika/pitanja za intervju i etičku izjavu o neštetnosti istraživanja te formalno pripremljen protokol s obrascem pisma suglasnosti

Radikalna drugost (*radical otherness*) – koncept povezan s tradicionalnim shvaćanjem etnografskog koje obilježava egzotičnost antropološkog premeta

Refleksivnost (*reflexivity*) – konstitutivni dio procesa propitivanja uloge etnologa u nastajanju etnografije; označava samo-analitičko propitivanje alata, metoda i teorija

Repatrijacija antropologije – zahtjev za povratom antropološkog interesa prema domaćim terenima i domaćim temama koji slijedi trend dekolonijalizacije antropologije u drugoj polovici dvadesetog stoljeća

Sudioničko promatranje – iskustveno i otjelovljeno stjecanje znanja o svjetovima dalekih ili bliskih drugih koje se temelji na promatranju i sudjelovanju u svakodnevnim rutinama

Sugovornici (*informants*, *interlocutors*, *collaborators*) – osobe s kojima razgovaramo ili ih intervjuiramo s ciljem prikupljanja podataka u etnografskom istraživanju; u kontekstu hrvatske etnologije ravnopravno se upotrebljavaju pojmovi: kazivač i sugovornik (pojmovi informant i interlokutor nisu ušli u sustavnu upotrebu u etnologiji i kulturnoj antropologiji)

Terenske bilješke (*fieldnotes*) – vrsta iscrpnog terenskog zapisa kojim se bilježe doživljaji, ideje, spoznaje prikupljene sudioničkim promatranjem ili tijekom intervjua, imaju formu dnevnika, unose se dan za danom

Trop – pojam se povezuje s Mary Louise Pratt, označava najčešće literarizirani opis ulaska u zajednicu; konvencija pisanja etnografije koja naglasak stavlja na osobno iskustvo etnologa

Uranjanje (*immersion*) – koncept povezujemo s iskustvenim aspektom sudioničkog promatranja; označava fizičku i socijalnu bliskost s proučavanim svjetovima, odnosno zahvaćanje značenja prema važnosti i smislenosti koju pojavama, odnosno procesima daju sudionici istraživanja

Uspostavljanje odnosa (*rapport*) – pojam se povezuje s Cliffordom Geertzom, označava dobre odnose antropologa sa sudionicima istraživanja koji antropologu omogućavaju neposredan ulazak u zajednicu i njegovo prihvaćanje kao člana zajednice

12.

LITERATURA

Agar, Michael. 2008. *The Professional Stranger. An Informal Introduction to Ethnography*. San Diego, New York, Boston: Academic Press.

Aguilar, John. 2010. "Insider Research: an Ethnography of a Debate". U *Anthropologists at Home in North America. Methods and Issues in the Study of One's Own Society*. D. Messerchmidt, ur. Cambridge: Cambridge University Press, 15-26.

Appadurai, Arjun. 1988. "Introduction: Pace and Voice in Anthropological Theory". *Cultural Anthropology* 3/1: 16-20.

Appadurai, Arjun. 1988a. "Putting Hierarchy in Its Place". *Cultural Anthropology* 3/1: 36-49.

Appadurai, Arjun. 1997. "Fieldwork in the Era of Globalization". *Anthropology and Humanism* 22/1: 115-116.

Apaduraj, Ardžun [Appadurai, Arjun]. 2011. *Kultura i globalizacija*. Beograd: XX vek.

Augé, Marc. 2002. "Bliski drugi". U *Drugi i sličan. Pogled na etnologiju suvremenih društava*. Martine Segalen, ur. Zagreb: Jesenski i Turk, 25-42.

Ože, Mark [Auge, Marc]. 2005. *Nemesta. Uvod u antropologiju nadmodernosti*. Beograd: XX vek.

Beattie, John. 1964. "Etnology (Ethnography)". U *A Dictionary of the Social Sciences*. Julius Gould i William L. Kolb, ur. London: Tavistock Publications, 245-246.

Bell, Judith. 1999. *Doing Your Research Project. A Guide for first-time Researchers in Education and Social Science*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.

Boas, Franz. [1919] 2005. "Scientists as Spies". *Anthropology Today* 21/3: 27.

Casell, Joan i Sue-Ellen Jacobs. 1987. *Handbook on Ethical Issues in Anthropology* (Special Publication of the American Anthropological Association). http:www.aaanet.org/commettees/ethics/.

Charmaz, Kathy. 2011. *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Los Angeles, London, New York: Sage.

Clifford, James. 1983. "On Ethnographic Authority". *Representationes* 1/2: 118-146.

Clifford, James. 1992. "Uvod: neobjektivne istine". *Dometi* 3/4: 103-117.

Čapo Žmegač, Jasna, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek. 2006. "'Etnologija bliskoga'- Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja". U *"Etnologija bliskoga" – Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek, ur. Zagreb: Jesenski i Turk, 7-43.

Čapo Žmegač, Jasna. 2006. "Etnolog i njegove publike". U *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. J. Čapo Žmegač, V. Gulin Zrnić i G. P. Šantek, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Jesenski i Turk, 213-235.

Čapo, Jasna i Valentina Gulin Zrnić. 2011. "Oprostornjavanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta". U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Inštitut za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU, 9-65.

Ellis, Carolyn, Tony E. Adams i Arthur P. Bochner. 2010. "Autoethnography: An Overview". *Forum: Qualitative Social Research* 12/1. http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs1101108.

Emerson M. Robert, Rachel I. Fretz i Linda L. Shaw. 1995. *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago, London: University of Chicago Press.

Etički kodeks Sveučilišta u Zagrebu. 2009. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

Fetterman, David. 1998. *Ethnography. Step by Step*. Thousand Oaks, London, New York: Sage Publications.

Foucault, Michel. 1986. "Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias". *Architecture/Mouvement/Continuité*. http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf.

Garfinkel, Harold. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N. J: Prentice-Hall.

Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

Geertz, Clifford. 1988. *Works and Lives. The Anthropologist as Author*. Stanford: Stanford University Press.

Gerc, Kliford [Geertz, Clifford]. 1998a. *Tumačenje kultura* I, II. Beograd: XX vek.

Gobo, Giampietro. 2009. *Doing Ethnography*. London, Thousand Oaxs, New York, Singapore: Sage.

Goffman, Erving. 2001. "On Fieldwork". U *Contemporary Field Research.Perspectives and Formulations*. R. Emerson, ur. Long Grove: Waveland Press, 153-188.

Gupta, Akhil i James Ferguson . 1997. "Discipline and Practice: 'The Field' as Site, Method, and Location in Anthroplology". U *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. A. Gupta i J. Ferguson, ur. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Hamilton, A. Jennifer. 2009. "On the Ethics of Unusable Data". U *Fieldwork is not What it Used to Be. Learning Anthropological Method in a Time of Transition*. J. Faubion i G. Marcus, ur. Ithaca, London: Cornell University Press, 73-88.

Hammersley, Martyn i Paul Atkinson. *Ethnography. Principles and Practice*. London, New York: Routledge.

Hannerz, Ulf. 2003. *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London, New York: Rutledge.

Hastrup, Kirstin. 1992. "'Writing Ethnography': State of Art". U *Anthropology and Autobiography*. New York: Routledge, 116-133.

Hayano, David. 1979. "Auto-ethnography: Paradigms, Problems, and Prospects". *Human Organisation* 38: 113-120.

Hurston, Zora Neale. [1942] 2010. *Dust Tracks on a Road*. New York: Harper Collins ebooks.

Klaić, Bratoljub. 1989. *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Kondo, Dorinne. 1990. *Crafting Selves. Power, Gender, and Discourses of Identity in a Japanese Workplace*. Chicago, London: University of Chicago Press.

Kuhn, Thomas. 1999. *Struktura znanstvenih revolucija*. Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

Kvale, Steinar i Svend Brinkmann. 2009. *Interviews. Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. Los Angeles, London, New York: Sage.

Malinowski, Bronislaw. 1979. *Argonauti Zapadnog Pacifika*. Beograd: BIGZ.

Marcus, George E. 1994. "On Ideologies of Reflexivity In Contemporary Efforts to Remake the Human Sciences". *Poetics Today* 15/3: 383-404.

Marcus, George E. 1997. "The Uses of Complicity in the Changing Mise-en-Scene of Anthropological Fieldwok". *Representations. Special Issue: The Fate of "Culture": Geertz and Beyond* 0/59: 85-108.

Marcus, George E. 2009. "Introduction. Notes Toward an Ethnographic Memoir of Supervising Graduate Research through Anthropology's Decades of Tranformation". U *Fieldwork is not What it Used to Be. Learning Anthropolog's Method in a Time of Transition*. J D. Faubion i G. E. Marcus, ur. Ithaca, London: Cornell University Press, 1-34.

Marcus, George E. i Dick Cushman. 1982. "Ethnographies as Texts". *Annual Review of Anthropology* 11: 25-69.

Marcus, George E. i Michael I. Fischer. 2003. *Antropologija kao kritika kulture*. Zagreb: Breza.

Messerchmidt, Donald. 2010. "On Anthropology at Home". U *Anthropologists at Home in North America. Methods and Issues in the Study of One's Own Society*. D. Messerchmidt, ur. Cambridge: Cambridge University Press, 3-14.

Mid, Margaret [Mead, Margaret]. 1978. *Sazrevanje na Samoi.* Beograd: Prosveta.

Mills, David. "'Like a Horse in Blinkers'? A Political History of Anthropology's Research Ethics". U *The Ethics of Anthropology. Debates and Dillemas*. Pat Caplan, ur. London, New York: Routledge, 37-54.

Mucko, Bojan. 2011. "Avatar – postkolonijalna vježbenica (It doesn't Matter If You're White or Blue)". *Etnološka tribina* 34: 47-68.

Muraj, Aleksandra. 1989. *Živim znači stanujem. Etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Zavod za istraživanje folklora, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete u Ljubljani.

Murchison, Julian. 2010. *Ethnography Essentials. Designing, Conducting, and Presenting Your Research*. San Francisco: Jossey-Bass.

Okely, Judith i Helen Callaway. 1992. *Anthropology and Autobiography*. New York: Routledge.

Pratt, Mary Louise. 1986. "Fieldwork in Common Places". U *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. J. Clifford i G. E. Marcus, ur. Berkeley: University of California Press, 27-50.

Prica, Ines. 2003. *Mala europska etnologija*. Zagreb: Golden marketing.

Rabinow, Paul. 1977. *Reflectinons on Fieldwork in Morocco.* Berkeley: University of California Press.

Rabinow, Paul. 1979. *Reflexions on Fieldwork in Marocco.* Berkeley: Quantom Book.

Radić, Antun. 1897. "Osnova za sabirané i proučavané građe o narodnom životu". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 2, 1-88.

Rajković, Zorica. 1974. "Obilježja etnografske građe i metode njezina terenskog istraživanja". *Etnološki pregled* 12: 129-134.

Reddy, Deepa. 2009. "Caught! The Predicaments of Ethnography in Collaboration". U *Fieldwork is not What it Used to Be. Learning Anthropolog's Method in a Time of Transition*. J. D. Faubion i G. E. Marcus, ur. Ithaca, London: Cornell University Press, 89-112.

Reed-Danahay, Deborah. 1997. *Auto/ethnography. Rewriting the Self and the Social (Explorations in Anthropology*. London: Bloomsbury Publishing.

Rihtman- Auguštin, Dunja. 1984. *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1988. *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.

Robinson-Caskie, Erin Elizabeth. 2006. "Ethnography". U *Encyclopedia of Anthropology 2, C-E*. James Birx, ur. Thousand Oax, London: Sage, 853-854.

Sanjek, Roger. 2005. "Ethnography". U *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Alan Barnard i Jonathan Spencer, ur. London, New York: Routledge, 193.

Supek Zupan, Olga. 1979. "Nacrt istraživanja jednog prigorskog sela". *Narodna umjetnost* 16: 57-80.

Šantek, Goran Pavel. 2006. "Etnografski realizam i uloga etnologa religije". U *"Etnologija bliskoga" – Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. J. Čapo Žmegač, V. Gulin Zrnić i G. P. Šantek, ur. Zagreb: Jesenski i Turk, 53-71.

Škrbić Aempijević, Nevena. 2006. "'Mi smo folklor' Kumorvečki pioniri i druge preobrazbe na proslavi Titova 112. Rođendana". U *O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. N. Škrbić Alempijević i K. Mathiesen Hjemdahl , ur. Zagreb: FF Press, Srednja Europa, 177-199.

Van Maanen, John. *Tales of the Field. On Writing Ethnography*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Walcott. Harry F. 1987. "On Ethnographic Intent". U *Interpretatove Ethnography of Education. At Home and Abroad*. George i Louis Spindler, ur. Hillsdale, N. J.: Erlbaum.

Walcott, Harry F. 2005. *Ethnography. A Way of Seeing*. Lanham, New York, Toronto: Altamira Press.

Waterston, Alisse i Barbara Rylko-Bauer. 2006. "Out of Shadows of History and Memory: Personal Family Narratives in Ethnographies of Rediscovery". *American Ethnologist* 33/3: 397-412.

Whiteford, Linda M. i Robert T. Trotter II. 2008. *Ethics for Anthropological Research and Practice*. London Grove, Illinois: Waveland.

Elektronski izvori

Etički kodeks Hrvatskog etnološkog društva. 2013. http://www.hrvatskoetnoloskodrustvo.hr/o-nam/eticki-kodeks-hed-a/

http://www.britannica.com/EBchecked/topic/194292/ethnography

http://www.merriam-webster.com/dictionary/ethnography

http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/ethnography?q=ethnography

http://struna.ihjj.hr/naziv/etnografija/21086/#naziv

Statement on Ethics. Principles of Professional Responisbility. 2012. American Anthropological Association. 2012. http://ethics.aaanet.org/category/statement/

http://www.studygs.net/proposal.htm. *Writing assignment series. How to write a research proposal*

O AUTORICI

Sanja Potkonjak docentica je na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Doktorirala je 2010. godine s temom *Žensko autorstvo u hrvatskoj etnologiji dvadesetog stoljeća.* Na preddiplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije izvodi nastavu iz kolegija *Metodologija etnologije i kulturne antropologije*, te *Uvod u feminističku antropologiju*. Članica je uredništva *hed biblioteke* Hrvatskog etnološkog društva, znanstvenog časopisa *Studia ethnologica Croatica*, te glavna urednica znanstvenog časopisa *Etnološka tribina*. Bavi se istraživanjima povijesti žena u znanosti, etnografije postsocijalizma, etnografije rada i kriza.